

Muinais 4 1999 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Husholmenin keskiaikaisen linnan
alkuperä

Jatulintarhat

1990-luvun kaupunkiarkeologia

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, HY kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia, PL 59, 00014 Helsingin yliopisto. Puh. 09-19123577. Sähköposti: Petri.Halinen@helsinki.fi

Toimituskunta:

Jouko Pukkila, Amiraalistonkatu 1 B, 20100 Turku..

Puh. 02-2302327 tai 050-3262104. Sähköposti: Jouko.Pukkila@hotmail.com.

Tuija Kirkinen, HY kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia, PL 59, 00014 Helsingin yliopisto. Puh. 09-19123579. Sähköposti: Tuija.Kirkinen@helsinki.fi

Eero Muurimäki, Varpukatu 5, 05800 Hyvinkää.

Puh. 019-488043. Sähköposti: Eero.Muurimaki@saunalahti.fi.

Jari Okkonen, OY arkeologian laboratorio, PL 1000, 90401 Oulun yliopisto.

Puh. 08-5533236. Sähköposti: Jari.Okkonen@oulu.fi

Pirjo Hamari, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Puh. 09-4050256. Sähköposti: Pirjo.Hamari@nba.fi

Muinaistutkija ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 470 kpl. ISSN 0781-6790.
Taitto Pirjo Hamari. Kannen suunnittelu Mikael E. T. Manninen.
YLIOPISTOPAINO, Helsinki 1999.

Muinaistutkijan vuosikerran **tilaushinta** Suomeen 120 mk, ulkomaille 120 mk.

Tilausosoite: Muinaistutkija, Suomen arkeologinen seura, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Irtonumeromyynti: Akateeminen kirjakauppa, Helsinki. Tiedekirja, Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 400 mk (½ sivua 200 mk), takakannen sisäpuoli 350 mk (½ sivua 175 mk), sisäsivut 300 mk (½ sivua 150 mk).

Kirjoitusten laatimisohteet: Muinaistutkija julkaisee arkeologisia ja arkeologiaa sivuvia artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja, kirjojen ym. julkaisujen ja näyttelyjen arvosteluja ja esittelyjä. Käsikirjoitukset lähetetään Muinaistutkijan vastaavalle toimittajalle yllä olevaan osoitteeseen. Ne tulee toimittaa levykkeellä, mieluiten PC:n WP- tai Microsoft Word -muodossa. Muista tiedostomuodoista pyydetään sopimaan etukäteen. Toimitukselle lähetetään levykkeen lisäksi myös paperituloste. Levykkeitä ei palauteta kirjoittajille.

Lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään **31.12.1999** (nro 1/2000) ja **29.2.2000**. (nro 2/2000).

Suomen arkeologinen seura perustettiin vuonna 1982 ylläpitämään eri tehtävissä toimivien suomalaisten arkeologien keskinäisiä kontakteja. Tieteellisen ja muun alaan kohdistuvan keskustelun virittäminen sekä arkeologisen tutkimuksen tason kohottaminen ovat seuran toiminnan päämääriä. Muinaistutkija on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja ja arkeologian harrastajia varten.

SISÄLLYS

GIS-analyysi keskiaikaisen Etelä-Karjalan jatulintarhoista. <i>Petteri Pietiläinen</i>	2
Porvoon Husholmenin alkuperä. <i>Veli-Pekka Suhonen</i>	18
Korjauksia	18
Kaksi kypärää A. M. Tallgrenin liminaaltilassa. <i>Eero Jarva</i>	27
Kaupunkiarkeologia 1990-luvun Suomessa. <i>Georg Haggren, Mika Lavento, Marianna Niukkanen</i>	33
The Identity and Frontline of Archaeology - Mixed Notes from a BSAAN Seminar. <i>Henrik Asplund</i>	40
Kuoppa-asumusten lämmityskokeilu Kierikissä. <i>Jalo Alakärppä</i>	50
Kolumni: Arkeologian laitos silloin ennen. <i>Matti Huurre</i>	58
Arvostelu: Nuukuus nurkkaan Laihialla - kunnan kulttuuriteko: tyylikäs Laihian esihistoria. <i>Päivi Kankkunen</i>	60

MUINAISJÄÄNNÖSHALLINTO JA -INVENTOINTI

Petri Halinen

Maanomistajat eivät nykyään enää hyväksy nurisematta viranomaisten ilmoituksia aluettaan kohtaavista rasitteista. Tuskin ovat koskaan hyväksyneetkään, mutta tänään he vaativat niille selkeämmät perustelut (vrt. uusi hallintolaki). Suojelu- ja lunastuspäätöksiä joudutaan puimaan tästä syystä aina ylimpiä oikeusasteita myöten. Myös muinaismuistolain nojalla suojellut alueet vaativat omat perustelunsa.

Miten paljon todisteita viranomaisilla pitää olla, jotta alue voidaan suojella? Riittääkö inventoinnissa tehdyt havainnot ja topografiset tekijät vai pitäisikö jokaisessa kohteessa tehdä laajemmat tutkimukset? Miten uutta maankäyttö- ja rakennuslakia sovelletaan näissä tapauksissa?

Kaikissa kunnissa ei ole vielä tehty muinaisjäännösten perusinventointia. Tätä vauhtia toteutettuna työ saadaan valmiiksi joskus ensi vuosituhannella. Muinaismuistohallinnon yhtenä tärkeänä tehtävänä on muinaisjäännösten suojeleminen, ja sen osana MJ-inventointi. Jos vähä

inventointiresursseja käytetään ennestään inventoimattomien alueiden inventointiin, suojeleminen ei voida toteuttaa parhaalla mahdollisella tavalla.

Koska maankäytössä on selkeästi olemassa painopistealueita ja joillekin alueille rakennetaan enemmän kuin toisille, pitäisi näille alueille myös kohdentaa muinaisjäännösinventointeja. Ja koska maanomistajat peräävät oikeuksiaan entistä hanakammin, on myös arkeologista tutkimusta tehostettava. Painopistealueiden muinaisjäännöksissä ja koko kulttuuriympäristön eri osa-alueilla olisi tehtävä syvällisempiä tutkimuksia, esim. muinaisjäännösten rajojen, sijainnin ja luonteen selvittämiseksi. Museoviraston koekaivausryhmät ovat tällä hetkellä pieniä pelastuskaivausryhmiä, jotka voitaisiin panna tekemään koekaivauksia muinaisjäännöksillä. Kulttuuriympäristön kokonaisuuden kartoittamisessa se olisi kuitenkin vain yhtenä mutta tärkeänä osana. Pelastustoiminnalle pitäisi kehittää omat rahoituslähteensä.

GIS-ANALYYSI KESKIAIKAISEN ETELÄ-KARJALAN JATULINTARHOISTA

Petteri Pietiläinen

Kysymyksenasettelu

Maaliskuussa 1999 valmistuneessa pro gradu -työssäni jatulintarhojen ikää ja käyttötarkoitusta koskeviin kysymyksiin yritetään löytää vastausta niiden ympäristön kautta. Peruskysymyksiä ovat: milloin jatulintarhat rakennettiin ja miksi ne rakennettiin. Alkutilanteessa tunnetaan vaihtelevalla tarkkuudella kohteiden sijainti, muoto ja mitat sekä koostumus. Koska ajoittavaa tai käyttötarkoitusta selvittävää löytömaterialiaa ei jatulintarhoista ole löydetty, eikä kuoppien kaivaminen kalliopohjalla sijaitseviin jatulintarhoihin onnistu, jää tutkittavaksi vain itse jatulintarhojen muoto ja niiden ympäristö.

Jatulintarhat nähdään tässä osana ihmistoiminnan jatkuvasti muokkaamaa kulttuuri- maisemaa. Ihmistoiminnan maisemaan jättämiä merkkejä tutkimalla pyritään löytämään yhteys tutkimusalueen asutushistorian ja jatulintarhojen välille. On huomattava, että tässä ei yritetä löytää selitysmallia kaikille Suomen jatulintarhoille. Juuri tämä asutushistorian ja ympäristön yhdistelmä ei toistu täsmälleen samanlaisena. Jatulintarhojen maisemaan jättämät merkit etsitään ja arkeologisia, historiallisia ja maantieteellisiä lähteitä hyväksi käyttäen asetetaan nämä merkit yhteen tai useampaan aikatasoon. Täsmällisen kronologian luominen on kuitenkin mahdotonta ajoitettavan aineiston puuttuessa. Koska jatulintarhat ovat osa alueen ihmisyyhteisöjen toimintaa, niihin mahdollisesti liittyvät sosiaaliset, poliittiset, uskonnolliset tai taloudelliset merkitykset näkyvät jatulintarhojen rakenteessa, spatiaalisessa sijoittumisessa ja niitä ympäröivässä maisemassa.

Tutkimusalue

Tutkimusalue käsittää ne osat Miehikkälän, Virolahden, Savitaipaleen, Ylämaan ja Vehkalahden kuntia, joissa esiintyy jatulintarhoja. Lisäksi tutkimusalueeseen kuuluu entisen Säkkijärven kunnan länsiosa ja ennen Virolahteen kuulunut osa luovutetusta Karjalasta.

Tutkimusalueen rajausta tapahtui lähinnä aineiston saatavuuden ja monipuolisuuden perusteella. Suurimmasta osasta Suomen jatulintarhoja tunnetaan vain sijainti. Tutkimusalue rajautui Virolahden - Miehikkälän alueelle omien vuosina 1995-1998 aikana tekemiäni tarkastuskäyntien ja vapaaehtoisten opiskelijoiden avustamina tehtyjen dokumentointien jälkeen. Tutkimusalueen valintaan vaikutti myös se, että sain käyttööni digitaalisen korkeusmallin tutkittavalta alueelta Virolahden, Miehikkälän, Savitaipaleen ja Ylämaan kunnista. Tämä korkeusmalli mahdollisti ensimmäistä kertaa jatulintarhoista tehtävät monipuoliset näkyvyys- ja ympäristöanalyysit.

Jatulintarhan määritelmästä

Jatulintarhan määritelmä on vaihdellut paljon eri aikoina ja eri tutkijoilla. Erilaisten kehärakennelmien, labyrinttikuvien ja jatulintarhojen eroa ei ole selkeästi aina ymmärretty ja terminologia on ollut horjuvaa ja epäyhtenäistä. Tämä ei kuitenkaan ole tutkimuksen kannalta mielekästä, koska lähes jokaisella kulttuurilla on omat labyrinttinsä ja kehärakennelmansa.

Kuva 1. Ristikeskustainen jatulintarha.

Tässä artikkelissa pitäydyn lähinnä Stjernströmin (1982) esittämään jatulintarhan määrittelymään. Sen mukaan jatulintarha on umpikujaton rakennelma tai kuvio, jossa on yksi tai useampia kehien reunustamia kulkureittejä reunalta keskelle. Tämä määrittelmä sulkee pois umpikujallisten labyrinttien lisäksi sisäkkäisistä toisiinsa liittymättömistä kehistä tai vain yhdestä kehästä muodostuneet rakennelmat tai kuvat.

Jatulintarhoja esiintyy lähinnä kolmea perusmuotoa, joiden typologinen ja kronologinen suhde toisiinsa on vielä selvittämättä. Ensimmäinen ja yleisin on muoto, josta käytän nimitystä **ristikeskustainen jatulintarha** (kuva 1). Siinä perusmuodon keskellä on risti, josta lähtevät toisiinsa lomittuvat vallit muodostavat yhden mutkittolevan kulkureitin kuvion reunalta keskelle. Vanhimmat tunnetut jatulintarhakuviot ovat tätä perusmuotoa (Stjernström 1982:103).

Toisesta muodosta käytän nimitystä **munuaisenmuotoinen jatulintarha** (kuva 2). Siinä on kaksi toisiinsa lomittuvaa kulkureittiä reunalta keskelle. On esitetty teoria, jonka mukaan munuaisenmuotoinen jatulintarha olisi kehittynyt ristikeskustaisesta jatulintarhasta siten, että keskellä oleva risti olisi avautunut (Stjernström 1982:106).

Kuva 2. Munuaisenmuotoinen jatulintarha.

Kolmas muoto on yksinkertainen **spiraali**. Tätä on yleensä pidetty yksinkertaistettuna sekundäärisenä muotona jatulintarhakuviosta, jonka alkuperäinen tarkoitus ja muoto on unohtettu. Spiraalikuvio kuitenkin täyttää jatulintarhalle asetetun määrittelymään ehdon, jossa on toisiinsa lomittuneet vallit ja kulkureitti kuvion reunalta keskelle. Funktionaalisessa mielessä spiraalinmuotoisessa jatulintarhassa voidaan toteuttaa samanlaisia siirtymisrituaaleja kulkemalla kuvion polkua pitkin kuin kahdessa edellisessä perusmuodossakin.

Suuren epävarmuustekijän jatulintarhojen typologiassa ja luokittelussa muodostaa niiden vaurioitumisherkyys. Käsiteltävistä jatulintarhoista useimmista on tietoja kivien joko tarkoituksellisesta tai tahattomasta siirtelystä. Myös luonnonvoimat, kuten routa ja puunjuuret, siirtävät kiviä paikoiltaan. Varmuudella ei voida sanoa yhdestäkään tutkimusalueen jatulintarhasta onko se alkuperäisessä muodossaan. Usein täysin hyvässä uskossa tehdyt rakennelman korjausyritykset voivat johtaa suuriinkin muutoksiin, joista ei enää voi tunnistaa alkuperäistä muotoa.

Yllämainitun epävarmuustekijän johdosta olen joutunut pitäytymään jatulintarhojen määrittelyssä ja luokittelussa vain kaikkein yleisimpien piirteiden huomioimiseen; rakennelman määrittelyyn jatulintarhaksi riittää, että siinä on tunnistettavissa edes katkelmia kuvion reunalta keskelle johtavasta kulkureitistä.

Jatulintarha -nimen alkuperä

Itse nimitys “jatulintarha” on esiintynyt alun perin vain Kemin ja Tornion seuduilla. Koska vanhimmat jatulintarhoja käsittelevät tutkimukset koskivat tätä aluetta, tuli nimityksestä pian suomenkielinen yleisnimitys labyrinttikuvioille ja -rakenteille. Jatuli -nimistöön kuuluu yleisesti Kemin ja Tornion alueella paljon muitakin rakennelmia, kuten jatulinpatsaita, -lehtoja ja -saaria. Näille paikoille on yhteistä se, että niiden tekijöiksi on nimetty myyttinen jättiläiskansa, jatulit. Jatuli -nimet ovat siis yleisnimiä ja yrityksiä löytää selitys sellaisille rakennelmille, joiden tekijää tai tarkoitusta ei tunneta. Tämän vuoksi nimitys “jatulintarha” ei voi olla alkuperäinen, vaan annettu alkuperäisen nimen kadottua muistitiedon ulottumattomiin.

Suomenruotsalaisella alueella yleisesti jatulintarhoista käytetty nimitys on “jungfrudans”. On huomattava, että kyseessä ei ole erisnimi, vaan toiminnan kuvaus, “neidon tanssi”. Tämä viittaa siihen, että nimitys on otettu käyttöön silloin kun kuvion alkuperäinen nimitys on jo unohdettu, mutta on vielä tiedossa mihin tarkoitukseen sitä käytetään. Tämä on jokapäiväisestä elämästä tuttu ilmiö; kun unohdamme jonkun ilmiön nimen, yritämme kuvailla mitä siinä tapahtuu. Nimitys “jungfrudans” on siis myös sekundäärinen.

Muut jatulintarhoista käytetyt nimet viittavat kaupunki- ja linnoitussymboliikkaan. Tällaisia nimityksiä ovat Trojenborg, Trelleborg, Trinneborgs slott, Jerusalem, Jeriko, Babylon, Ranskan Pariisi, Viborg ja Trondheim (Aspelin 1877: 155-158; Kraft 1987: 13; Miettinen 1996: 66-67). Näiden nimitysten yhteyttä jatulintarhoihin käsitellään myöhemmissä luvuissa.

Tutkimushistoriaa

Vanhin maininta jatulintarhasta muinaisjäänökseenä lienee ruotsalaisessa vuoden 1672 antikviteettiluettelossa, jossa mainittiin labyrintti eli “Troyenborgh” Låssan pitäjässä Uplannissa (Norman 1995: 15). Carl von Linne mainitsi matkakertomuksessaan “Ölandska och gotlandska resa” vuodelta 1741 labyrintin Blå Jungfrun -nimisellä saarella Kalmarinsalmissa (Linne 1745: 30).

Johan Reinhold Aspelin tutki jatulintarhojen syntyajankohtaa ja niiden käyttötarkeitusta artikkelissaan “Jatulintarhat Suomen rantamailla” Suomen Muinaismuisto- Yhtiön Aikauskirjassa numero 2 vuodelta 1877. Artikkelissaan Aspelin kokosi kaiken siihen asti kerätyn tiedon Suomen jatulintarhoista. Aspelin totesi jatulintarhoja esiintyvän hyvin laajalla alueella “Turjaniemeltä” (Kuolan niemimaa) Suomeen ja Ruotsiin saakka.

Aspelin havaitsi sen seikan, että kaikki jatulintarhat eivät ole saman kaavan mukaan tehtyjä, vaan niistä on eri muunnelmia. Jatulintarhojen käyttötarkoituksesta Aspelin kirjoitti, että niiden merkityksellä on jotain yhteistä merenkulun kanssa perustellen näkemystään sillä, että ne sijaitsevat “ainoastaan rantamailla”. Vetoamalla siihen, että jatulintarhat usein sijaitsevat kompassilatomusten vieressä, Aspelin esitti oletuksen siitä, että merimiehet käyttivät jatulintarhoja säiden ennustamiseen tähdistä lukemalla. (Aspelin 1877: 161.)

Aspelin ehdotti jatulintarhojen syntyajankohdaksi pronssikautta sillä perusteella, että pronssikauden esineissä, erityisesti silmalasisoljissa, tavattava spiraali- ja viivakoristelu muistuttaa jatulintarhojen kuviota. Aspelin totesi kuitenkin asian varmistamiseen tarvittavan huomattavasti laajemman aineiston kuin mitä hänellä on ollut käytettävissään. (Aspelin 1877: 162). Aspelin havaitsi myös rantojen kohoamisen olevan jossain yhteydessä muinaisjäännösten ajoittamiseen, mutta tämä pohdiskelu jää melko ylimalkaiseksi (Aspelin 1877: 163). Aspelin ei lainkaan maininnut Etelä- ja Keski-Euroopassa esiintyviä jatulintarhaku-

vioita. Artikkelista ei käy ilmi, tunsiko hän niitä lainkaan. Joka tapauksessa Aspelin selvästi piti jatulintarhoja alkuperältään ja levineisyysalueeltaan pohjoisena ilmiönä jonka juuret ovat skandinaavisessa pronssikulttuurissa.

Historiallisessa Aikakauskirjassa vuodelta 1919 julkaistiin Lähi- Idän tutkijan Harri Holman kirjoittama artikkeli "Labyrintin alkupe-rästä". Holma yhdisti skandinaaviset jatulin-tarhat Välimeren alueen labyrinttiaiheisiin. Holman mukaan sama aihe esiintyy siellä rahoissa, seinäkirjoituksissa ja Minotauros-legendassa. (Holma 1919: 11-14).

Lars-Ivar Ringbom sijoitti artikkelissaan "Trojalek och tranedans" Finskt Museumissa vuodelta 1938 jatulintarhojen alkuperän Välime-ren alueelle. Ringbomin mukaan kreikkalainen *geranos* - tanssi kuvasi Minotauros -legendaa ja erityisesti Theseuksen ja Ariadnen vaellusta labyrintissä. (Ringbom 1938: 100-104).

Christina Bäcksbäck laati ensimmäisen luettelon Suomen jatulintarhoista. Artikkelissaan "Stenlabyrinter i Finland" Finskt Museumissa vuodelta 1972 Bäcksbäck esittää luettelon kaikkiaan 141 kohteesta. Osa luettelon jatulintarhoista on hävinnyt, ja joidenkin olemassaolo on epävarmaa. Luettelon tiedot eivät perustuneet Bäcksbäckin omiin kenttätutkimuksiin, vaan tiedot kerättiin lähinnä Museoviraston esihistorian osaston topografisesta arkistosta ja kirjallisuudesta. Kaikkiaan 34 jatulintarhan muoto mainittiin luettelossa. Näistä ristikeskustaisia oli 14, spiraaleja 8 ja munuaisenmuotoisia 8, sekä 4 katkonaista spiraalia tai sisäkkäisiä kehiä. Jatulintarhan läpimitta mainittiin 33 kohdassa. Suurin jatulintarha oli läpimitaltaan 24,5 metriä ja pienin 5,5 metriä. Suurin osa luettelon jatulintarhoista oli läpimitaltaan 8 ja 11 metrin väliltä. (Bäcksbäck 1972: 69).

Anna-Lisa Stigell pohti väitöskirjassaan "Kyrkans tecken och årets gång" SMYA:ssa n:o 77 kirkoissa esiintyvien jatulintarhakuvioiden alkuperää. Stigell kirjoitti Nidarosiin kulkevan pyhiinvaellusreitit varrella olevasta "trojenborgista" ja mainitsi Suomen keskiai-

kaisista kirkoista ainakin Pernajassa, Sipoossa, Korppoossa, Maariassa ja Nauvossa olleen jatulintarhakuvion seinään maalattuna. (Stigell 1974:85). Stigellin mukaan jatulintarhat liittyivät vuodenaikojen vaihtelua kuvaaviin rituaaleihin, joissa juhlittiin vanhan vuoden kuolemaa ja uuden alkua. Varsinkin pääsiäisen ja pyhän Yrjön päivän tienoilla erilaiset jatulintarhoissa leikityt turnajaispelit ja -leikit olivat Stigellin mukaan esikuvina kirkkoihin maala-tuille kuville. (Stigell 1974: 88).

Aspelinin jälkeen jatulintarhoja pidettiin pohjimmiltaan vieraana elementtinä skandinaavisessa ympäristössä. Jatulintarhat miellettiin jonkinlaisiksi eksoottisiksi heijastumiksi Välimeren alueen "korkeammista" kulttuureista. 1970-luvulla jatulintarhojen tutkimuksessa voitiin nähdä eräänlainen paradigman muutos. Jatulintarhoja alettiin tarkastella vähitellen osana paikallista kulttuurimaisemaa. Vastaukset kysymyksiin miksi ja milloin jatulintarhat rakennettiin löytyvät tämän näkemyksen mukaan jatulintarhoista itsestään ja niiden paikallisesta kulttuuriympäristöstä.

Ruotsalainen uskontotieteilijä John Kraft jakoi ruotsalaiset jatulintarhat niiden ympäristön perusteella sisämaan ja merialueen populaatioihin. Nämä olisivat maankohoamisen perusteella 1300-1500 j.Kr. välisenä aikana rakennettuja. Kraft kuitenkin mainitsi muutamia korkeammalla sijaitsevia poikkeuksia, jotka hän maankohoamisen perusteella arvioi ajoittuvan 500-luvulle j.Kr. (Kraft 1977: 65).

Kraftin mukaan merialueen jatulintarhat olisivat olleet kalastajien rakentamia. Perimätiedon mukaan kalastajat kävelivät jatulintarhoissa hyvää säätä ja kalaonnea saadakseen. Toisaalta perimätieto yhdisti jatulintarhat myös merenkulkuun ja merimiehiin. Haaksirikkou-tuneet ja parempaa tuulta odottavat merimiehet olisivat tämän perimätiedon mukaan rakentaneet jatulintarhat ajankulukseen. (Kraft 1977: 67). Myös kirkoissa olevat maalaukset, joissa jatulintarhakuvio ja purjealukset esiintyvät yhdessä olivat Kraftin mukaan todiste vanhan merenkulun ja jatulintarhojen yhteydestä (Kraft 1977: 69).

Sisämaan jatulintarhat sijaitsevat tiheään asu- tuilla vanhoilla maanviljelysseuduilla Mälärin rannoilla ja etelä-Ruotsissa alueilla, jotka olivat jo esihistoriallisella ajalla olleet sosiaalisia ja uskonnollisia keskuksia. Kraft mainitsi 16 tapa- usta, joissa jatulintarha sijaitsi esihistorialli- sessa kalmistossa. Näiden kalmistojen ikä vaihteli esiroomalaisesta rautakaudesta viikinki- aikaan (Kraft 1977: 71-72).

Tutkielmassaan "The Goddess in the Labyrinth" (1985) Kraft pohti jatulintarhojen ikää ja käyttötarkoitusta jatulintarhoihin liitty- vän mytologian kautta. Kraftin mukaan Suo- messa ja Ruotsissa esiintyvät tarinat tansseista ja leikeistä, joissa tyttö oli tarhan keskellä ja pojat juoksivat tarhan polkuja pitkin, olivat avain jatulintarhoihin liittyvien myyttien tulkit- semiseen (Kraft 1985: 15).

Myytti, jossa tyttö oli vangittuna jatulin- tarhan muotoiseen linnaan tai palatsiin, esiintyi Kraftin mukaan Skandinavian lisäksi Brittein saarilla, itäisellä Välimerellä sekä Intiassa (Kraft 1985:21-25). Tästä linnoituksesta tai palatsista käytettäviä nimityksiä olivat Trojeborg, Troy- town, Caerdroia, Lanka, Jeriko, Jerusalem, Ninive, Babylon, Konstantinopoli sekä erityisesti Skandinaviassa Viborg ja Trondheim sekä Trelleborg (Kraft 1985: 13,25).

Homeroksen Troijasta kertovaan tarinaan oli Kraftin mukaan saatu aihe vanhemmasta labyrinttimyytistä. Troija- nimitys oli hänen mukaansa Homerosta vanhempi yleisnimi linnoitetulle, muurien ympäröimälle kaupun- gille ja nimi Ilion Homeroksen tarinassa esiin- tyvän kaupungin oikea nimi. Knossoslaisissa rahoissa esiintyneiden leimojen perusteella Minotauroksen labyrintistä kertova myytti yh- distettiin Kraftin mukaan jatulintarhakuvioon vasta 300-luvulla e.Kr., ja alkuperäinen Mino- tauroksen labyrintti oli umpikujallinen tai meanderin muotoinen (Kraft 1995: 4).

Bjørnar Olsen (1991) tarkasteli Finn- markin rannikon jatulintarhojen tarkoitusta ja sosiaalista funktiota. Olsen totesi, että näistä tarhoista ei ollut olemassa samanaikaisia kirjjal- lisia tai suullisia lähteitä, ainoastaan arkeologi- nen konteksti ja yleistä etnografista tietoa

(Olsen 1991: 51). Samalla Olsen totesi kaikki- en jatulintarhojen yhteisen alkuperän etsimisen tarkoituksettomaksi ja tarkasteli sen sijaan ky- symystä ihmisen kyvystä luoda samanlaisia symboleita eri konteksteissa. Olsen näki jatulintarhan kontekstin kahdenlaisena; toi- saalta paikalliseen kulttuurihistoriaan ja toisaalta levi-straussilaiseen symbolien raken- teeseen kätkeytyneeseen universaaliin myto- logiaan sidottuna (Olsen 1991: 51-52).

Finnmarkista tunnetaan kahdeksan jatulin- tarhaa ja lisäksi tietoja muutamasta hävinneestä tarhasta. Nämä tarhat sijaitsevat rannikolla tai sen edustan saarilla. Olsenin mukaan ne sijaitsevat saamelaisten kalmistojen läheisyydessä. Rannan- siirtymän perusteella Olsen ajoitti nämä jatulintarhat vuotta 1200 j.Kr. nuoremmiksi (Olsen 1991: 52-53). Olsenin mukaan alue, jossa jatulintarhat sijaitsivat on toisaalta vanhaa saamelaisaluetta ja toisaalta venäläisten ja skandinaavien kolonisoimaa aluetta. Olsenin mielestä Finnmarkin jatulintarhat olivat saa- melaisten rakentamia eivätkä venäläisten tai skandinaavien (Olsen 1991: 53). Tätä Olsen pe- rusteli jatulintarhojen systemaattisella esiinty- misellä saamelaiskalmistojen yhteydessä.

Syy, miksi saamelaiset omaksuivat jatulin- tarhasymbolin oli Olsenin mukaan se, että saa- melaiset kokivat skandinaavien ja venäläisten äkillisen saapumisen alueelle voimakkaana uh- kana omaa identiteettiään ja arvojaan kohtaan. Tämä uhka käynnisti Olsenin (1991: 56) mu- kaan saamelaisten yhteenkuuluvuutta ja sosi- aalisia siteitä vahvistavien symbolien ja rituaa- lien tuotannon.

Turun saariston muinaisjäännöksiä tutkineen Tapani Tuovisen mukaan alueelta on tietoja kaik- kiaan 23 jatulintarhasta sekä kahdesta kallioon kaiverretusta jatulintarhan kuvasta (Tuovinen 1990: 81). Näistä on enää seitsemän jäljellä. Osaa näistä oli Tuovisen mukaan korjailtu jälkeensä niin, että alkuperäistä rakennetta ei voinut enää varmuudella todeta (Tuovinen 1990: 82). Jatulin- tarhojen kivien koko vaihteli puolesta kilosta kymmeneen kiloon.

Westerdahlin (1991; 1995) mukaan Poh- janlahden ja Suomenlahden jatulintarhat olivat

yhteydessä organisoidun luotsijärjestelmän syntyyn keskiajalla. Norrbottenissa, Suomessa ja Virossa jatulintarhojen esiintyminen korreloi myös ruotsalaisten uudisasutusalueiden kanssa (Westerdahl 1995:271). Ruotsalaisten piispojen erityisesti tukema valtakunnan laajeneminen itään ja pohjoiseen sai ideologisen perustelun ristiretki- ja pyhiinvaellussymboliikasta. Osa tätä symboliikkaa olivat myös jatulintarhat, jotka katolinen kirkko oli ”puhdistanut” pakanallisista merkityksistä. (Westerdahl 1995:271-272). Jatulintarhojen merkitys ei kuitenkaan Westerdahlin mielestä ollut etninen, vaan paremminkin ammattiin ja elinkeinon liittyvä. Jatulintarhat olivat eräänlainen luotsien ammattikuntasymboli, joka vahvisti ryhmän yhteenkuuluvuutta. Käytännössä jatulintarha oli merkki joka kertoi paikalle saapuvalla, että tällä kalastuspaikalla oli jo omistaja ja että täältä oli saatavissa luotsipalveluita (Westerdahl 1991:90).

Arkeologinen aineisto

Miehikkälän kunnan alueella sijaitsee kuusi jatulintarhaa. Lisäksi yksi sijaitsee aivan kunnanrajan tuntumassa Luumäen puolella Kurvilan Leirikankaalla (luettelonumero 441 01 0007). Jatulintarhojen läheisyydessä ei ole tunnettuja esihistoriallisia muinaisjäännöksiä tai irtolöytöjä. Kunnan kaakkoisosassa Saivikkalassa Vaalimaanjoen varrella on useita kampakeraamisia asuinpaikkoja, joista on löydetty niin keramiikkaa kuin kiviesineitäkin.

Yhtä lukuunottamatta kaikki jatulintarhat sijaitsevat Virojoen tai sen sivujokien läheisyydessä (keskimäärin 400 - 600 metrin etäisyydellä). Tarhoista 3 on spiraalinmuotoisia, 2 todennäköisesti klassisia ristikeskustaisia ja 1 niin hajalla, ettei sen muotoa pysty määrittelemään (Pietiläinen 1996). Yksi tarhoista on vielä dokumentoimatta sammalen ja turpeen peitos-

Kuva 3. Miehikkälän Ylikorvenkankaan jatulintarha. Kuva Teemu Mökkönen.

sa, eikä sen muotoa pysty vielä määrittelemään. Ainakin osaa tarhoista on korjailtu ja kivi-kehien muotoa muuteltu.

Nimitys "jatulintarha" ei ole paikallinen, vaan kirjallisuudesta lainattu. Tiedossa ei ole yhtään paikallista nimeä jatulintarhoille, ehkä siksi, että ne on löydetty vasta äskettäin. Naapurikunnan Virolahden puolella jatulintarhoja nimitetään Jerusalemeiksi tai kaupungeiksi. Ensimmäisen ilmoituksen Miehikkälästä löydetyistä jatulintarhasta on tehnyt koululainen Ilmari Varpio vuonna 1957 (Erä-Esko 1960). Ilmoitettu jatulintarha on Mustasuo (luettelonumero 489 01 0002). Lisäksi alueen jatulintarhoista on tehty viisi tarkastuskertomusta (Erä-Esko 1960; 1977; Huurre 1976; Taavitsainen 1983; T. Miettinen 1990 ja 1992) sekä dokumentointi (Pietiläinen 1996).

Virolahden alueelta on tietoja viidestä jatulintarhasta (Tallgren 1913:149-150; Uino 1997:347-349). Ne sijaitsevat nykyisen valtakunnanrajan itäpuolella Pitkäpaaden saaristossa. Virolahden jatulintarhojen läheisyydestä ei ole tietoja esihistoriallisista kiinteistä muinaisjäännöksistä tai irtolöydöistä. Kauempana Klamilassa ja Harvajanniemessä on hiidenkiukaita sekä Ravijoella varhaismetallikautinen asuinpaikka. Lapurin hylyn ajoitus ei ole vielä varmistunut, mutta se sijoittunee ristiretkiaikaan.

Ylämaalta on tietoja kaiken kaikkiaan viidestä jatulintarhasta. Ensimmäisen ilmoituksen Ylämaan jatulintarhoista teki Pasi Jaatinen vuonna 1965. Jaatisen ilmoituksessa jatulintarhoja on kaikkiaan neljä kappaletta: kaksi Häsälässä, yksi Sirkjärvellä ja yksi Ylijärvellä (Jaatinen 1965). Näiden lisäksi on Teemu Leino tehnyt ilmoituksen Lahnajärven kylän Kirstansuolla olevasta jatulintarhasta (Leino 1996).

Maisema-arkeologia ja jatulintarhat

Lindblomin (1991) mukaan levinneisyyskarttoja voidaan käyttää ekologisten ja taloudellisten ilmiöiden lisäksi myös sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden tarkasteluun. Lähtökohtana

on se, että ihminen liikkuu maisemassa erisyistä. Nämä syyt eivät ole yksinomaan ekologisia, vaan myös sosiaalisia, kuten esimerkiksi lahjojen vaihto ja avioliitot eri ryhmien välillä. (Lindblom 1991:134).

Christian Kellerin (1993) käyttämässä visuaalisessa maisema-analyysissä muinaisjäännöksen kohdalta esteettömästi näkyvä alue määritellään siihen kuuluvaksi maisematilaksi. Kasvillisuuden vaikutusta ei huomioida. Tällainen maisematila voidaan rekonstruoida esim. Idrisin viewshed -operaatiolla.

Kellerin mukaan maisematila ja muinaisjäännös ovat aina sidoksissa toisiinsa. Maisematila on selkeimmillään taloudellisten tai sosiaalisten tekijöiden kuten perinnönjaon tai avioliittojen vaikutuksen alainen toiminnallinen alue: pelto, niitty tai raja, mutta se voi olla myös rituaalisiin muinaisjäännöksiin liittyvä symbolisen funktion rajaama alue. (Keller 1993:59-68).

Kellerin mukaan tällaisen toiminnallisen alueen ja maisematilan suhdetta ei useinkaan voi selkeästi todistaa. Aikaisemmat ja myöhemmät aktiviteetit sekä alueen muut ilmiöt sekoittavat ja peittävät maisematilaa. (Keller 1993:66).

J. S. Boaz ja E. Uleberg (1995) ovat käyttäneet GIS -pohjaisia menetelmiä itäisen Norjan rautakautisten kalmistojen maisema-analyysissä. Lähtökohtana tässä maisema-analyysissä oli maisematilojen määrittely Kellerin (1993) luokittelun mukaisesti.

Katselupisteestä näkyvän alueen määrittelyssä on Boazin ja Ulebergin mielestä käytettävä mahdollisimman tarkkaa algoritmia, joka huomioi metrin luokkaa olevat vaihtelut, koska mäen lakipisteiden ja sillä olevien hautakumpujen väliset korkeuserot ovat usein hyvin pieniä. Tästä johtuen hautakumpujen paikkojen virheellinen sijoittaminen saattaa aiheuttaa huomattavia virheitä näkyvyysanalyysissä. Toisaalta itse muinaisjäännöksen näkyvyyteen vaikuttavia tekijöitä ovat muinaisjäännöksen korkeus ja havaittajan etäisyys. Kasvipeitteen rekonstruoinnista Boaz ja Uleberg pitävät mahdollisena. (Boaz & Uleberg 1995:253-254).

Maisematilan rajauksen jälkeen on määriteltävä siinä olevat topografiset piirteet, vesistöalueet ja maaperä. Boazin ja Ulebergin mukaan muinaisjäännökseltä näkyvän ja sen alueen, josta muinaisjäännös näkyy, välisiä eroja voidaan tulkita merkeiksi alueen omistussuhteista ja sosiaalisten ryhmien välisistä suhteista. (Boaz & Uleberg 1995: 255-257).

GIS -pohjaiset analyysit mahdollistavat maisematilasta saatavien tietojen monipuolisen määrällisen vertailun. On tärkeää vertailla saatua tietoa myös maisemasta satunnaisesti valituista pisteistä saatavaan tietoon. Tällainen vertailu karsii maisematilasta saatavasta tiedosta pois nollainformaatiota. Boaz ja Uleberg pitävät tärkeänä myös vertailla eri aikakausien maisematiloja keskenään. (Boaz & Uleberg 1995: 257).

Maisematilan tulkitseminen konkreettisesti kylän tai suvun omistamaksi esim. pelto- tai laidunalueeksi vaatii tuekseen arkeologista tai historiallista todistusaineistoa. Pelkkä maisematilan analyysi ei myöskään anna täsmällistä tietoa siitä, omistaako alueen yksi tai useampi ryhmä. (Boaz & Uleberg 1995: 257).

Maisema-analyysin viimeisessä vaiheessa on mahdollista vertailla eri maisematilojen suhdetta toisiinsa. Nämä suhteet voivat olla joko tasa-arvoisia tai hierarkisia. Maisematilojen väliset suhteet muuttuvat sekä omassa aikatasossaan että aikatasojen välillä. Ongelmia maisema-analyysissä aiheuttavat saatavilla olevan tiedon tarkkuus ja laatu, ajoitusongelmat sekä alueellinen raja. (Boaz & Uleberg 1995: 258).

Vincent Gaffney, Zoran Stancic ja Helen Watson (1996) ottavat peruslähtökohdakseen systemaattisesti muotoutuneiden kulttuurilisten ja uskonnollisten tekijöiden ilmenemisen fyysisessä maisemassa taloudellisten ja ekologisten tekijöiden lisäksi. GIS -pohjaisia analyysijä käyttämällä voidaan tarkastella maisemaa toisaalta luonnonympäristönä ja toisaalta ihmisen muokkaamana ympäristönä sekä näiden välistä suhdetta.

Ongelmana on useimmiten symbolisten merkitysten yhdistäminen konkreettisiin löy-

töihin ja maiseman rakenteisiin. Ratkaisuna tähän voisi olla ihmisyhteisöjen ja ilmiöiden kerroksellisuuden huomioon ottaminen. Tällöin voitaisiin siirtyä vähitellen konkreettisesta ilmiöstä symboliseen. Juuri GIS -pohjaiset menetelmät tarjoavat työkalun tällaisen kerroksellisen maiseman tutkimiseen. Näin voidaan ilmiöiden levinneisyyden lisäksi tutkia luonnollisen ja arkeologisen ajan ja tilan välistä suhdetta laajemmin. GIS -pohjaiset menetelmät eivät tarjoa pelkästään tiettyjä vakioanalyysijä, vaan niitä voidaan tehokkaasti muunnella olosuhteiden mukaan. (Gaffney *et al.* 1996: 134-136).

Larsson esittää nelitasoisen mallin, jonka perusyksikkönä on perhe (D-taso). Seuraava taso muodostaa kylän, joka koostuu yksittäisistä perheistä (C-taso). Kylät taas muodostavat klaanin tai alaheimon (B-taso). Korkeimmalla tasolla on heimo (A-taso). Heimo -sanaa Larsson käyttää tässä vain suppeassa merkityksessä kuvaamaan hierarkisesti organisoitujen yhteisöjen ylintä organisoitumistasoa. Larssonin mukaan symboliset ilmiöt esiintyvät voimakkaimpina ja manifestatiivisimpina heimotasolla. Tämä johtuu hänen mukaansa siitä, että muutosten ja epävakauden estämisen tarve on suurin juuri heimotasolla. (Larsson 1984: 25-26).

Larssonin mukaan yhteisöjen väliin jää autioita tai harvaan asuttuja puskurivyöhykkeitä. Nämä puskurivyöhykkeet ovat sosiaalisesti merkittäviä silloin, kun ekologiset olosuhteet ovat samankaltaiset vyöhykkeiden molemmilla puolilla ja välissä. Tällaiset rajat tai puskurivyöhykkeet toimivat merkinä sosiaalisen organisaation rakenteesta. (Larsson 1984: 26).

Daneburyn alueella tehdyssä maisema-analyysissä päädyttiin tulokseen, jossa neoliittisten hautojen näkyvyysalueet eivät osoittaneet merkittävää kumuloitumista. Näkyvyysalueet olivat tyypillisesti pieniä ja kapeita. Haudat eivät myöskään näkyneet toisilleen. Tätä Lock ja Harris pitivät tietoisien valinnan tuloksena siten, että hautauksen tehneen sosiaalisen ryhmän visuaalisen hallinnan kautta ilmenevä territoriaalinen omistusoikeus korreloi

haudan näkyvyysalueen kanssa. (Lock & Harris 1996: 224-225).

Spatiaalisesti jakaantuneen aineiston kohdalla Lock ja Harris näkevät ongelmaksi sen, että GIS -pohjaiset ohjelmat vaativat pohjakseen tarkat koordinaatit, vaikka arkeologiset kohteet ovat usein rajoiltaan epämääräisiä. Rakenteeltaan monimutkaiset alueet joudutaan usein esittämään yksinkertaistettuina polygoneina, joissa sisäinen rakenne ei näy. (Lock & Harris 1996: 221).

Jatulintarhojen näkyvyysanalyysi

Näkyvyysanalyysi on tehty Idrisi for Windows 2 -ohjelman viewshed -operaatiolla. Rasteripohjainen digitaalinen korkeusmalli, josta analyysi on tehty, koostuu 50 x 50 m ruuduista jossa korkeudet ovat 1 m välein. Analysoitavan alueen pinta-ala on 670 neliökilometriä. Katselupisteeseen asetetun havaitsijan korkeudeksi on määriteltä 1.5 m. Katselupisteiksi on määriteltä alueella olevat jatulintarhat. Jatulintarhan korkeus on määriteltä samaksi kuin maanpinnan korkeus.

Analyysissä ei kasvipeitteen vaikutusta ole huomioitu, joten tuloksena oleva näkyvyysalue on *teoreettinen maksimi*. Kyseessä on siis ideaalinen malli. Käytännössä kasvipeitteen vaikutusta jonakin menneisyyden ajanhetkenä on mahdotonta arvioida, koska tuntemattomia muuttujia on liikaa varsinkin mitä kauemmas taaksepäin nykyhetkestä mennään. Alan kansainvälisissä tutkimuksissa on yleensä tehty näkyvyysanalyysi ilman kasvipeitteen vaikutuksen huomioimista. (Keller 1993; Fisher *et al.* 1997; Lock & Harris 1996; Wheatley 1995; Boaz & Uleberg 1995).

Näkyvyysmallia, jossa kasvipeitettä ei ole huomioitu, voidaan käyttää mielestäni seuraavien seikkojen tarkasteluun:

- 1) Onko näkyvyysalue painottunut tiettyyn ilmansuuntaan?
- 2) Ovatko näkyvyysalueet päällekkäisiä vai toisensa poissulkevia?

3) Ideaalisen näkyvyysalueen ulkopuolinen alue ei missään olosuhteissa näy katselupisteelle.

4) Näkyvyyttä pitäisi arvioida mieluummin suurina alueellisina kokonaisuuksina joiden näkymistodennäköisyys on suurempi kuin yksittäisten pisteiden.

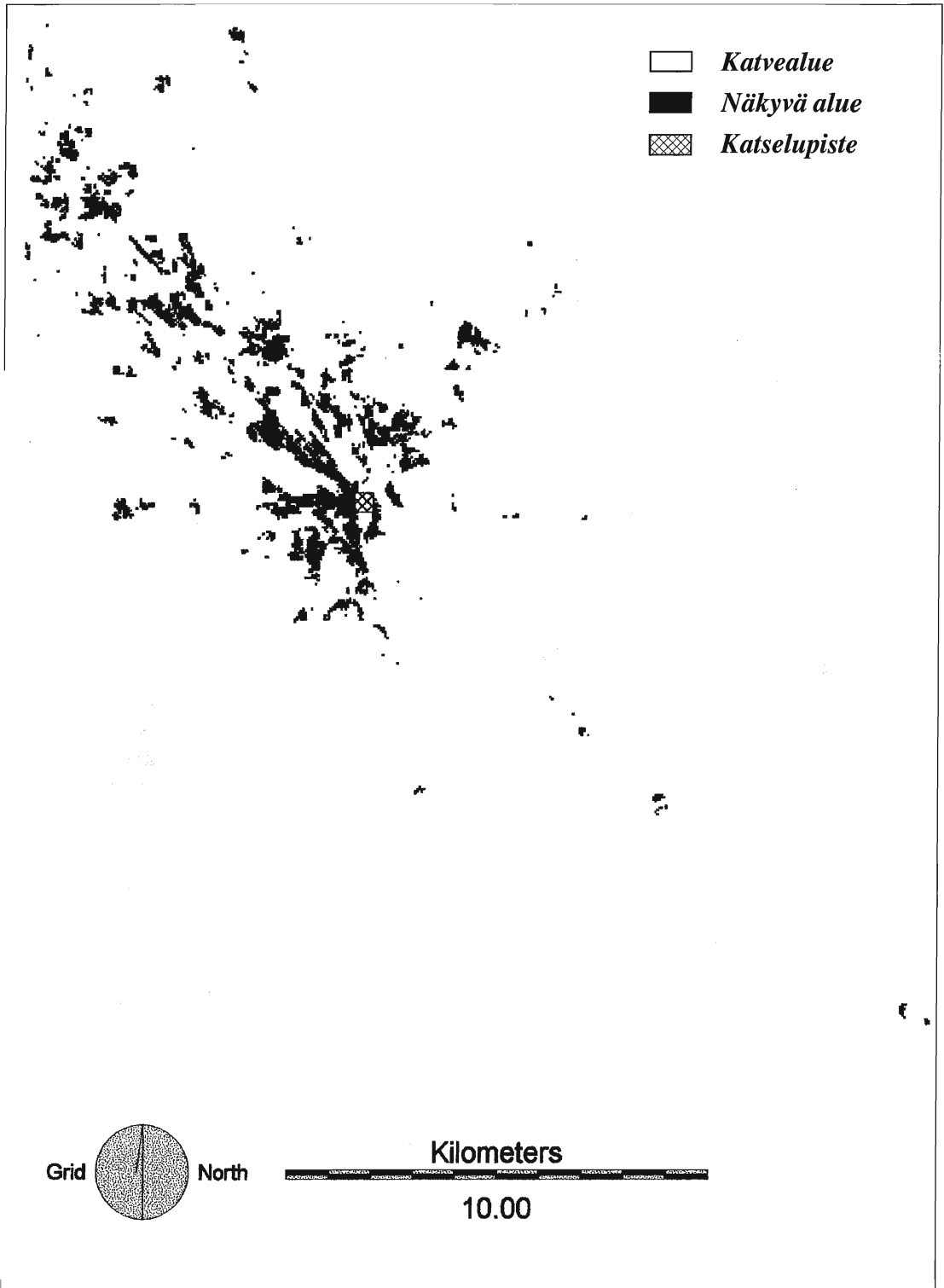
On otettava huomioon myös se seikka, että näkyvyys ei ole symmetristä. Tietyn pisteen A näkyminen katselupisteeltä B ei takaa sitä, että piste B näkyy pisteeltä A (Keller 1993). Katselupisteessä olevan havaitsijan korkeus aiheuttaa epäsymmetrisyyttä, koska muinaisjännöksen itsensä pitäisi olla havainnon kohteena, eikä ihmisen silmien korkeus.

Tässä tutkimuksessa keskitytään arvioimaan katselupisteinä toimivista jatulintarhoista esteettömästi näkyvää aluetta. Tämä alue määrittellään jatulintarhan maisematilaksi. Jatulintarhat itse näkyvät huonosti, koska ne ovat hyvin matalia, eikä niitä voi rakentaa kaltevaan rinteeseen. On tietysti mahdollista, että jatulintarhoihin on liittynyt joitakin näkyvämpiä rakenteita esim. puupaaluja tai -ristejä, mutta tällaisista ei ole havaittu minkäänlaisia jälkiä.

Jatulintarhat eivät siis ole maisemassa näkyviä elementtejä vaan ne toimivat katselupisteinä, joista käsin maisematilaa tarkkaillaan.

Jatulintarhat eivät siis ole esimerkiksi Lindblomin (1991) tarkoittamassa mielessä maamerkkejä, vaan paremminkin solmukohtia.

Kaiken kaikkiaan tutkitun alueen jatulintarhojen näkyvyysalueet ovat pieniä ja selkeästi suuntautuneita. Jatulintarhat sijaitsevat pääasiassa maisematilan reunassa (kartta 1). Jatulintarhojen paikat on selvästi valittu siten, että näkyvyys ei ole optimaalinen joka suuntaan, vaan ainoastaan tiettyyn suuntaan. Tämä suunta on aina sellainen, että se osuu suurimmaksi osaksi muiden jatulintarhojen katvealueelle, "näkyvämmälle" alueelle. Tämä antaa mielestäni mahdollisuuden perustellusti väittää, että jatulintarhojen paikat on valittu siten että niiden näkyvyysalue ilmaisee visuaalisen hallinnan kautta territoriaalista omistusoikeutta maisematilaan.

Kartta 1. Miehikkälän Ylikorvenkankaan jatulintarhan näkyvyys. Piirt. P. Pietiläinen. Maanmittauslaitoksen julkaisulupa nro 419/MYY/99

Jatulintarhojen ajoitusvaihtoehtoja

Ennen kuin voidaan laatia teorioita jatulintarhojen spatiaalisen sijoittumisen suhteesta sosiaaliseen organisaatioon, täytyy valita yksi tai useampia periodeja joihin jatulintarhat voisivat ajoittua. Kuten jo edellä on todettu, jatulintarhojen ajoittaminen on hyvin vaikeaa. Itse kuvio on tunnettu tuhansia vuosia ja vaihtoehtoja on paljon. Joitakin rajauksia voidaan kuitenkin tehdä.

Vanhimmat tunnetut jatulintarhakuviot ovat 1200 -luvulta e.Kr. (Kraft 1985: 10). Mälärin alueen vanhimmat jatulintarhat ovat todennäköisesti esiroomalaiselta ajalta (Kraft 1995: 11). Tämän vuoksi voidaan kivikausi sulkea pois ajoitusvaihtoehtojen joukosta. Vanhin mahdollinen ajoitus on siis 1200 - 0 e.Kr. Klamilan ja Harvajanniemen hiidenkiukaat sekä Ravijoen varhaismetallikautinen asuinpaikka sijaitsevat kuitenkin melko etäällä jatulintarhoista. Ongelmana on myös se, että Pitkäpaaden jatulintarhojen korkeuksia ei tiedetä.

Siitepölytutkimusten perusteella (Vuorela & Kankainen 1993; Vuorela & Hicks 1996) maanviljely saapui Kaakkois-Suomeen jo 3500-3000 BP ja oli luonteeltaan kaskiviljelyä. Ensimmäinen viljanpölyesiintymä Taipalsaaren Laukniemestä on ohratyyppin siitepöly ajalta 3140±50 BP (Vuorela & Kankainen 1993: 42). Kaakkois-Suomesta tehdyt siitepölyajoitukset (Vuorela & Hicks 1996: 250) ovat kuitenkin melko kaukana jatulintarhoista eivätkä ne auta jatulintarhojen lähimmän ympäristön asutushistorian selittämisessä kuin aivan yleisellä tasolla.

Voisivatko siis alueen jatulintarhat olla rannikon varhaismetallikautisten asukkaiden kaskimailleen jättämiä merkkejä? Tutkittavana olevan alueen jatulintarhoista tai niiden läheisyydestä ei ole kuitenkaan tavattu mitään varhaiseen metallikauteen viittaavaa. Vaikka Pitkäpaaden jatulintarhojen korkeutta ei tunneta, voidaan niiden sijainnin perusteella olettaa niiden olevan varhaisen metallikauden rantaa

(noin 15 m m.p.y.) alempana. Miehikkälän ja Ylämaan tarhat ovat kyllä riittävän korkealla (40 - 100 m m.p.y.). Myöskään vanhemman ja nuoremman rautakauden asutuksesta ei jatulintarhojen ympäristössä näy jälkiä.

Jos Suomen jatulintarhoja tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena on niiden konteksti (rannankorkeus, ympäristö) selkeästi historialliseen aikaan liittyvä. Tästä eivät tutkimusalueen jatulintarhat tee poikkeusta. Uudisasutuksen alkuvaiheen ja keskiajan tapahtumista Virolahdella on hyvin vähän tietoja eikä yksikään tämän ajan lähde mainitse suoranaisesti jatulintarhoja.

Yhtenä ajoitusvaihtoehtona täytyy myös pitää sitä, että tutkimusalueen jatulintarhat ovat tällä tai viime vuosisadalla tehtyjä. Aivan uusia ne tuskin ovat, sen verran paksu turvekerros näiden tarhojen peitteenä on. Ainoa tarha, johon liittyy tällaiseen ajoitusvaihtoehtoon viittaavaa tietoa on Lapjärven Kivelän jatulintarha, joka olisi perimätiedon mukaan rakennettu 1870 -luvulla. Tässäkin tapauksessa viitataan Kivelän tarhan rakentajalla olleen esikuvana joku alueen jatulintarhoista, jotka näin epäsuorasti ajoittuvat vanhemmiksi. Muista alueen jatulintarhoista ei vastaavia tietoja ole. Jos tutkimusalueen jatulintarhat olisi rakennettu tällä tai edellisellä vuosisadalla olisi tietoja niiden rakentajista ja tarkoituksesta enemmän jäljellä.

Viimeisenä ajoitusvaihtoehtona voidaan pitää vielä sitä, että eri jatulintarhat liittyvät eri asutusvaiheisiin ja ovat siis eri-ikäisiä.

Kaikkein todennäköisimmältä ajoitusvaihtoehdolta vaikuttaa se, että tutkittavan alueen jatulintarhat ovat samanikäisiä kuin Helsinglannin, Medelpadin ja Norrlandin tarhat ajalta 1300 - 1650 AD. Tätä tukee myös se seikka, että kaikki nämä alueet ovat asutushistorialtaan ja ympäristöltään samanlaisia jokien halkomia rannikkoalueita. Nämä alueet ovat olleet keskiajalla voimakkaan uudisasutuksen kohteina ja niissä on sovellettu samankaltaista hallintoa ja verotusta. Myös Suomen keskiaikaisissa kirkkoissa olevat jatulintarhakuviot sopivat hyvin tämän ajanjakson alkupuolelle, uskon-

puhdistusta edeltävään aikaan. Lähimpänä tutkittavaa aluetta on Pernajan kirkossa oleva jatulintarhakuvio. Kirkko on rakennettu 1430 - 1450 AD (Hiekkanen 1994: 218).

Jatulintarhat ja sosiaalinen organisaatio

Viewshed, thiessen ja distance -operaatioilla saatuja alueenjakoille klustereineen ja puskurivyöhykkeineen voidaan verrata kylän- ja pitäjänrajoihin ja katsoa, miten ne korreloivat. Kylän- ja pitäjänrajat on digitoitu nykyisten peruskarttojen rajaelementeistä. Näitä rajoja on sitten vertailtu verotusta varten laadittuihin tiluskarttoihin vuosilta 1740, 1771 ja 1796 Miehikkälän, Kylmälän, Hurttalan, Lapjärven, Ylijärven ja Hujakkalan kylien alueelta. Kylän- ja pitäjänrajat ovat nykyisissä peruskartoissa samoilla paikoilla kuin 1700 -luvun kartoissakin.

Jos tarkastellaan Virolahden keskiaikaisen pitäjän rajakylää nähdään jatulintarhojen keskittyvän toisaalta Lappeen pitäjän vastaisten rajakyläiden läheisyyteen ja toisaalta rannikolle, Säckijärven pitäjän rajalle. Jatulintarhojen etäisyydet, niiden klusteroituminen ja niiden välille syntyvät puskurivyöhykkeet voivat antaa Larssonin (1984) ja Lundmarkin (1984) esittämien mallien mukaisesti viitteitä jatulintarhoja rakentaneiden ryhmien organisaatiosta ja sen hierarkisista tasoista.

Pelkkä näkyvyysanalyysi ei anna vastausta siihen, mikä tai mitkä sosiaaliset ryhmät territoriaalista omistusoikeutta vaativat itselleen ja miten ne ovat organisoituneet. Tämän vuoksi on syytä tarkastella jatulintarhojen spatiaalista jakautumista. Jatulintarhoista mitattiin IDRISIn distance -operaatiolla suoria etäisyyksiä 2, 5 ja 10 km vyöhykkeinä. On huomattava, että tässä ei ole tarkoituksena tutkia site catchment -tyyppisiä taloudellisia resursseja vaan sosiaalista organisaatiota.

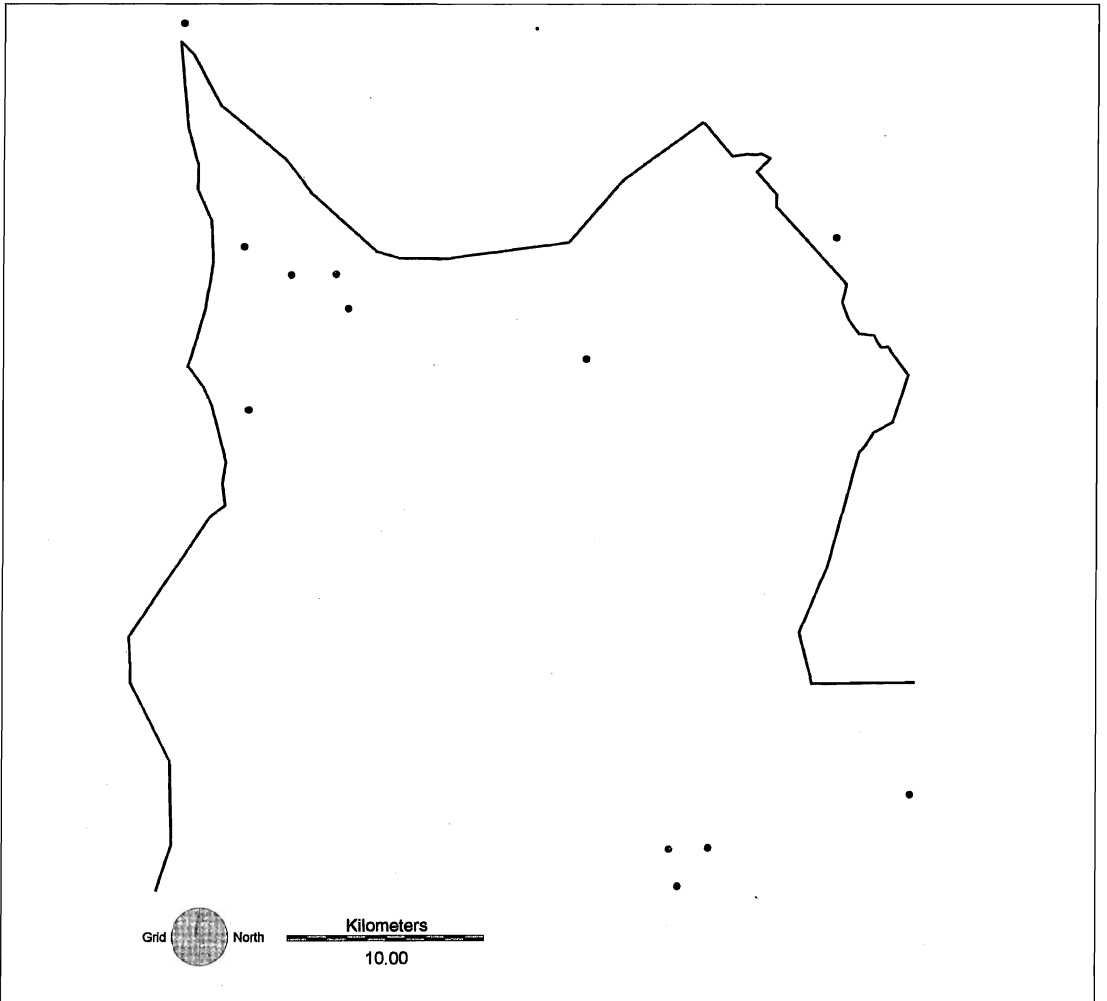
Jatulintarhojen klusteroituminen näkyi jatulintarhojen ympärille piirretyissä samankeskisissä etäisyyksissä. Jos näitä verrataan

kylän- ja pitäjänrajoihin, nähdään jatulintarhojen keskittyminen rajakyläin toisaalta suuressa kaareissa Leirikankaalta Ylijärvelle ja toisaalta kaakossa Pitkäpaaden ja Ristsataman rannikon saarissa. Samalla näkyy myös jatulintarhojen puuttuminen pitäjän lounaisosan kylistä Maaskolan eteläpuolelta sekä kaakossa Ylijärven ja Ristsataman väliseltä alueelta.

Onko tämä tyhjä alue todella tyhjä vai onko siellä kenties vielä löytymättömiä jatulintarhoja? Alueet jolta jatulintarhat puuttuvat, ovat pitäjän tiheimmin asuttua keskusaluetta, jossa maisemaa hallitsevat laajat aukeat pelot. Kylät, joissa jatulintarhat sijaitsevat ovat periferiassa, laajojen kaskiviljelyyn ja tervanpolttoon käytettyjen erämaiden reunalla ja toisaalta rannikon saarilla ja luodoilla toisen erämaan, meren reunalla.

Jatulintarhojen spatiaalinen sijoittuminen voisi viitata siihen, että ne on rakentanut kylätason organisaatio; jokaisella kylällä olisi oma jatulintarhansa. Suurmiehikkälän kylässä jatulintarhoja on kuitenkin kolme. Tämä viittaa alempaan organisaatiotasoon; sukuun tai kantataloon. Tämä alempi organisaatiotaso näkyy myös jatulintarhojen sijainnissa. Suurmiehikkälän kylän jatulintarhat sijaitsevat vanhojen jakokuntarajojen läheisyydessä. Asutushistorian perusteella jatulintarhojen määrä kylissä vastaa suurin piirtein vanhojen jakokuntien eli siis kantatalojen tai -sukujen määrää. Näyttää siis siltä, että jokaisella kantatalolla on oma jatulintarhansa, joka on rakennettu ilmaisemaan visuaalisen hallinnan kautta territoriaalista omistusoikeutta suvun perintömaihin. Toistensa kanssa kilpailevilla suvuilla oli kuitenkin kylätasolla yhteistyötä näiden kilpaillessa toisten kylien asukkaiden kanssa.

Vertailtaessa jatulintarhojen levintää ja Virolahden pitäjän vanhinta rajaa 1331-1440, (kartta 2) voidaan nähdä jatulintarhojen levinnän noudattavan tätä vanhimman pitäjänrajan kulkua melko hyvin. Vuoden 1440 jälkeen Virolahden itäisimmät kylät liitettiin Säckijärven ja 1564 Muurola liitettiin Virolahteen (Kaukiainen 1970: 173-174). Mielestä-

Kartta 2. Virolahden pitäjä 1331-1440. Piirt. P. Pietiläinen. Maanmittauslaitoksen julkaisulupa nro 419/MYY/99

ni jatulintarhat on täytynyt rakentaa ennen näitä aluemuutoksia uudisasutuksen alkuvaiheessa, ajanjaksolla 1293 - 1440, jolloin kilpailu maa-alueiden omistuksesta alueen vanhojen kanta-asukkaiden kanssa oli kiivaimmillaan.

Jatulintarhojen spatiaalinen sijoittuminen vanhimman pitäjänrajan tuntumaan osoittaa jatulintarhoja rakentaneilla ryhmillä olleen yhteistyötä myös pitäjätasolla Lappeen ja Vehkalahden pitäjiä vastaan. Virolahtelaisia yhdisti pitäjätasolla oma naapuripitäjistä poikkeava verotusjärjestelmä, omat käräjät ja oma kirkko.

Jatulintarhat rituaalisena muinaisjäännöksenä

Jatulintarhat sijaitsivat siellä, missä tilusten, kylien ja pitäjän rajat olivat vaikeasti määriteltävissä tietömissä erämaissa tai kaukana merellä, alueilla joiden omistuksesta käytiin jatkuvia kiistoja ja joissa ihmisten oli elantonsa hankkiessaan pakko liikkua kaukana kotoaan. Jatulintarhat taas puuttuvat sieltä, missä asutus oli tiheää, peltoviljely vakiintunutta ja omistusoikeuden rajat tarkkaan selvillä.

Tämä jatulintarhojen sijaitseminen alueilla, jossa rajat ja omistusoikeus olivat kiistanalaisia antaa mielestäni viitteen jatulintarhojen käyttötarkoituksesta. Jatulintarhojen tarkoituksena oli vahvistaa omistusoikeutta alueeseen rituaalisin keinoin. Virolahden pitäjän tiheämmin asutuilla alueilla omistusoikeuden ilmaisemiseen oli muita keinoja. Kiistakumppani oli aina lähellä ja hänen kanssaan saattoi suoraan neuvotella kyläkokouksissa ja käräjillä. Tämän vuoksi jatulintarhojen puuttuminen näistä kylistä on mielestäni todellinen ilmiö, ei vain tutkimus-tilanteesta johtuva.

Kuten aiemmin on todettu, jatulintarhat toimivat katselupisteinä joista voitiin visuaalisen hallinnan kautta ilmaista territoriaalista omistusoikeutta. Toisaalta jatulintarha vanhimmassa merkityksessään oli linnan tai linnoitetun kaupungin symboli (Kraft 1985:13-25). Paikallinen nimitys Virolahdella jatulintarhoille on Jerusalem. Tällaisen Jerusalemin rakentaminen omalle maalle on mielestäni ollut symbolinen teko; pyhän kaupungin muurit symboloivat rauhaa, turvallisuutta ja voittoa vihollisesta.

Kolmannen ristiretken mukana saapuneet uudisasukkaat ovat epäilemättä olleet tietoisia Jerusalemiin liittyvästä symboliikasta. Se oli jokaisen ristiretken todellinen päämäärä. Viipurin linnan rakentaminen oli kolmannen ristiretken huipennus ja rinnastui osanottajien mielessä Jerusalemin valloitukseen. On myös muistettava, että jatulintarhoista on käytetty nimitystä Viborg.

Viipurin linnaa rakentamassa olleet Virolahden uudisasukkaat näkivät konkreettisesti, kuinka suuri vaikutus linnan rakentamisella oli puolustuksessa ja alueen omistusoikeuden vahvistajana. Koska Virolahden uudisasukkailla ei ollut resursseja oikeiden linnojen rakentamiseen, he rakensivat omistusoikeuttaan vahvistaakseen linnan symbolin, Viborgin tai Jerusalemin, jatulintarhan jonka kivet symboloivat pyhän kaupungin muureja ja niiden välissä kulkevia katuja.

Pelkkä jatulintarhan rakentaminen ei kuitenkaan riittänyt. Symboli täytyi myös saada elämään ja toimimaan rituaalien kautta. Yksi

perusrituaalityyppi ovat siirtymäriitit, joissa perusideana on matka, kulkeminen ajassa ja tilassa. Siirtyminen tapahtuu elämän ja kuoleman välillä, pyhän ja epäpyhän välillä, tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen välillä. Jatulintarhan perusidea, sokkeloinen kulkureitti kuvion reunalta keskelle, sopii hyvin siirtymäriittien tapahtumapaikaksi.

Jatulintarhan polkua pitkin kulkeminen oli pyhiinvelluksen symboli. Tarhan keskelle saapuminen kuvastaa rituaalissa saapumista Jerusalemiin. Jäänteinä tästä pyhiinvaellussymboliikasta Virolahdella on vielä 1800 -luvulla leikitty ”pyöriötarhatanssi” jota sanottiin ”Jerusalemin tieksi” (Raussi 1966:255). Se on kenties ollut alunperin täysin vakava juhla-pyhinä jatulintarhoissa esitetty kirkollinen näytelmä joka kuvastaa petojen ahdistaman pyhiinvaeltajan vaivoja ja vaikeuksia matkalla Jerusalemiin.

Lähteet ja kirjallisuus

Käytetyt lyhenteet

- MML: Maanmittauslaitoksen arkisto.
MV:AOA: Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto.
MV:RHO: Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto.
SMYA: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja.
VA: Valtionarkisto.

Painamattomat lähteet

Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto. (MV:AOA)

Erä-Esko, A. 1960: Miehikkälän Kankaanmäen jatulintarhan tarkastuskertomus.

Erä-Esko, A. 1977: Miehikkälän Kankaanmäen jatulintarhan tarkastuskertomus.

Huurre, M. 1976: Miehikkälän jatulintarhojen tarkastuskertomus.

Jaatinen, P. 1965: Ylämaan jatulintarhojen löytö-

ilmoitus.

- Miettinen, T. 1990: Lapjärven Kivelän jatulin-
tarhan tarkastuskertomus.
- Pietiläinen, P. 1995: Miehikkälän Suurmiehikkälän
kylän jatulin-
tarhojen tarkastus ja dokumen-
tointi.
- Pitkäpaasi, A. 1912: Kertomus Pitkäpaaden saaris-
ton muinaisjäännöksistä.
- Taavitsainen, J.-P. 1983: Ylikorvenkankaan
jatulin-
tarhan tarkastuskertomus

Valtionarkisto (VA)

- Tilikirjasarja 5122:54 joka sisältää Virolahden
kirkkopitäjän nokkaveroluettelon vuodelta
1556.

Maanmittauslaitoksen arkisto (MML)

Miehikkälä

- Tiluskartta verotusta varten Miehikkälän, Kylmä-
län ja Hurttalan kylien alueelta vuodelta 1771
(tekijä tuntematon). Miehikkälä 4 a-f.
- Kartta ja selitys Lappijärven kylän ja
Vehkalahden pitäjän Pyhältön kylän välisestä
riitamaasta vuodelta 1740 (L. J.Boström) G17
10/1.
- Isojakokartta ja asiakirja vuodelta 1880 (K.
Löfström) ja 1886 (A. Grotenfelt) G22 2/28-
142.

Säkkijärvi

- Tiluskartta verotusta varten Laihajärven ja
Yläurpalan kylien alueelta vuodelta 1768 (H.
Blom) ja 1796 (F. Logren). Säkkijärvi 21 a-d.

Ylämaa

- Kartta ja selitys Ylijärven ja Hujakkalan kylien
välisestä riitamaasta vuodelta 1740 (A.
Wettermark) G5 6/1.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

- Aspelin, J. R. 1877: Jatulin-
tarhat Suomen ranta-
mailla. *SMYA II*: 155-164.
- Boaz, J. S. & Uleberg, E. 1995: The potential of
GIS-based studies of Iron Age cultural
landscapes. *Archaeology and Geographical
Information Systems*: 249-259. Eds. Lock-
Stancic. London.
- Broadbent, N. 1989: Datering av rösen och
labyrinter på Åland. *Ålandsk Odling* 1989: 99-
105.
- Broadbent, N. 1990: Use of Lichenometric and
Weathering Rates for Dating. *Norwegian
Archaeological Review* Vol. 23, Nos. 1-2: 3-8.
- Bäcksbäcka, C. 1972: Stenlabyrinter i Finland,
Finskt Museum 1972: 64-73.
- Fisher, P., Farrelly, C. & Maddocks, A. 1997:
Spatial Analysis of Visible Areas from the
Bronze Age Cairns of Mull. *Journal of
Archaeological Science* 24: 581-592.
- Gaffney, V., Stancic, Z. & Watson, H. 1996:
Moving from Catchments to Cognition:
Tentative Steps Toward a Larger Archae-
ological Context for GIS. *Anthropology, Space
and Geographic Information Systems*. eds.
Mark Aldenderfer and H.D.G. Maschner. New
York. 132-154.
- Hiekkanen, M. 1994: The Stone Churches of the
Medieval Diocese of Turku. *SMYA 101*.
- Holma, H. 1919: Labyrintin alkuperästä. *Historial-
linen Aikakauskirja* 1919: 1-14. .
- Kaukiainen, Y. 1970: *Virolahden historia I*. Lap-
peenranta.
- Keller, C. 1993: Visuelle landskapsanalyser i
arkeologien. *Universitets Oldsamling Årbok*
1991/1992: 59-68.
- Kraft, J. 1977: Labyrint och ryttarlek. *Fornvännen*
72: 61-78.
- Kraft, J. 1985: *The Goddess in the Labyrinth*. Åbo.
- Kraft, J. 1995: Stenlabyrinter. *Historiska Nyheter*
58: 10-11.
- Kumpulainen, K. & Miettinen, T. 1992: *Luumäen
historia*. Jyväskylä.
- Larsson, T. B. 1984: The Structure and Function of
Prehistoric Social Institutions. A Social
Anthropological Approach. *Archaeology and
Environment* 2: 23-30. Papers in Northern
Archaeology. ed. E.Baudou. Umeå.
- Lindblom, I. 1991: Movements in a landscape —
on the spatial behavior of neolithic man in a
moraine area, Vestfold, Norway. *Social space.
Human Spatial Behaviour in Dwellings and
Settlements*: 134-137. Eds. O. Grøn, E.
Engelstad and I. Lindblom. Odense.
- Linnaei, C. 1745: *Öländska och gotländska resa*.
Stockholm.
- Lock, G. R. & Harris T. M. 1996: Danebury
Revisited: An English Iron Age Hillfort in a
Digital Landscape. *Antropology, Space and
GIS*: 214-240. Eds. Mark Aldenderfer & H. D.
G. Maschn. New York.
- Lundmark, H. 1984: A Method of Analyzing
Hierarchical Organization in Settlement

- Patterns. *Archaeology and Environment* 2: 11-22. Papers in Northern Archaeology. ed. E. Baudou. Umeå.
- Miettinen, T. 1996: Suomenlahden ulkosaarten esihistoriaa. *Suomenlahden ulkosaaret*. Toim. Risto Hamari, Martti Korhonen, Timo Miettinen ja Ilmari Talve. Helsinki.
- Olsen, B. 1991: Material metaphors and historical practice: A Structural Analysis of stone labyrinths in coastal Finnmark, arctic Norway. *Fennoscandia archaeologica VIII*: 51-58.
- Raussi, E. 1966. *Violahden kansanelämää 1840 -luvulla*. Helsinki.
- Stigell, A.-L. 1974: Kyrkans tecken och Årets gang. *SMYA* 77.
- Stjernström, B. 1982: Dokumentation och klassificering av labyrinter. *Bottnisk Kontakt I*: 101-112.
- Tallgren, A. M. 1913: Muinaisjännöksiä Pitkäpaaden saaristossa. *Kotiseutu 1913*: 148-150.
- Tuovinen, T. 1993: Field-labyrinths in the Baltic sea area. *Karhunhammas 15*: 77-83.
- Uino, P. 1997: Ancient Karelia. *Archaeological Studies. SMYA 104*.
- Vuorela, I. & Kankainen, T. 1993: Luonnon- ja kulttuurimaiseman kehitys Taipalsaassa. Geological Survey of Finland. Unpublished Report P 34.4.107. Espoo.
- Vuorela, I. & Hicks, S. 1996: Human Impact on the Natural Landscape in Finland. A Review of the Pollen Evidence. *Pact 50*: 246-250. Helsinki.
- Westerdahl, C. 1989: *Norrlandsleden I. Örnsköldsvik*.
- Westerdahl, C. 1991: Lotsning och labyrint. *Ångermanland/Medelpad 1990-91*: 77-95.
- Westerdahl, C. 1995: Stone maze symbols and navigation. A hypothesis on the origin of coastal stone mazes in the north. *The International Journal of Nautical Archaeology* 24: 267-277.
- Wheatley, D. 1995: Cumulative viewshed analysis. *Archaeology and Geographical Information Systems*: 171-185. Eds. Lock and Stancic. London.

Tekniikan Historian Seura ry:n julkaisema

TEKNIIKAN WAIHEITA

tekniikan historian erikoisaikakauslehti
Suomessa

Lehden toimialaan kuuluvat tekniikan, teollisuuden ja teknologian historian perustutkimuksen suomalainen näkökulma aikakaudesta riippumatta, tutkimuksen tiedonannot, alan uutiset ja ankara arvostelu. Kaikki parhaan akateemisen tradition mukaisesti.

Tilaukset: Tekniikan Waiheita, PL 165, 00171 Helsinki.

PORVOON HUSHOLMENIN ALKUPERÄ

Veli-Pekka Suhonen

Johdanto

Ruotsissa tuli 1200-luvulla käyttöön useita sodankäyntiin, rakentamiseen ja yhteiskuntaan liittyneitä uudistuksia, jotka yhdessä sekä mahdollistivat että tekivät välttämättömäksi uudenlaisten linnojen rakentamisen. Keskiaikaiset linnat pyrittiin sijoittamaan veden suojaan joko niemille tai saarille ja tarpeen vaatiessa ympäröimään haudoilla ja vedenalaisilla estevarustuksilla. Tarkoituksena oli hidastaa raskaasti panssaroitujen ritareiden liikkeitä, saada etäisyyttä vihollisen ampuma-aseisiin (varsijouset, heittokoneet) ja estää piirityslaitteiden tuonti muurien viereen. Tärkeimmät linnat muurattiin kokonaan kivistä, mutta vielä 1300- ja 1400-lukujen vaihteen tienoilla oli käytössä puulinnoja. Koska linnojen ylläpito oli kallista, järjestettiin maan hallinto niille veronsa maksaviin linnalääneihin. Mitä merkittävämpi linna oli, sitä suurempi alue sillä oli alaisuudessaan.

Suomesta tunnetaan kokonaan muurattujen harmaakivisten keskuslinnojen ja myöhäis-keskiaikaisten kartanolinnojen lisäksi parikymmentä muuta keskiaikaista linnaa. Kyseisistä linnoista ei ole säilynyt ehjiä maanpäällisiä osia, ja niiden nykyiset ulkomuodot ovat riippuvaisia ennen kaikkea rakennuspaikkojen topografioista. Ryhmän linnoista voidaan edelleen tunnistaa ajanjaksolle tyypillisiä puolustuksellisia ratkaisuja, kuten jakautuminen erillisiin osiin. Lisäksi nykyisen tietämyksen perusteella on todennäköistä, että näiden linnojen pääasiallisena rakennusmateriaalina on käytetty puuta.

Porvoon Husholmen on kuulunut aivan viime vuosiin asti Suomen vähiten tunnettuihin keskiaikaisiin linnoihin. Paikalla on toistaiseksi suoritettu ainoastaan kartoituksia, koekaivauksia ja dendrokronologisten näytteiden ottoja. Jo nyt on kuitenkin selvinnyt, että ulkoisesti vaatimattomat maanpäälliset varustukset ovat jäännöksiä keskiajan puolustusstrategisia ihanteita noudattavasta linnasta. Lisäksi linna on voitu varmuudella ajoittaa Itämeren ympäristön keskiajan historian kannalta mielenkiintoiselle 1300-luvun lopulle.

Husholmenin rakennuspaikka ja varustusten jäännökset

Porvoon Husholmen oli keskiajalla jyrkkäpiirteinen kalliosaari. Linna sijaitsi Suomenlahdelta yli kymmenen kilometrin syvyyteen mantereeseen ulottuvan Pienen Pernajanlahden pohjukan länsirannalla, noin kilometrin päässä sisämaahan johtavan Iolanjoen suulta. Paikka oli noin kymmenen kilometrin etäisyydellä kahdesta keskiaikaisesta keskuksesta, Porvoosta ja Pernajasta. Husholmenin lähiympäristön keskiaikaisista maareiteistä ei ole säilynyt lähteitä. On kuitenkin todennäköistä, että Pienen Pernajanlahden pohjukasta 1600-luvun lopulla länteen Porvooseen ja Iolanjokivartta pitkin pohjoiseen Suurelle rantatielle kulkeneet tiet ovat olleet jossain muodossa olemassa linnan käyttöaikana. Lisäksi on mahdollista, että Suuren rantatien talvilinjaus on jo keskiajalla kulkenut Iolanjoen suun kautta Pernajaan. (Suhonen 1997: 34-36.)

Kuva 1. Porvoon Husholmenin keskiaikainen linna. Kuva Harri Nyman.

Kuva 2. Porvoon Husholmenin vedenalaista paaluvarustusta pohjoisrannalla. Kuva Karim Peltonen.

Husholmen on säilyttänyt alkuperäisen saari-
maisen luonteensa siitä huolimatta, että se on
ollut 1800-luvun puolivälistä lähtien yhteydes-
sä mantereeseen. Linnan uloimpana osana on
ollut kolminkertainen vedenalainen paalu-
varustus, jonka tarkoituksena on ollut sekä es-
tää laivojen pääsy rantaan että hidastaa vedessä
liikkuvia vihollisia. (Suhonen 1997: 34-36.)
Sama estefunktio on saattanut olla myös meres-
sä olevilla kolmella hirsillä ympäröidyillä kivi-
arkulla. Toinen vaihtoehto on, että ne ovat toi-
mineet linnan laiturin perustuksena.

Husholmenin maanpäällisten rakenteiden
luonteesta ei ole tutkimusten vähyyden vuoksi
tarkkaa tietoa. Linna näyttää jakaantuvan kalli-
on topografiaa noudattaen sisäänkäyntiin,
esilinnaan ja päälinnaan (kartta 1). Linnan
sisäänkäyntiin on kuulunut rannalla oleva
porttirakennus ja kallion alemmalle tasanteelle
johtava harmaakivimuurin ja jyrkän kallion
seinän väliin jäävä puolustuskäytävä. Portti-
rakennuksen kivijalka on hajotessaan levinnyt
rinnettä alaspäin lineaarisen rannansiirtymisen
perusteella arviolta 1200-luvun puolivälin ran-
taa vastaavalle tasolle. Husholmenin alempi
tasanne on muodostettu tuomalla kallion
kielekkeelle täytemaata. Tasanteen sijainti vä-
littömästi sisäänkäynnin takana ja sopivan
etäällä linnan laesta sopisi hyvin esilinnalle.
Toistaiseksi paikalta tunnetaan ainoastaan yksi
pieni rakennus. Husholmenin linnan tärkeim-
mät rakenteet ovat luonnollisesti sijainneet kal-
lion korkeimmassa osassa. Linnan laella on
jäännöksiä joko kolmesta tai neljästä raken-
nuksesta. Suurin rakennuksista (11 x 8 m) on
saattanut olla torni, sillä sen perustuksena on
ollut vahvat kivimuurit. (Suhonen 1997: 34-
36.)

Husholmenin arkeologiset tutkimukset ja ajoitus

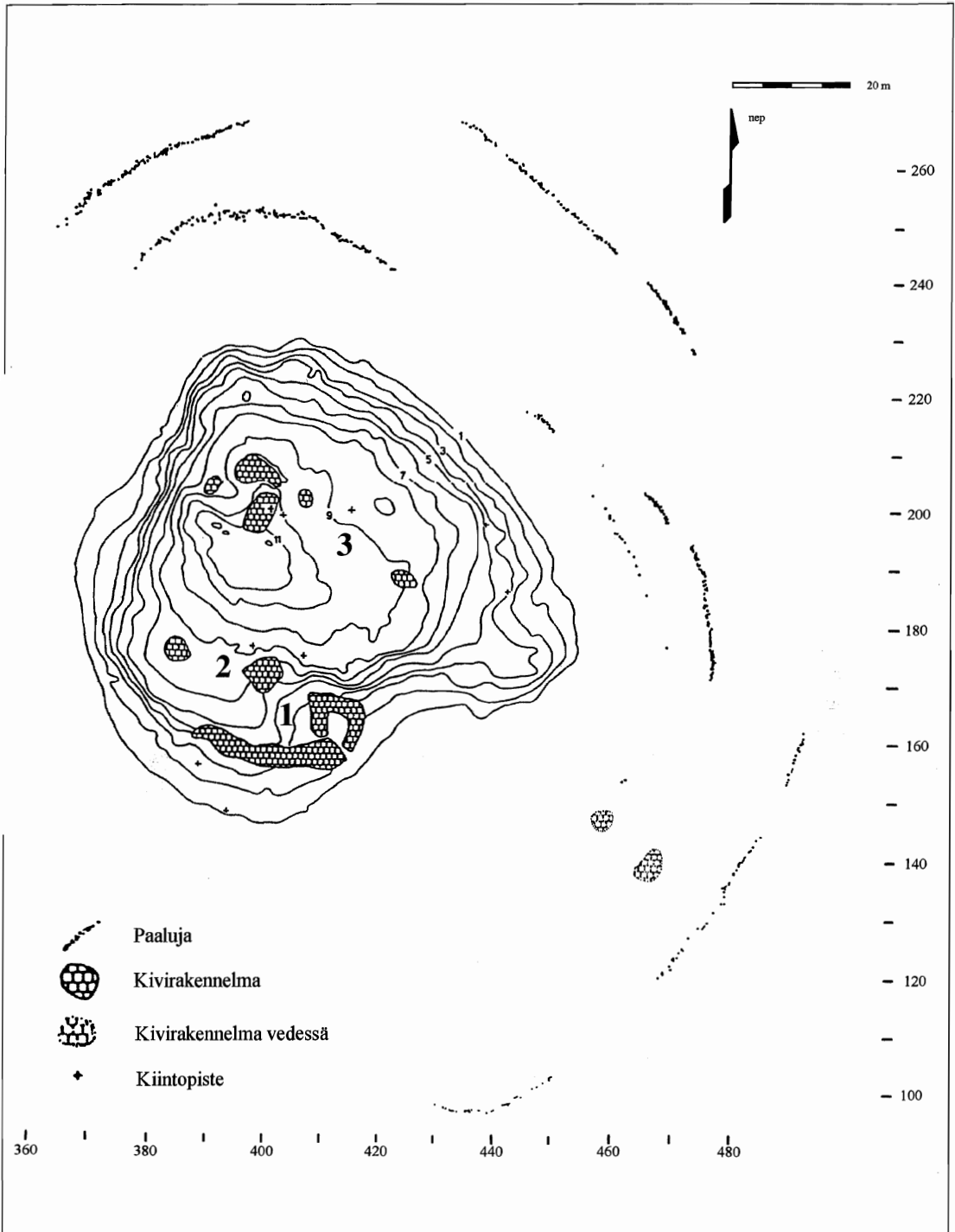
Porvoon Husholmenia koskeva arkeologinen
lähdeaineisto on puutteellinen. Ella Kivikosken
vuonna 1934 ja Nils Cleven vuonna 1948 suorittamat tutkimukset rajoittuvat pelkästään lin-

nan laella olevan mahdollisen tornin perustuk-
sen paljastamiseen. Kun lisäksi Jouko Voion-
maan johtamista vuoden 1956 kaivauksista on
säilynyt ainoastaan lehtitietoja, voidaan käsi-
tykset linnankallion rakenteista ja esine-
ajoituksesta perustaa ainoastaan paikalla vuon-
na 1995 tehtyyn kartoitukseen (Nyman & Su-
honen 1996) ja vuonna 1996 toteutettuun
koekaivaukseen (Nyman & Suhonen 1998).
Linnan vuosina 1980 (Alopaeus 1980;
Alopaeus 1984), 1995 (Nyman & Suhonen
1996) ja 1998 (Zetterberg 1999) tutkituista ve-
denalaisista osista on sen sijaan maanpäällisiä
rakenteita huomattavasti tarkempia tietoja.

Husholmenin vuoden 1996 tutkimusten
yhteydessä avattiin linnan molemmille tasan-
teille koeojat. Linnan laelta tuli esiin yhden ra-
kennuksen kivijalka. Lisäksi voitiin havaita, että
lakea oli tasattu asettamalla kallion koloihin sekä
savea että kiviä. Kallion alemmalta tasanteelta
paljastui rakennukseen kuulunut peruskallioon
asti jatkunut vallimainen kiveys, jonka sisäpuo-
lella oli täytemaaterassi. Lisäksi tasanteen
puolustuskäytävän puoleisessa päässä oli itä-
länsisuuntainen kivirivi. Kaivaushavaintojen
perusteella Porvoon Husholmenilla on toden-
näköisesti ollut ainoastaan yksi käyttövaihe.
(Nyman & Suhonen 1998.)

Porvoon Husholmenin ajoittaminen esine-
löytöjen perusteella on ongelmallista, sillä ma-
teriaalia on vähän, se sijoittuu laajalle aika-
välille ja sitä on ainoastaan linnan laelta. Ai-
neistoon kuuluu ns. nuorempaa punasavi-
keramiikkaa, kivisavikeramiikan kaltaista ke-
ramiikkaa, Sieburgin kivisavikeramiikkaa ja
Saksan itäisistä osista peräisin olevien lasi-
astioiden paloja. Kivisavikeramiikan kaltaista
keramiikkaa on valmistettu jo 1200-luvulla.
Husholmenin palat ovat kuitenkin kiistatta pe-
räisin samasta löytökerroksesta joko 1300- tai
1400-luvulle ajoittuvan muun materiaalin
kanssa. Suomen keskiaikaisten linnojen raken-
nusperiodien perusteella on todennäköistä, että
Husholmenin esineistö sijoittuu 1300-luvulle.
(Suhonen 1997: 38-42.)

Porvoon Husholmenin tarkan ajoittamisen
kannalta on merkittävää, että sen vedenalainen

Kuva 1. Porvoon mlk Husholmen, yleiskartta. Linnan osat: 1) Sisäänkäynti 2) Esilinna 3) Päälinna. Korkeuskäyrät 1 m:n välein (m m.p.y. 4.4.1995). Piirt. Petro Pesonen.

paaluvarustus on erittäin hyvin säilynyt. Linnan rakenteet näyttävät muodostavan yhtenäisen kokonaisuuden, joka noudattaa sisäänpäin vahvistuvan puolustuksen periaatetta. On siis todennäköistä, että koko linna on rakennettu samanaikaisesti. Keväällä 1998 Husholmenin paaluvarustuksesta otettiin 13 dendrokronologista näytettä, joista viisi kyettiin ajoittamaan (Zetterberg 1999: 8-9). Parhaan näytepuun kaatoaika sijoittui 1380-luvun puoliväliin tai loppupuolelle. Muiden ajoituskelpoisten paalujen pinnoilta puuttui niin paljon lustoja, että niiden tarkka ajoittaminen oli mahdotonta. Ne olivat kuitenkin kaikki kaadettu 1370-luvun ja 1400-luvun alun välillä. Pentti Zetterbergin mukaan on mahdollista, että koko varustus on rakennettu yhdellä kertaa joko 1380-luvun puolivälissä tai loppupuolella.

Porvoon Husholmenin esineistö sopii hyvin yhteen linnan paaluvarustuksen ajoituksen kanssa. Linnan rakentaminen sijoittuu todennäköisesti 1300-luvun lopulle, mahdollisesti 1380-luvun jälkipuoliskolle. Husholmen kuuluu Suomeen 1300-luvun lopulla perustettujen ns. pienten linnojen joukkoon yhdessä Eurajoen Linnan, Kokemäen Isoluodon ja Mustasaaren Korsholman kanssa. Samaan linnaryhmään saattavat kuulua myös Maskun Stenberga, Karjaan Junkarsborg, Sipoon Sibbesborg ja Porvoon Linnamäki.

Porvoon Husholmenin alkuperä

Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy usein tieto, että Porvoon Husholmen olisi 1500-luvulle ajoittuva kauppapaikka (ks. esim. Lovén 1996: 186). Käsite perustuu Åke Granlundin esittämään (1956: 150-151) arveluun, että Samuel Broteruksen vuonna 1695 piirtämälle kartalle (MH B4 10/1) linnan läheisyyteen merkityt Köpstad-nimet olisivat yhteydessä Juhana III:n vuonna 1584 antamaan Porvoon kaupungin ympäristön kaupankäyntiä rajoittaneeseen käskyyn. Sen perusteella mm. Pienellä Pernajalahdella sijaitsevat kauppapaikat olivat kiellettyjä. Käskyssä ei kuitenkaan eritellä paikkojen

nimiä tai tarkkoja sijainteja. Kun lisäksi Husholmen on sekä rakenteiden että ajoitustulosten perusteella varmuudella keskiaikainen linna, voidaan Granlundin teoria hylätä. Sen sijaan on otettava huomioon mahdollisuus, että Broteruksen kartan nimet ovat yhteydessä linnan toimintaan. Husholmenin sijainti sisämaahan johtavan joen suun läheisyydessä soveltuu hyvin kaupankäyntiin, sillä mereltä tulleista laivoista on täytynyt purkaa lastit pienempiin aluksiin jossain sen läheisyydessä. Tulevaisuudessa arkeologisia tutkimuksia tulee järjestää myös Husholmenin ympäristössä, sillä voidaan pitää varmana, että myös mantereella on ollut linnaan liittyntä rakennustoimintaa.

Porvoon Husholmenin alkuperää pohdittaessa nousee esiin kysymys voiko se olla Turun linnan voutin Jacob Abrahamssonin eli Jeppe Djäknin ja Bo Jonsson Gripin pojan Knut Bossonin vuonna 1395 tekemässä sopimuksessa (FMU I 1037) mainittu Uudellamaalla sijaitseva uusi linna, Wartholm. Wartholm esiintyy toisen ja viimeisen kerran keskiajan tunnetuissa lähteissä Johan Dumen linnalla joskus vuosina 1396-1399 (todennäköisesti 1398) allekirjoittamassa kirjeessä (Salminen 1998: 468, bilaga, breven 2). Jacob Abrahamsson luovutti Knut Bossonille Turun linnan, Kastelholman, Åborgin, Vreghdenborgin ja Wartholmin. Koska kaikkien linnojen paitsi Vreghdenborgin alaisuudessa oli oma voutikunta, täytyy Wartholmin rakentamiselle etsiä taustaa Uudenmaan 1300-luvun lopun valtasuhteista ja hallinnollisesta aluejaosta.

Siitä kuinka Uudenmaan maallinen hallinto oli organisoitu varhaiskeskiajalla ei ole säilynyt lähteitä. On kuitenkin mahdollista, että Uusimaa kuului Turun linnan alaisiin alueisiin siihen asti kunnes se siirrettiin 1360-luvulla Viipurin voutikuntaan. Kun Viipurin linna läänitettiin joskus 1370-luvun alkupuolella Bo Jonsson Gripille, palautettiin Länsi-Uusimaa Turun yhteyteen. Uudenmaan hallinnollinen jako säilytettiin myös sen jälkeen kun Bo Jonsson sai vuonna 1374 pantiksi Turun linnan. Uudenmaan länsiosasta muodostettiin Raaseporin ja itäosasta Porvoon voutikunta.

Koska Raasepori oli vuonna 1395 varmuudella Tord Bonden hallinnassa, on Jacob Abrahamssonin täytynyt luovuttaa Knut Bossonille maakunnan itäinen osa. (Fritz 1973: 127-129.) Alueen linnoista on saattanut olla tuolloin käytössä Porvoon Husholmenin lisäksi Porvoon Linnamäki ja Sipoon Sibbesborg (Suhonen 1997: 83, 98). Linnamäen varustukset ja osa löytöaineistosta voivat olla peräisin 1300-luvun jälkipuoliskolta. Sibbesborgin esineistö ja vedenalaiseen paaluvarustukseen mahdollisesti kuuluneesta paalusta otettu radiohiili-ajoitus viittaaavaat siihen, että linna saattaa sijoittua 1300-luvulle. Linnojen ajoitukset ovat kuitenkin heikon lähdeilanteen vuoksi jätettävä toistaiseksi osittain avoimiksi.

Wartholmin rakentamiseen näyttää liittyvän kaksi Suomen 1300-luvun jälkipuoliskon tapahtumien kannalta merkittävää henkilöä, Bo Jonsson Grip ja Jacob Abrahamsson. Bo Jonsson oli kuollessaan vuonna 1386 Ruotsin todellinen hallitsija, sillä hänen haltuunsa oli päätyntä pantteina suuri osa valtakunnasta. Bo Jonssonin perintö siirtyi hänen testamentissaan määräämien suurmiesten haltuun. Ruotsin saksalaisperäinen kuningas Albrekt Mecklenburgilainen ja hänen puolelleen siirtynyt Bo Jonssonin leski Margareta Dume eivät yrityksistään huolimatta onnistuneet saamaan panttialueita takaisin itselleen, sillä testamentin toimeenpanijat luovuttivat suuren osan niistä Dalaborgissa vuonna 1388 tehdyn sopimuksen perusteella Tanskan kuningatar Margaretalle. Sopimus johti Margaretan ja mecklenburgilaisten väliseen sotatilaan. Sen jälkeen kun Margaretan joukot vangitsivat Albrekt Mecklenburgilaisen Falköpingenissä helmikuussa vuonna 1389 käydyssä taistelussa, aloittivat mecklenburgilaiset palvelukseen ottamiensa ns. vitaliaaniveljesten avulla vuonna 1390 merikaapparisodan. Taistelujen piti päättyä Albrekt Mecklenburgilaisen ja Margaretan Lindholmissa vuonna 1395 solmiman rauhan jälkeen. (Nikula 1987: 110-111.) Vitaliaanit jakaantuivat kuitenkin erillisiin joukkoihin ja jatkoivat Margaretan vastaista toimintaa Itämerellä vuoteen 1399 asti. Yksi

ryhmä vitaliaaneista liittyi Suomessa ja Pohjanlahden seudulla olleisiin Margaretaa vastustaneisiin ylimyksiin. (Salminen 1996: 187).

Ensimmäinen säilynyt tieto Jacob Abrahamssonista on vuodelta 1377, jolloin hänet mainitaan Bo Jonsson Gripin alaisena Turun linnan voutina. Jacob Abrahamssonilla oli Bo Jonssonin kuoleman jälkeen hallussa Turun, Satakunnan, Porvoon ja Ahvenanmaan voutikunnat. Lisäksi hän ilmeisesti sai samana vuonna itselleen Suomen laamannin viran. Jacobin olisi Bo Jonssonin jättämän kirjeen mukaan pitänyt siirtyä testamentin toimeenpanijoiden alaisuuteen. Hän teki kuitenkin vuonna 1387 Albrekt Mecklenburgilaisen kanssa sopimuksen, jossa lupasi hallita Turun linnaa Bo Jonssonin lesken Margareta Dumen ja lapsien edustajana. Albrekt puolestaan antoi Jacobille mm. luvan hallita Turun, Satakunnan ja Porvoon voutikuntia kuninkaallisella oikeudella. Lisäksi Jacob sai rakentaa linnan, jos Itämaan rahvas tai joku ylimys yritti ajaa häntä pois alueiltaan. (Nikula 1987: 110-112.) Sopimuksen taustalla oli Albrekt Mecklenburgilaisen pyrkimys saada itselleen sekä liittolainen että Bo Jonssonin alueet (Lovén 1996: 49).

Bo Jonssonin testamentin toimeenpanijat luovuttivat Dalaborgissa vuonna 1388 Margaretalle Turun linnan, Hämeen linnan, Kastelholman ja Korsholman. Jacob Abrahamsson säilytti kuitenkin asemansa, sillä hän oli yhden asiakirjalähteen perusteella vuonna 1389 ainakin näennäisesti siirtynyt Margaretan puolelle. Jacob Abrahamsson esiintyi vielä vuoden 1395 kesällä käytyjen Lindholmin neuvottelujen aikana Margaretan rinnalla, mutta teki Suomeen palattuaan sopimuksen täysikäiseksi tulleen Knut Bossonin kanssa. (Nikula 1987: 111-112.) Knut ei tunnustanut läänitysherrakseen Margaretaa eikä Albrekt Mecklenburgilaista. Turun linnasta muodostui vitaliaanien tukikohta, ja on mahdollista, että sen todellisena päällikkönä toimi Knutin sijasta Margareta Dumen uusi aviomies Bengt Nilsson (Lejonansikte). Wartholm puolestaan siirtyi Knutin ja Jacobin sopimuksen

jälkeen Margareta Dumen serkun Johan Dumen hallintaan. Vitaliaanien toiminta Turun linnan alaisilla alueilla päättyi sen jälkeen kun Knut Bosson lupasi vuoden 1398 syksyllä kuningatar Margaretan kanssa tekemässään sopimuksessa luovuttaa kaikki linnansa viimeistään kevään 1399 kuluessa. (Salminen 1998: 457-463.) Historiantutkimuksessa yleisesti vallalla olevan käsityksen mukaan Margareta purkautti Wartholmin, Åborgin ja Vreghdenborgin heti saatuaan ne haltuunsa.

Useat tutkijat ovat viime vuosina ottaneet kantaa Wartholm-kysymykseen. Johan Nikula esitteli vuonna 1987 ilmestyneessä artikkelissaan laajasti aiheeseen liittyvää keskiajan asiakirja-aineistoa. Nikula päätyi kuitenkin virheellisesti etsimään Wartholmia Uudenmaan rajojen ulkopuolelta sen vuoksi, että Itä-Uudenmaan keskiaikaiset linnat sijoitettiin vielä tuolloin 1200-luvulle. Seuraavaksi ongelmaa tarkastellut C. J. Gardberg pyrki (1994: 583-593) osoittamaan Porvoon Linnamäen olevan Wartholm. Gardbergin mukaan vuonna 1387 ensimmäisen kerran mainitut Porvoon kaupunki ja voutikunta voidaan yhdistää Wartholmin rakentamiseen. Porvoon Linnamäki olisi siis Porvoon keskiaikaisen kaupungin vierelle rakennettu voutikunnan keskuslinna. Gardbergin mielestä Linnamäen varustukset ja löytöaineisto viittaavat ennemmin 1300-luvulle kuin 1200-luvulle. Wartholm-nimen Gardberg selittää ruotsalaiseen nimitutkimukseen viitaten siten, että linnojen holm-nimet eivät enää myöhäiskeskiajalla olleet yhteydessä topografiaan. Lisäksi hän arvelee nimen johtuvan Linnamäen Porvoonjoen vartioimiseen soveltuvasta rakennuspaikasta.

C. J. Gardberg on varmasti oikeassa siinä, että Porvoon Linnamäen sijainti sopisi hyvin voutikunnan keskuslinnalle. Hänen esittämälleen väitteelle, että mikään ei sulje pois Linnamäen ajoittumista 1300-luvun lopulle, voidaan kuitenkin asettaa vastaväite, että mikään linnan liittyvästä lähdeaineistosta ei viittaa varmuudella kyseiseen ajanjaksoon. Linnamäeltä on vähän esinelöytöjä, ja niiden kronologiaa ei voida selvittää tarkasti. Porvoon Linnamäen

vertaileminen muihin keskiaikaisiin linnoihin on ongelmallista, sillä sen ulkomuotoon on vaikuttanut eniten rakennuspaikan topografia. Lisäksi samantyyppisiä varustuksia esiintyy Suomen linnoissa viimeistään 1200- ja 1300-lukujen vaihteen tienoilla. Esimerkiksi vuonna 1308 ensimmäisen kerran mainituissa Turun ja Hämeen linnoissa on nelikulmainen pohjakaava (Lovén 1996: 90-97). Vallihautoja on puolestaan saatettu rakentaa jo 1200-luvulla ainakin Janakkalan Hakoisten Linnavuoren esilinnan ja Maarian Rantämäen Koroisten niemelle (Lovén 1996: 62-63). Gardbergin teorian suurimpia ongelmia on se, miten Wartholm-nimi sopii Porvoon Linnamäelle. Vaikka Linnamäki muistutti keskiajalla enemmän niemeä kuin nykyään, se ei ole voinut saada saareen viittaavaa nimeä topografiansa perusteella. Lisäksi Christian Lovénin (1996: 183-186, 396) mukaan holm-nimet menettävät vasta 1400-luvulla sidonnaisuutensa rakennuspaikkojen sijaintiin ja keskiaikaisen kaupungin vierellä olevalla linnalla pitäisi olla kaupungin nimi. Lena Huldén (1998: 565) on puolestaan hylännyt Lovénin jälkimmäisen mielipiteen sillä perusteella, että Linnamäki saattaa olla Porvoon kaupunkia huomattavasti vanhempi.

Wartholmin tunnistaminen Itä-Uudenmaan keskiaikaisiin linnoihin liittyvien tunnettujen paikannimien perusteella on mahdotonta. Ensimmäinen Porvoon Linnamäkeä varmuudella koskeva kirjallinen lähde on Jaakko Teitin vuosilta 1555-1556 (:79,151-152) peräisin oleva maininta mäellä olevasta linnasta. Linnamäen nykyinen nimi (Borgbacken) esiintyy ensimmäisen kerran vasta A. C. Brucen vuonna 1743 piirtämällä kartalla (Edgren 1985: fig. 3). Itä-Uudenmaan saarilinnojen nimet ovat muuttuneet keskiajan jälkeen ainakin kerran, sillä Sipoon Sibbesborg oli vielä 1800-luvun puolivälissä Storängsbacken (Gottlund 1860: 341-343) ja Porvoon Husholmen oli vuonna 1695 Hästholmen (Broterus 1695: MH B4 10/1). Se, että alueen linnojen keskiaikaiset nimet eivät ole säilyneet käytössä, saattaa johtua mm. niiden lyhyistä käyttöajoista. Lisäksi Sibbesborgin nimi on voinut muuttua sen

vuoksi, että paikka on ollut 1600-luvun lopulta lähtien joka puolelta niittyjen ympäröimä (Broterus 1699: MH B43a 7/1).

Koska Porvoon voutikunnassa oli 1300-luvulla mahdollisesti kaksi saarilinnua, voidaan pitää epätodennäköisenä, että Porvoon Linnamäki olisi ollut Wartholm. Asia pitää kuitenkin jättää avoimeksi, sillä alueen linnojen alkupe- räisiä nimiä ja tarkkoja ajoituksia ei tunneta. Kysymykseen onko Porvoon Husholmen Wartholm ei voida nykyisessä tutkimustilan- teessa vastata. Sen sijaan on varmaa, että linna on ollut samaan aikaan käytössä ja että siellä on ollut rakennustoimintaa 1380-luvulla. Husholmen saattaa liittyä Jacob Abrahams- sonin vuonna 1387 saamaan linnanrakennus- lupaan. Toinen vaihtoehto on, että linna on pe- rustettu Bo Jonsson Gripin elinaikana. Tule- vassa tutkimuksessa on selvitettävä mahdollar- suutta, että Porvoon voutikunnassa olisi toimi- nut 1300-luvun lopulla kolme linnaa. Koska linnat ovat sijainneet merenlahden ja sisämaa- han johtavan joen välillä, on niillä ollut sekä helposti kontrolloitavissa olevat takamaat että hyvät kulkuyhteydet. Jokaisella Itä-Uuden- maan linnalla pitäisi järjestää lisää arkeologisia tutkimuksia. Varsinkin Sipoon Sibbesborg ja Porvoon Husholmen ovat käytännössä lähes koskemattomia. Lisäksi on mahdollista, että kyseiset linnat ovat olleet käytössä lyhyen ajan, ilmeisesti vain noin 1387-1400.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopiston arkeologian laitos

Suhonen, V.-P. 1997: Itä-Uudenmaan keskiaikaiset linnat. Painamaton pro gradu-työ.

Maanmittaushallituksen arkisto (MH)

Broterus, S. 1695: Bosgård, Haga, Haraldnäs. MH B4 10/1.

Broterus, S. 1699: Skräddarby. MH B43a 7/1.

Museoviraston kulttuurihistorian osaston arkisto

Cleve, N. 1947: Husholmen, Borgå socken.

Kivikoski, E. 1934: Kertomus tarkastusmatkasta Porvoon pitäjän Bosgårdiin kuuluvalla Hus- holmenille.

Voionmaa, J. 1956: 3 lehtileikettä Jouko Voion- maan Husholmenilla suorittamista kaiva- uksista: IS 27.7 1956 ("linnoituksen jäännök- siä löytynyt Porvoon mlk:sta"), HS 29.7. 1956 ("keskiaikainen linnoitus löytynyt Hus- holmenilta") ja Vasabl. 28.7. 1956 ("borg- ruiner från 1200-talet utanför Borgå").

Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto

Alopaeus, H. 1980: Pien Pernajanlahden Hus- holmen. Kertomus Husholmenin itärannan paaluvarustuksen kartoituksesta.

Nyman, H. & Suhonen, V.-P. 1996: Porvoon maa- laiskunta, Husholmen. Kertomus vuoden 1995 tutkimuksista Porvoon maalaiskunnan Hus- holmenilla.

Nyman, H. & Suhonen, V.-P. 1998: Porvoo, Husholmen. Kertomus Porvoon Husholmenilla 22.5.-29.5. 1996 suoritetusta koekaivauksesta.

Zetterberg, P. 1999: Porvoon Husholmenin linna- saaren paaluvarustuksen iänmääritys, dendro- kronologiset ajoitukset FIU3001-FIU3013. Dendrokronologian laboratorion ajoitusse- loseite 161. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslai- tos, ekologian osasto, dendrokronologian labo- ratorio.

Painetut lähteet

FMU I=Finlands Medeltidsurkunder I. -1400. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910.

Teitti, J. 1555-1556: Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1555-1556. Todistuslippaleita Suomen historiaan V. Hel- sinki 1894.

Kirjallisuus

Alopaeus, H. 1984: Raaseporin linnan uloimmat puolustusvarustukset ja muita viimeaikaisia huomioita vastaavanlaisista paalu- tuksista. His- toriallisen ajan arkeologiaa Suomessa. *Turun*

maakuntamuseo. Raportteja 6.

- Edgren, T. 1985: Om det medeltida Borgå i allmänhet och Borgbacken i synnerhet. *Finskt Museum*. 1985.
- Fritz, B. 1973: *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434*, 2. Stockholm.
- Huldén, L. 1998: Borgar och befästningar i det medeltida Sverige av Christian Lovén. Gransningar. *Historisk tidskrift för Finland* 1998:3.
- Gardberg, C. J. 1994: Borgbacken i Borgå. *Historisk tidskrift för Finland* 1994:3.
- Gottlund, C. A. 1860: C. A. Gottlunds resa i östra nyländska skärgården 1860. *Hembygden* 1910.
- Granlund, Å. 1956: Studier över östnyländska ortnamn. *Studier i Nordisk filologie* 44.
- Lovén, C. 1996: Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien* 40.
- Nikula, J. 1987: "Wartholm dat nye slot yn Nylande lycht". Tutkimustyö ja museotoimi. *Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta 6.3. 1987*.
- Salminen, T. 1996: Jumalan ystävä ja koko maailman viholliset, merirosvous, kaapparitoiminta ja vitaliaanit keskiajan Itämerellä. *Kuokkavieraiden pidot, historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola. Tampere.
- Salminen, T. 1998: Tidigare okända medeltida brev från Finland i Revals stadsarkiv. *Historisk tidskrift för Finland* 1998:3.

Korjauksia

MT 3/1999:ssä oli Maria Inkiläisen artikkelin taulukon, s. 5, sarakkeet menneet hieman sekaisin. Tässä taulukko uudelleen korjattuna.

M	M>N	N	N>M	MN
HIOIN	KILLE	HELMI	HAKANEN	HIINANJAKAJA
HOHKAKIVI	KORISTAMATON SORMUS	JIEKIÖ	KANTASORMUS	KIRVES
KAIRA	LAUNI	KAAVIN	KORISTETTU SORMUS	KORVALUSIKKA
KANNUKSEN VASARA	METALLIASTIA	KULON	MINUSKELI	LUKKO
KEHÄÄNKÄRKI	NIITTI	LAUKUN LEUKA	NASKALI (luu)	LUSIKKA
NASKALI (metalli)	SINETTI	SAKSET	NEULAKOTA	NAPPI*
NAULA	TULUSRAUTA	KORISTEKAHVAINEN VEITSI	PUNOSKETJU	PII
NUOLENKÄRKI	VALJASOSA	VÄRTTINÄ	VEITSI	PURUPIHKA
PORA				PUUKKO*
VALINMUOTTI**				VEITSI*
VUOLTU PUU				VYÖN HELA
TUURA				VYÖN SOLKI
12	8	8	8	12

Taulukko 1: Nukkumajoki 2:n esinetyyppien jakautuminen sukupuolten kesken, jossa

M, selkeästi mieheen liitettävä löytö

M>N, suuremmalla todennäköisyydellä mieheen kuin naiseen liitettävä löytö

N, selkeästi naiseen liitettävä löytö

N>M, suuremmalla todennäköisyydellä naiseen kuin mieheen liitettävä löytö

MN, yhtä suurella todennäköisyydellä kumpaankin sukupuoleen liitettävä löytö

*tapauskohtainen

** tulkinnallisesti epäselvä: mahdollisesti myös hioin

KAKSI KYPÄRÄÄ A. M. TALLGRENIN LIMINAALITILASSA

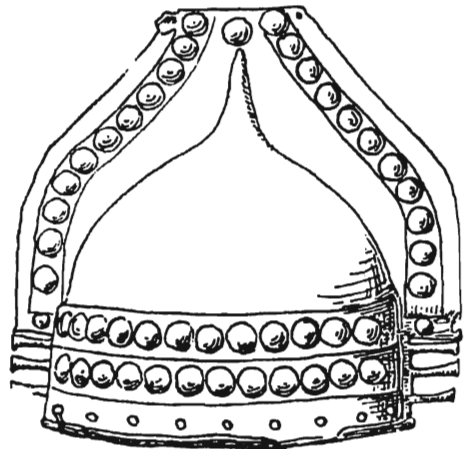
Eero Jarva

Suomen arkeologisessa tutkimuksessa on tunnetusti useitakin ‘hengen’ jättiläisiä, ja heidän joukoissaan istuu kansakunnan kaapin päällä suvereenisti myös Aarne Michaël Tallgren (1885-1945). Tämän ainakin varttuneemman polven tutkijoille suorastaan itseäänselvyyden muistomerkkinä voidaan pitää Tallgrenin omaa luomusta, hänen *magnum opustaan Eurasia Septentrionalis Antiquaa*, jonka sivuilla hän julkaisi monografioiden ohella lukuisia artikkeleita ja katsauksia, ainakin useiden nuoremman polven edustajien riesaksi englannin lisäksi ranskaksi ja saksaksi.

On todella ihailtavaa, kuinka Tallgren liikkui sekä henkisesti että fyysisesti kansainvälisessä tutkijamiljöössä ja omassa tutkijan miljöössään, jonka mittavuutta voidaan havainnollistaa totemalla sen pohjoiseksi ulottuvuudeksi Sodankylän Petkula ja Inarin Lusmasaari, eteläisen äären löytyessä Mustanmeren rannoilta. Niinpä tuntuu tarpeettomalta etsiä vasta-argumentteja C. A. Normanin hänestä antamalle luonnehdinnalle (Nordman 1968: 66): “When he died in 1945 after a long illness, Tallgren’s name was the greatest in Finnish Archaeology.” Ottaen huomioon, että Tallgrenin tuotanto sisältää pääosin varsinaiseksi tutkimukseksi luokiteltavan osuuden lisäksi sekä metodiin että tiedepolitiikkaan liittyviä aineksia, voidaan ehkä ketään loukkaamatta retoorisesti todeta, että hän edelleen pitää Suomessa tuota Nordmanin myöntämää paalu-paikkaa.

Kaikella on kuitenkin rajansa ja Nordmanin todistuksen mukaan näyttää siltä, että Tallgren tunnisti rajoituksensa ainakin osittain (Nordman 1968: 65): “Tallgren said to me at the time, about 1920, that he was in a great hurry, that he had much to say and not enough time to say it in.” Tiedämme hyvin, että mainitun ajankohdan jälkeen Tallgren ehti sanoa vielä paljon, vaikkei ehkä läheskään kaikkea haluamaansa. Omiin kykyjensä suhteen hänen havaitaan tiedostaneen rajallisuutensa esimerkiksi 60-vuotiaalle (1934) Ellis H. Minnsille omistetussa *ESA:n* ar-

Kuva 1. Mustanmeren luoteispuolelta löydetty “selvästi italialaista tekoa” oleva [“manifestement un travail italien”] kypärä (TALLGREN 1926: kuva 112,5).

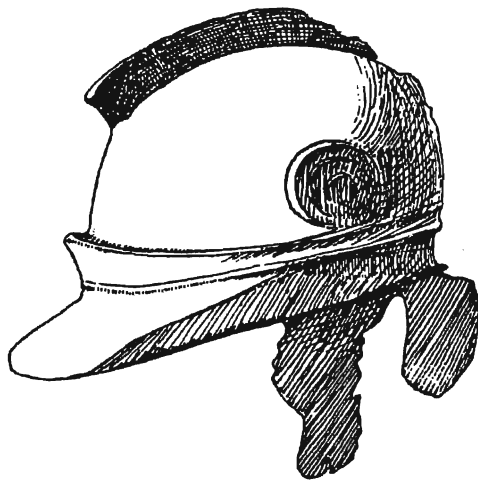

tikkelissa, jonka lopussa hän esitti juhlakalulle onnitelunsa 200-luvulla eaa. lähinnä Etelä-Italiassa eläneen, tarentumilaiseksi kutsutun Leonidaan epigrammin muodossa, jättäen sen käännöksen kreikan kielestä (ranskaksi kirjoitetussa artikkelissa suomeksi!) asiantuntivampiin käsiin, siis 'suutari pysyköön lestissään' -hengessä (Tallgren 1934: 45-46): "*fennice expressit* O.J.T. - MCMXXXIII". Nimikirjainten "O.J.T." taakse on epäilemättä kätkeytynyt Arne Mikaelin kielitieteilijä isoveli Oiva Johannes, joka otti juuri tässä vaiheessa suomenkielisen sukunimen Tuulio. 'Suutari pysyköön lestissään' -henkeä Tallgren on pyrkinyt osoittamaan myös ESA:n toisessa volyymissä julkaisemassaan monografiassa *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux* käsitellessään Mustanmeren pohjoispuolisilta alueilta löytyneitä kypäriä: hän on tyytynyt toteamaan kaksi kypärää lännestä tuoduiksi ja että toinen (kuva 1) niistä on selvästi itaalista tekoa, ajoittaen sen Monteliukseen viitaten aikaan 1100-1000 eaa. (Tallgren 1926: 211, kuva 112, 4-5). Lisäksi hän mainitsee, ettei halua viivyttellä pitempään näissä kypäriissä, koska ne ovat tuontitavaraa eivätkä siten kuulu suoraan arojen kulttuurihistoriaan, tyytyen vain mainintaan koska ne on löydetty kyseiseltä alueelta. Lopuksi Tallgren toteaa:

"Leur étude est la tâche des archéologues de l'Italie et des pays danubiens." [Niiden tutkiminen on Italian ja Tonavan maiden arkeologien tehtävä.]

Lainauksen loppu pitää ehkä ensisijaisesti tulkita niin, että se sisältää ajatuksen, jonka mukaan toinen kypärä (kuva 2) olisi peräisin jostakin Tonavan alueelta.

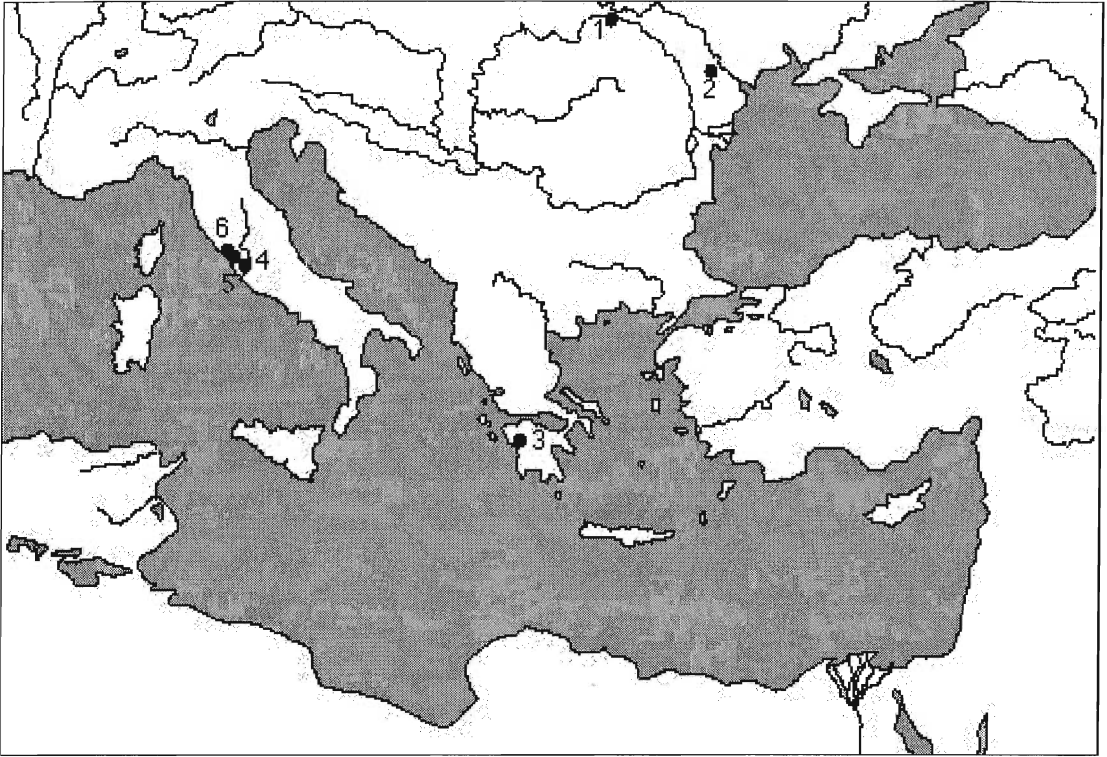
Tekstissä ensiksi mainitun, useissa yhteyksissä julkaistun kypärän löytöpaikaksi Tallgren on maininnut Zavadinty-nimisen paikkakunnan Podoliessa (kuva 3), joka kuuluu nykyisin läntiseen Ukrainaan (Sulimirski puolestaan käyttää löytöpaikasta nimeä Krzemienna lähel-

Kuva 2. Mustanmeren luoteisrannalta löydetty toinen kypärä (TALLGREN 1926: kuva 112,4).

lä Kamenetz Podolskia: Sulimirski 1970: 355, taulu XLIII ja kartta XXIX.). Nykyisin kypärä on Nizzan Musée Massenassa (inv. no. MAH arm 233. Kuva 4) ja se sijoittuu von Hasenin uudessa typologiassa Italian varhaisrautakautisten 'kampakypärien' joukossa lähinnä varianttiin II ja ajoittunee 700-luvulle eaa., vaikkakaan 800-luvun loppu ei liene poissuljettu (von Hase 1988: 197-201 no. 20; idem 1992: 242, 61 kuva 6; ks. myös *Gli Etruschi e l'Europa* 1992: 250 no. 252.). Kaikkiaan kahdestakymmenestä nykyisin tunnetusta vastaavanlaisesta kypärästä pääosa on löydetty Italiasta eteläisen Etrurian keskuksista, viitaten Tarquiniaan ja ehkä Vulciin ja Vejiin niiden valmistuspaikkoina, mutta taide-esityksistä päätellen tämän tyyppin voidaan olettaa olleen laajemminkin käytössä varhaisten etruskien keskuudessa.

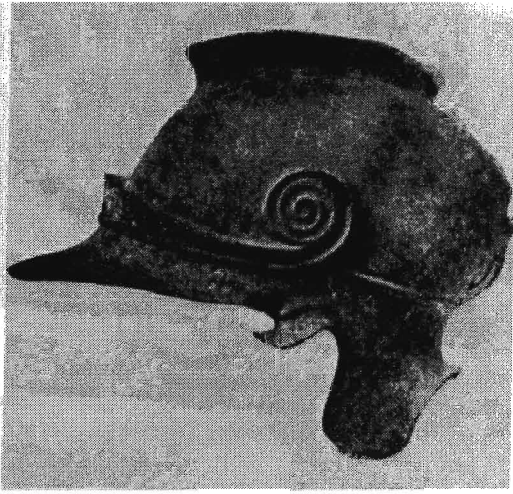
Zavadintsyn löydön ohella selkeästi tuon ydinalueen ulkopuolelta on löydetty yksi kypärä Hallstattista, jolloin ollaan tietysti Tallgrenin mainitseman Tonavan latvoilla. Tämä löytö selittyy luontevasti Keski-Italian ja Alppien alueiden välisillä yhteyksillä, mistä todisteena ovat useat muut löydöt (ks. esim. Aigner Foresti 1992: 158-167). Samoin Olympiasta ja Delfoista löydetty kypärän-

Kuva 3. Välimeren alueen kartta. 1: Zavidintsy, 2: Boubouïa, 3: Olympia, 4: Veji, 5: Tarquinia, 6: Vulci. (Piiros: Timo Ylimaunu.)

kappaleet selittyvät suhteellisen helposti, esimerkiksi varhaisten kreikkalaisten siirtolaisten lahjoittamina kymmenyksinä näihin panhelleenisiin keskuksiin etruskeja vastaan käymiensä kahakoiden voittosaaliina. Sen sijaan Zavidintsyn kypärän konteksti on arvoituksellisempi, sillä vaikka onkin todennäköistä, että ainakin itäkreikkalaisilla merenkävijöillä oli satunnaisia yhteyksiä Mustanmeren pohjoisille alueille ennen 700-luvun loppua eaa. (Boardman 1986: 263), on merkille pantavaa, että sisämaassa sijaitsevalle löytöpaikalle on rannikolta linnuntietäkin matkaa noin 500 kilometriä. Ehkä todennäköisempi kulkeutumisreitti on löydettävissä kuitenkin maateitse ja suuria jokia pitkin, sillä Zavidintsy lähimmät etruskien valmistamien tai etruskivaikutteisten esineiden löytöpaikat Tonavan varrella ovat vajaan 700 kilometrin päässä, vaikkakin tämän reitin merkitys näyttäytyy selkeämmin vasta noin 600 eaa. alkaen (ks. Pauli 1992: 486-488,

kuvat 1-4 [s. 125-126]). Tallgrenin mainitsema toinen kypärä (kuva 5) on puolestaan löydetty myöskin nykyisen Ukrainan alueelta Boubouïasta (Bubui), läheltä Dnestrin suuta ja sijaitsee Moskovan historiallisessa museossa (Waurick 1988a: 170, kuva 52.). Vaikka Tallgrenilla ja muissa varhaisissa julkaisuissa käytetty piirros jättääkin huomiotta kypärässä korvan yläpuolelle ja taakse kuuluvan kuuluvan taitteen, ei sen luokittelussa ole vaikeuksia: se edustaa tyyppiä, joka varhaisemmassa kirjallisuudessa (jo Tallgrenin aikaan) tunnettiin yleisesti nimellä 'traakialainen' kypärä (Schröder 1912: 317-344.), mutta äskettäin sille on annettu määreitä "pseudo-attikalainen" (Dintsis 1986: 128-129.), 'attikalainen' (Waurick 1988a: 169-179) ja itse puolestani olen väittänyt, että se olisi 'boiotialainen' (Jarva 1991: 33-83), siis juuri se, jota Ksenofon (*Peri hippikes* XII 1-14) suosittelee raskasaseisille ratsumiehille parhaana kypäränä.

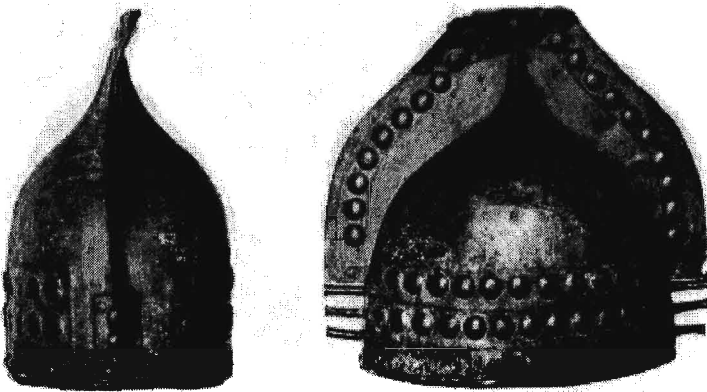
Kuva 4. Zavadintsyn kypärä. Nizza (VON HASE 1992: 61 kuva 6).

Boubouïan kypärän kulttuurihistoriallinen konteksti on pääpiirteissään aivan selvä: lähi-alueelta on löydetty kolme muuta samaan typologiseen ryhmään kuuluvaa kypärää (Waurick 1988a: 170 ja kuvat 50, 51 ja 53), jotka kaikki ovat ajallisesti sijoitettavissa summittaisesti 300-luvun lopulta 200-luvulle eaa. Se selittyy siis alueen *diadokhos* ('perässä-hiihtäjä') Lysimakhoksen valtakaudesta alkaen hellenistisellä kulttuurilla.

Tallgrenin kuvailema tehtäväksianto ei toteutunut aivan sellaisenaan, sillä molempia kypäriä ovat tutkineet erityisesti saksalaiset arkeologit, joita ei ainakaan asemapaikkojensa mukaan voida liittää sen paremmin Italiaan

kuin Tonavaankaan. Sen sijaan Zavadintsyn kypärän kuuluminen Italian arkeologien intressialueeseen on kiistattomasti oikeaan osunut, eikä tietysti ole poissuljettua sekään mahdollisuus, että itse asiassa 'tonavalaisviittauskin' liittyi Tallgrenin mielessä tähän kypärään. Ja toisaalta, vaikka viittaus Tonavaan liittyisikin 'boiotialaiseen' kypärään, ei se ole aivan mieletön, sillä Tonavan alueella ja kauempanakin sisämaassa jatkui useiden vuosisatojen ajan hellenististä vaikutusta kelttiläisen kulttuurin piirissä ja yksi ilmiö siitä voi olla myös roomalainen ns. itäkelttiläinen kypärätyyppi (Waurick 1988b: 353 kuva 13, 1), jossa on huomattavassa määrin yhtäläisyyttä 'boiotialaiseen' kypäräpesueeseen.

Arkikielellä sanottuna yllä kirjoitettua, joka itse asiassa ei tuo mitään olennaista uutta tietoa menneisyydestä, voisi luonnehtia vaikkapa Tallgrenin panetteluksi, olkoonkin, että se on osittain kuorrutettu häntä koskeviin myönteisiin sanankäänteisiin. Ja sellainenhan ei ole soveliasta, sillä kuten tunnettua, etenkin kuolleista ei saa puhua pahaa: sanoihan niin jo 500-luvun puolivälissä eaa. elänyt spartalainen Kheilon, yksi antiikin seitsemästä viisaasta, mikäli meidän on Diogenes Laertioksen (I 70) myöhäistä (200-luvun jälkipuoli jaa.) todistusta uskominen; antiikin 'englanniksihan' tuo viisaus kuului *de mortuis nihil nisi bene* (kuolleista ei mitään, ellei hyvää). Ja joka tapauksessa selväähän on, ettei sellainen missään nimessä kuulu tieteelliseen diskurssiin.

Kuva 5. Boubouïan kypärä. Moskova (WAURICK 1988: 170, kuva 5).

Toisaalta kirjoitetun epätieteellisyys käy ilmi myös tekstin syntyhistoriasta: se sai kimmokkeensa aivan ektemporaalisesti läpikäydessäni pääsiäisenä aivan muussa tarkoituksessa Tallgrenin ominta monumenttia, *Eurasia Septentrionalis Antiquaa*. Toisin sanoen, kysymys on tajunnanvirtaisesta vuodatuksesta, mikä ei tietysti kuulu tieteelliseen tutkimukseen, jonka kulmakiviin kuuluu järjestelmällisyys ja järkeräisyys.

Mutta onko asia sittenkään aivan tällä tavalla? Yhden vastauksen tuohon arkeologian epistemologiaa koskevaan keskeiseen kysymykseen saamme ehkä hieman yllättäen Tallgrenin monumentin sinnikkään jälkeläisen, *Fennoscandia archaeologica*n viimeisestä numerosta (15[1998], s. 15-30), jossa Michael Shanks kirjoittaa aiheesta "The life of an artifact in an interpretive archaeology". Tässä artikkelissa Shanks opettaa meitä mm., kuinka artefaktin — jollaisia kypärätkin kiistatta ovat — elonkaareen kuuluu meidänkin aikamme, ja näin ollen löydön diskursointi arkeologisesti on sen kierrätystä. Edelleen opimme asettamaan kyseenalaiseksi tavan tehdä selvä ero artefaktin ja ihmisten välillä ja kuinka " -- archaeological experience of ruin, decay and site formation processes reveals something vital about social reality -- . Decay and ruin reveal the symmetry of people and things." Siis artefaktit ja ihmiset ovat samanlaisia siten, että molemmilla on sekä aineellinen että historiallinen luonne, joka tulee ilmi elämänkaaren käsitteessä. Kyllä kai silloin arkeologiseen diskurssiin kuuluu myös satunnaisen ohikulkijan kokemukset siitä, kuinka Tallgren on harjoittanut kahden antiikin kypärän 'kierrätystä', joka alkoi siitä kun ne löytyivät, voisimme suorastaan sanoa 'nousivat ylös kuolleista'. Ja jos kerran artefaktien ja ihmisten välillä vallitsee arkeologis-tieteellinen symmetria, eikö sitten tuo symmetria vallitse myös meidän kaikkien 'kierrättäjien' kesken aina siihen saakka, jolloin viimeisenä päivänä kyseiset artefaktit jälleen hautautuvat? Jes: Shanksia hieman soveltaen, "The two helmets tie people and things together in their *life-cycle* -- And

this life-cycle can be extended to include myself and a reader." Ehkä se on niinkin, sillä jos hyväksymme luonnon monimuotoisuuden, on kai meidän hyväksyttävä arkeologiankin monimuotoisuus. Ja suojeltava sitä.

Käsittääkseni arkeologia tutkimusalana ei kaadu siihen, että sen nimissä joskus aktiivisesti vellotaan kuten edellä on tehty menneisyyden jälkiä oman tajunnanvirtaisen sielunmaiseman inspiroimana. Siihen sisältyy myös epäilemättä mahdollisuus vakavasti otettavaan keskusteluun arkeologisen tutkimuksen luonteesta, mutta toisaalta tässä mielestäni ollaan lähellä kysymystä 'vastaanottajasta/kulutajasta': tarkoitan suurta yleisöä, jolle muinaisjäännösten ja yleensä arkeologian kokemuksellinen merkitys on luullakseni suurempi kuin tutkijakoulutuksen lävitse käyneille henkilöille. Tutkimuksellinen keskustelu aiheen ympärillä on tuskin täysin ymmärrettävissä ilman foucault'laista 'mielen arkeologiaa' (Foucault 1969), jonka arkeologisuus on ehkä vielä vaikeammin avautuva asia. Sen sijaan voi olla jälleen puhdas tajunnanvirta-assosiaatio nähdä siinä samansuuntaisuutta kartesiolaiseen aksioomaan *cogito ergo sum* (ajattelen, olen [siis] olemassa): ajattelen, arkeologia on siis olemassa! Tästä voitaisiin puolestaan edetä tutkimaan onko arkeologian osalta mahdollinen Andrea Carandinin (1981: 29) lisämääritelmä historian olemuksesta: *non cogito ergo sum*. Niin hullulta kuin se tuntuukin, taitaa olla niin, että tällä on jotain yhteyttä siihen, mitä arkeologia todellisuudessa on: monet löydöt ja tutkimukset on löydetty tai pantu liikkeelle satunnaisesti, ilman järjestelmällistä ajattelua; ja samaahan todistaa sekin, että on olemassa useita esimerkkejä hyvinkin valmiiksi ajatelluista arkeologisista tutkimussuunnitelmista, jotka eivät ole toteutuneet.

Omasta puolestani uskon arkeologeilla pääsääntöisesti riittävän kuitenkin mielenkiintoa yrittää tutkia, mitä menneisyydessä on tapahtunut, tai hieman modernimmin ilmaistuna, menneisyyden jälkinä tulkittujen ilmiöiden takana olevia struktuureja (joilla ei suinkaan tarkoiteta kiinteitä muinaisjäännöksiä). Tunnetus-

ti humanistisessa tutkimuksessa lopullisen objektiivisen totuuden tavoittamiseen on usein pieni mahdollisuus, mistä johtuen tunnettua sanontaa mukaillen 'jokainen aikakausi kirjoittaa uudelleen oman arkeologiansa' kuten olemme voineet olla todistamassa Suomessakin viime vuosikymmeninä. Näin siitä huolimatta, että perinteinen tutkimus on teoriassa jo pitkään nähnyt tarpeelliseksi pyrkiä tiedostamaan ja parhaansa mukaan tukahduttamaan oman raadollisen syntisäkkinsä sisältämät mahdolliset virheimpulssit. Käsittäakseni pyrkimys objektiivisuuteen, mitä se sitten onkaan, ei ole perinteisen tutkimuksen suurin heikkous, vaikkei sitä tavoitettaisikaan.

Joka tapauksessa toteaisin yhteenvedona tämän post-scriptuaalisen arvioinnin jälkeen, että lähtökohtana oleva ESA-ekskursioni ja siitä seurannut ajatusleikki lisäsivät entisestään Aarne Michaël Tallgrenin kiiltoa mielikuvissani. Jos tällä kontribuutiolla tuodaan pienikin lisäsävähdyksensä hänen tutkijanprofiiliinsa, niin perinteisen käsityksen mukaan sillä on jotain tekemistä arkeologian kanssa, sillä traditionaalisesti ajatellen kunkin alan tutkimushistorian harrastus ja tuntemus on osa sitä itseään.

Bibliografia

- Aigner Foresti, L. 1992: "Relazioni protostoriche tra Italia ed Europa centrale", *Gli Etruschi e l'Europa* (Pariisi - Milano): 158-167.
- Boardman, J. 1986: *I Greci sui mari. Traffici e colonie*. Firenze.
- Gli Etruschi e l'Europa*. Pariisi - Milano 1992.
- Carandini, A. 1981: *Storia dalla terra. Manuale dello scavo archeologico*. Bari.
- Dintsis, P. 1986: *Hellenistische Helme* (Archaeologica 43). Rooma.
- Foucault, M. 1969: *L'archéologie du savoir*. Pariisi.
- Hase, F.-W. von 1988: "Früheisenzeitliche Kammhelme aus Italien", *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin* (Mainz): 195-211.
- Hase, F.-W. von 1992: "Etrurien und Mitteleuropa – zur Bedeutung der ersten italisch-etruskischen Funde der Späten Urnenfelder- und frühen Hallstattzeit in Zentraleuropa", *Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen* (Österr. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Sb 589. Wien): 235-265.
- Jarva, E. 1991: "In Search of Xenophon's Ideal Helmet: an Alternative View of the *kranos boiotiourges*", *Faravid* 15: 33-83.
- Nordman, C. A. 1968: *Archaeology in Finland before 1920* (The History of Learning and Science in Finland 1828-1918). Helsinki.
- Pauli, L. 1992: keskustelupuheenvuoro teoksessa *Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen* (Österr. Akad. der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Sb 589. Wien): 486-488.
- Schröder, B. 1912: "Thrakische Helme", *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 27: 317-344
- Shanks, M. 1998: "The life of an artifact in an interpretive archaeology", *Fennoscandia archaeologica* XV: 15-30.
- Sulimirski, T. 1970: *Prehistoric Russia. An Outline*. Lontoo - New York - Dublin 1970.
- Tallgren, A. M. 1926: *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux* (Eurasia Septentrionalis Antiqua 2). Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1934: "Sur les monuments mégalithiques du Caucase occidental", *Eurasia Septentrionalis Antiqua* 9: 1-46.
- Waurick, G. 1988a: "Helme der hellenistischen Zeit und ihre Vorläufer", *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin* (Mainz): 151-180.
- Waurick, G. 1988b: "Römische Helme", *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin* (Mainz): 327-364.

KAUPUNKIARKEOLOGIA 1990-LUVUN SUOMESSA

Georg Haggrén, Mika Lavento, Marianna Niukkanen

Åbo Akademin tontin kaivausten loppuvaiheen ratkaisusta Muinaistutkijan numeroissa 1-2/1999 käydyin keskustelun yhteydessä Aki Pihlman toivoi analyysiä 1990-luvun kaupunkiarkeologisesta tilanteesta ja pelastuskäyvistä. Tässä artikkelissa pyrimme selvittämään, miten kaupunkiarkeologisten muinaisjäännösten tutkimus on Suomessa kuluneena vuosikymmenenä toteutunut, kuinka se on kehittänyt ja miten keskiaikaa nuoremmat kaupungit on otettu huomioon.

Miksi tutkia keskiaikaa nuorempia kaupunkeja?

Käsitys siitä, minkä aikakauden muinaisjäännöksiä kaupunkialueilla tulisi ottaa tutkimuksen piiriin on 1990-luvun kuluessa selvästi muuttunut. Muidenkin kuin 1980-luvulla inventoitujen keskiaikaisten kaupunkiemme arvo on huomattu. Tähän on monia syitä. Ensinnäkin tuoret vaasa-ajan (n. 1523-1617) ja suurvalta-ajan (1617-1721) kaupunkikävykset ovat osoittaneet, että arkeologian avulla saadaan odottamattoman paljon sellaista informaatiota, jota ei arkistolähteistä voida tavoittaa.

Toiseksi 1960-luvulta eteenpäin jatkuneen kiivaan rakentamisen jäljiltä tuhoutumattomat kaupunkikerrokset ovat käyneet hälyttävän vä-

hiin. On kaupunkeja (esim. Oulu), joissa ei kohta enää ole jäljellä mitään tutkia. Kyseessä ei ole pelkästään akateeminen ongelma. Myös kaupunkien asukkaille on tarjottava mahdollisuus saada tietoa asuinpaikkansa menneisyydestä.

Kolmanneksi on kyse kansainvälisestä kehityksestä; myös muualla on herätty huomaamaan uuden ajan alun kaupunkien arvo. Suomalaiset 1500- ja 1600-luvuilla perustetut kaupungit ovat yllättäen kansainvälisestikin mielenkiintoisia tutkimuskohteita, sillä muualla sen ikäiset kaupungit ovat harvalukuisia. Etenkin suurvalta-ajan kaupungeista meillä on ainutlaatuisen runsas lähdeaineisto niin kaupunkien perustamista edeltävältä ajalta kuin niiden ensimmäisiltä vuosikymmeniltä — Suomessa kaupungistuminen oikeastaan toden teolla alkoi vasta 1600-luvulla. Suurvalta-ajan kaupungeissa tehdyt arkeologiset tutkimukset tarjoavat mahdollisuuden selvittää kuinka maaseutu muuttui kaupungiksi.

Neljänneksi on syytä korostaa puukaupunkien merkitystä Suomelle tyypillisenä asumismuotona — ja muinaisjäännöksenä. Kivikaupungeissa vuosisatojen takainen menneisyys näkyy jo vanhoista rakennuksista. Vuotta 1700 vanhempia kaupunkirakennuksia on Suomessa vain kourallinen, nekin lähinnä julkisia rakennuksia. Vaasa- ja suurvalta-aika ovat konkreettisesti nähtävissä ja tutkittavissa ainoastaan arkeologisin menetelmin.

Viidentenä, eikä suinkaan vähiten merkittävänä syynä on muinaismuistolaki. Kaupunkien 1700-luvun alkupuolta vanhemmat kerrostumat ovat muinaisjäännöksiä.

Vuoden 1997 kysely museoille ja historiallisen ajan arkeologisten tutkimusten seuranta

Aki Pihlman ehdotti, voisiko Museoviraston rakennushistorian osaston helmikuussa 1997 tekemän kyselyn pohjalta luoda kuvaa kaupunkiarkeologisesta tilanteesta. Akin tarkoittama kirje lähetettiin 35:lle museolle, joilla ajateltiin olevan/olleen historiallisen ajan arkeologiaan liittyvää toimintaa. Kirjeessä tiedusteltiin mm. museon 1990-luvulla tekemiä inventointeja ja kaivauksia, arkistossa säilytettäviä raportteja, tulossa olevia hankkeita sekä museon toiminta-alueella olevia mielenkiintoisimpia ja uhanalaisimpia historiallisen ajan kohteita. Lisäksi kyseltiin toiveita Museoviraston suuntaan. Kysely ei siis varsinaisesti koskenut kaupunkiarkeologiaa.

Kyselyyn vastasi 14 museota. Vastanneista vain Turun maakuntamuseolla, Helsingin kaupunginmuseolla ja Tornionlaakson maakuntamuseolla oli ollut kaupunkiarkeologista toimintaa. Vastauksista käy ilmi, että ko. museoilla on ollut melko hyvin tiedossaan vuosina 1998-99 toteutuneet kaupunkikaivaushankkeet jo talvella 1997. Ainakaan näissä tapauksissa hankkeet eivät siis ole tulleet vastaan kohtuuttoman lyhyellä varoitusaajalla. Kyselyn perusteella vaikuttaa myös siltä, että varsinkin pienille museoille historiallisen ajan kohteiden tutkimuskäytäntö ja muinaismuistolaki eivät aina ole aivan selviä.

Kyselyn jälkeen on Museoviraston rakennushistorian osastolla tehty tällä hetkellä HankeRekin nimellä kulkeva tietokanta, johon on syötetty tiedot kaikista niistä historiallisen ajan arkeologisista tutkimushankkeista, joista osaston arkistosta löytyy tietoa (raportti, myönnetty kaivauslupa tai muu tieto). Rekisterissä on tällä hetkellä n. 450 hanketta. Tieto-

sisällöltään rekisteri vastaa jokseenkin Arkeologia Suomessa -julkaisua, minkä lisäksi tutkimukset on mm. jaettu erilaisiin teemoihin, kuten kaupunkiarkeologiaan. Tietokantaa päivitetään jatkuvasti sitä mukaa kun tutkimuslupia myönnetään, arkistonumeroita annetaan, kaivausraportteja saapuu, artikkeleita ja julkaisuja ilmestyy jne. Rekisteri mahdollistaa paitsi tutkimusten seuraamisen myös erilaiset kyselyt aineistosta. Tietokanta toimii www-tekniikalla ja on tällä hetkellä selattavissa Museoviraston intranetissä. Tulevaisuudessa tietokanta saadaan mahdollisesti ulkoiseen levytykseen, jolloin sitä voitaisiin täyttää myös esimerkiksi maakuntamuseoissa.

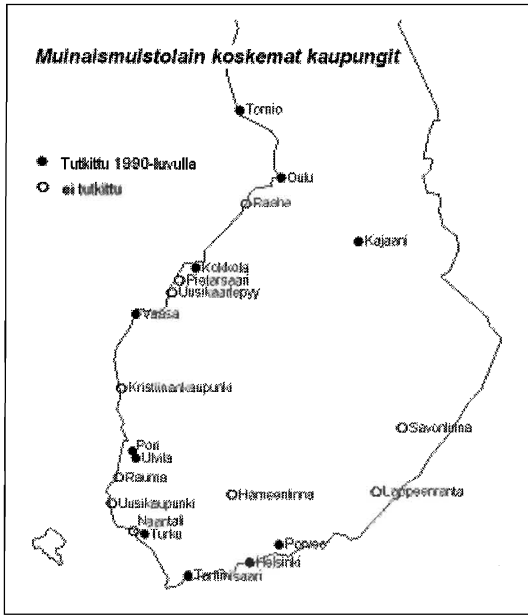
Kaupunkikaivaukset 1990-luvulla

Ongelmista ja puutteista huolimatta kaupunkiarkeologia elää Suomessa nousuvaihetta. Varsinkin aivan viime vuosina on tutkimuksia tehty monessa kaupungissa. Seuraavaan taulukkoon (taulukko 1) on kerätty 1990-luvulla tehdyt kaupunkikaivaukset. Joukossa ovat myös muualla kuin Turussa tehdyt putkikaivaus- ym. töiden valvonnat. Tutkimuksen volyymin kasvu on ollut hyvin voimakasta.

Tutkimuksia ovat tehneet lähinnä Museovirasto ja maakuntamuseot joko omasta aloitteestaan tai Museoviraston toimeksiannosta. Kaikki tutkimukset ovat olleet pelastuskaivauksia lukuun ottamatta Helsingin Vanhankaupungin vuosien 1990-93 kaivauksia ja Tammisaaren Ison Kirkkokadun ja Ulvilan kaivauksia vuonna 1999. Aikaisempien vuosikymmenten yleisestä käytännöstä poiketen pelastuskaivaukset on rahoitettu muinaismuistolain 15. pykälään vedoten; virkatyönä niitä on tehty enää hyvin vähän. Kustannukset vaihtelevat paristakymmenestä tuhannesta noin kolmeen miljoonaan markkaan, mutta ne eivät ole suoraan verrannollisia kohteen laajuuteen tai merkittävyyteen. Käytetyissä budjeteissa on suuria alueellisia eroja – pohjoisissa ja pienissä kaupungeissa tutkitaan selvästi pienemmin

Vuosi	Kaupunki	Kohde	Ajoitus	Tutkimusten suorittaja
1990	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
1991	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
1992	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Turku	Linnankatu 43	1500-1700-l	TMM
	Turku	Rettigin palatsi	keskiaika-	TMM
1993	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Helsinki	Valtioneuvoston linna	1600-1700-l	HKM
	Turku	Linnankatu 43	1500-1700-l	TMM
	Turku	Rettigin palatsi	keskiaika-	MV
	Turku	Porthaninpuisto	keskiaika-	TMM
1994	Turku	Rettigin palatsi	keskiaika-	MV
	Oulu	Vanha kauppahotelli	1600-1700-l	PPM
1995	Helsinki	Valtioneuvoston linna	1600-1700-l	HKM
1996	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Helsinki	Valtioneuvoston linna	1600-1700-l	HKM
	Tornio	Aspion ja Viippolan tontit	1600-1700-l	MV, ToMM
1997	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Helsinki	Presidentinlinnan sisäpiha	1600-1700-l	MV
	Lahti	Kauppatori	1700-1800-l	LHM
	Oulu	Aleksanterinkatu 8	1600-1800-l	MV
	Porvoo	Jokikatu	keskiaika-	MV, Muuritutkimus ky
	Vanha Vaasa	Aurenin ja Borgenströmin tontit	1600-1700-l	PM
1998	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Helsinki	Päävartio	1600-1700-l	HKM
	Kajaani	Raatihuoneentori	1700-1800-l	Kainuun museo
	Lahti	Kauppatori	1700-1800-l	LHM
	Pori	Taidemuseon laajennus-alue	1500-1700-l	MV
	Tammisaari	Kaukolämpökaivannot	1500-1700-l	Tammisaaren museo
	Turku	Åbo Akademin tontti	1300-1700-l	TMM
	Vanha Vaasa	Kaukolämpökaivannot	1500-1700-l	PM
1999	Helsinki	Snellmaninkatu 4-6	1600-1700-l	MV
	Helsinki	Vanhakaupunki	1500-1600-l	HKM
	Kokkola	Luontomuseon tontti	1700-1800-l	K. H. Renlundin museo
	Tammisaari	Iso Kirkkokatu	1500-1700-l	Tammisaaren museo
	Tornio	Keskikatu 13	1600-1700-l	ToMM
	Tornio	Oppilasasuntolan tontti	1600-1700-l	ToMM
	Tornio	Rakennustuotteen tontti	1600-1700-l	ToMM
	Tornio	YIT:n tontti	1600-1700-l	ToMM
	Turku	Uuden pääkirjaston tontti	1500-1700-l	MV
	Ulvila	Koekaivauksia	1400-1500-l	Satakunnan museo

Taulukko 1. HKM = Helsingin kaupunginmuseo, LHM = Lahden historiallinen museo, MV = Museovirasto, PM = Pohjanmaan museo, PPM = Pohjois-Pohjanmaan museo, TMM = Turun maakuntamuseo, ToMM = Tornionlaakson maakuntamuseo.

Kartta 1. Muinaismuistolain koskemat kaupungit Suomessa; mustattuina ne, joissa on tehty arkeologisia kaivauksia tai valvontoja 1990-luvulla. Kartta Hilla Tarjanne / Museovirasto.

resurssien kuin eteläisissä ja suurissa. Myös rakennuttajan laatu vaikuttaa siihen, millaiset kustannukset on katsottu kohtuullisiksi. Tutkimusten raportointitilanne on kohtuullisen hyvä.

Turussa on 1990-luvulla, kuten jo edelliselläkin vuosikymmenellä ollut useita kaivauksia. Taulukkoon mukaan otettujen lisäksi Turun maakuntamuseo on suorittanut erilaisten rakennustöiden yhteydessä valvontaa ja pieni-muotoisia kaivauksiakin. Vuosikymmenen merkittävimmät kaivaukset ovat olleet Rettigin palatsin alueella ja Åbo Akademin tontilla. Edellisestä paljastui etenkin runsaasti keskiaikaisia kivirakenteita ja hienoja löytöjä, jälkimmäisessä puolestaan ainutlaatuisen hyvin säilynyt osa keskiaikaista puukaupunkia. On hyvin mahdollista, ettei tulevaisuudessa päästä enää tutkimaan niin hyvin säilynyttä keskiaikaista orgaanista aineistoa kuin mitä Åbo Akademin tontilla oli.

Helsingin kaupunginmuseo teki 1990-luvun alussa monena vuonna Vanhassa-kaupungissa tutkimuskaivauksia. Viime vuosi-

na alueella on lisäksi tehty pelastuskaivauksia. Valtioneuvoston linnan saneerauksen yhteydessä vuonna 1993 alkoi Uuden Helsingin eli kaupungin nykyisen keskustan arkeologinen tutkimus. Vuosittain tehtyjen pelastuskaivauksien ansiosta Helsingistä on tullut parhaiten tutkittu suurvalta-ajan kaupunki. Tutkimusten määrä mahdollistaa nyt yksittäisten kaivauksien havaintojen ohella myös synteettien teon.

Tammisaarella rakennettiin kesällä 1998 kaukolämpöverkkoa. Ilman valvontaa aloitettu työ ehti rikkoa kulttuurikerroksia, minkä jälkeen kaivantoja alettiin valvoa ja dokumentoida rakennuttajan kustannuksella. Mielenkiintoisten löytöjen ansiosta kaupunki ja Hangan kesäyliopisto rahoittivat menneenä kesänä pienen tutkimuskaivauksen keskellä vanhaa kaupunkia. Sen sijaan Vanhan Vaasan kaukolämpökaivauksia valvottaessa ei kulttuurikerroksia juuri löytynyt.

Torniossa on tehty rakentamispaalien alla kiireellä ja pienellä budjetilla melko pieni-alaisia kaivauksia eri puolilla vanhaa keskustaa. Vuoden 1999 kaivauksissa paljastui odottamattoman runsaasti erittäin hyvin säilyneitä puurakenteita 1600- ja 1700-luvuilta. Toisin kuin Tammisaarella, Tornion päättäjät ovat suhtautuneet kaivauksiin melko kielteisesti.

1980-luvulla toteutetun Keskiajan kaupungin -projektin jälkeen ovat kaivaukset vanhimmissa kaupungeissamme Turku lukuunottamatta jääneet vähiin. Porvoossa dokumentoitiin syksyllä 1997 kaukolämpökaivannon profiili. Paikka olisi ollut kaivauskohteena erittäin mielenkiintoinen, mutta kaupunki ei myöntynyt laajempiin tutkimuksiin. Kaupungin keskiaikaisia ydinalueita ei ole tähän mennessä päästy kunnolla tutkimaan. Myös Raumalla modernit tutkimukset ovat olleet olemattomia. Naantalissa on 1990-luvulla tutkittu ainoastaan kirkkoa. Ulvilan kaupunkialue vaikuttaa puolestaan pahoin pelto-työssä tuhoutuneelta. Arkeologisiin havaintoihin perustuvat tietomme muista keskiaikaisista kaupungeistamme kuin Turusta ovat siten vielä erittäin vajavaiset.

Yleisesti voidaan sanoa, että samalla, kun kaupunkiarkeologisten tutkimusten määrä on

Kuva 1. Porin taidemuseon laajennusalue tutkittiin vuonna 1998. 1800-lukua vanhempi kulttuurikerros oli lukuisia kertoja palaneella alueella hyvin ohut ja puurakenteet ja orgaaninen aines erittäin heikosti säilyneitä. Sen sijaan alueelta löytyi lukuisia yllättävän massiivisia kivistä rakenteita aina 1500-luvun lopulta alkaen. Kuvassa kellarinpohja 1600-luvun puolivälistä ja sen takana asuinrakennuksen kivijalka 1700-luvun lopusta. Kuva M. Niukkanen / Museovirasto.

Kuva 2. Helsingin Snellmaninkatu 4-6:n sisäpihalla tutkittiin syksyllä 1999 mm. osa 1600-luvun parituvasta ja siihen liittyneestä karjapihasta. Orgaaninen materiaali oli erittäin hyvin säilynyttä. Hirsiiä, puulastuja, lantaa ja yhä paljain silmin tunnistettavissa olevia kasvinjäänteitä sisältänyt kerros oli metrin paksuinen ja muodostunut alle sadan vuoden aikana. Kuvassa talletetaan karjan talviruokinnassa käytettyjä lehdeskimppuja eli kerppuja. Kuva M. Niukkanen / Museovirasto.

lisääntynyt ja huomio kiinnittynyt myös 1600- ja 1700-luvun kohteisiin, ovat kaivaukset levinneet yhä enemmän Turun ja Helsingin ulkopuolelle. Silti etenkin suurvalta-aikaisten kaupunkien joukossa on useita (mm. Kristiinankaupunki, Savonlinna, Uusikaarlepyy), joissa ei tiettävästi ole koskaan tehty kaupunkiarkeologisia tutkimuksia. On vaikea uskoa, ettei niiden vanhoilla keskusta-alueilla olisi lainkaan tehty muinaisjäännöksiä vahingoittavia rakennus- ym. töitä.

Vaikka kehitys on ollut positiivista, parannettavaa on silti paljon. Monista tuhoutumassa olevista kaupunkikohteista ei ole tiedotettu Museovirastolle. Osa päättävistä virkamiehistä ei tunnu tietävän, että muinaismuistolaki koskee myös heidän kaupunkiaan. Valitettavan harva tiedostaa kaupunkinsa arkeologisen arvon. Suuren ongelman muodostaa yleinen asenne, että "on sinne ennenkin putkia kaivettu eikä siellä mitään ole". Tilanteen korjaamisen kannalta on tärkeää, että arkeologit tiedottavat tutkimustensa tuloksista mahdollisimman laajasti mm. paikallisissa tiedotusvälineissä.

Opettiko Åbo Akademin tapaus mitään?

Vuonna 1999 rakennushistorian osaston tekemillä Turun kirjaston tontin ja Helsingin Snellmaninkadun kaivauksilla on molemmilla ollut oma ns. tieteellinen ohjausryhmänsä, johon on pyydetty mm. luonnontieteilijöitä sekä yliopiston ja paikallisen maakuntamuseon edustajia. Ryhmälle on järjestetty yhteisiä tapaamisia tai sen jäsenet ovat käyneet työmaalla erikseen oman aikataulunsa ja kaivaustilanteen mukaan. Menettelyllä on haluttu paitsi luoda suhteita tutkijoiden välille ja tuoda kenttätöihin monipuolista asiantuntemusta ja erilaisia näkökulmia, myös keventää kaivauksenjohtajan vastuun taakkaa ja luoda entistä avoimempaa ja keskustelelevampaa ilmapiiriä. Tietysti myös rakennuttajat on pidetty ajan tasalla kaivausten etenemisestä ja työmaakokouksia on järjestetty tarpeen mukaan. Mainittakoon tässä, että mo-

lempien em. kaivausten kenttätöitä jatkuivat alun perin arvioitua pitempään.

Kaupunkikaivausten kustannusarvioiden ja aikataulujen laatimisen vaikeus on usein syynä siihen, että kenttätöaika jää lopulta liian lyhyeksi. Kulttuurikerroksen yleensä huomattava paksuus, kerrostumien monimutkaisuus ja erilaisten päällekkäisten rakenteiden ja erityisesti esinelöytöjen valtava määrä ovat seikkoja, jotka tulevat lähes aina jossain määrin yllätyksenä. Lisäksi tutkimuskohteet poikkeavat yhteisestä teemastaan huolimatta yllättävän paljon toisistaan kaupungista toiseen ja jopa pienellä alueella saman kaupungin sisällä. Yhdenkään kaupunkikaivauksen aikataulua ja kustannusarviota ei siis pitäisi lyödä lukkoon ilman koekaivausta, mutta rakennuttajan aikataulu ja rahoitusneuvottelujen pitkittyminen eivät yleensä anna sellaiseen mahdollisuutta. Toisaalta suurten kaupunkikaivausten realistiset kustannukset liikkuisivat usein sadoissa tuhansissa tai jopa miljoonissa markkoissa, eikä näin pöyristyttävää summaa aina voida tai haluta esittää rakennuttajalle. Tällöin ajatellaan tutkimusten "kohtuullistamista" eli tärkeiden alueiden priorisointia vähemmän tärkeiden kustannuksella. Kenttätövaiheessa priorisoinnin tekeminen on kuitenkin usein vaikeaa johdun mm. keskeneräisten tutkimusten arvottamisen hankaluudesta, löytöjen yleensä odottamattomasta runsaudesta sekä arkeologisten kaivausten yleisenä piirteenä olevasta arvaamattomuudesta.

Mitä voi jättää tutkimatta?

Vaikka priorisointi onkin arkeologille vaikea tehtävä, jotain asiasta voidaan kuitenkin sanoa. Myöhäiskeskiaikaisia, saatikka 1200- ja 1300-luvun kerrostumia on kaupungeissamme niin vähän, että ne pitää kyetä tutkimaan kokonaisuudessaan, miten vaikeaa rahoituksen järjestäminen eri tilanteissa onkin. 1500- ja 1600-luvun alkupuolen kerroksiin on myös vähitellen syytä ryhtyä suhtautumaan yhä ehdottomammin. Suurvalta-ajalta on toistaiseksi säily-

nyt paljon enemmän paitsi kirjallista lähdeaineistoa myös arkeologisia rakenteita ja kulttuurikerroksia. Kaiken säilyneen tutkiminen ei ole mielekäästä. 1600- ja 1700-luvun kaupunkikerrokset joudutaan sen vuoksi arvottamaan tapauskohtaisesti mahdollisimman tarkkojen kartta- ja arkistoselvitysten perusteella. Toisaalta tavitaan myös satunnaisotoksia ”epätodennäköisemmiltä” alueilta kuten kaupunkien laidoilta, jotta valintakriteerejä voidaan jatkuvasti tarkistaa. Yleissäännöksi voisi kuitenkin sanoa, että on pyrittävä aina tutkimaan niin paljon ja niin suuria alueita kuin kussakin tilanteessa on mahdollista. Kaikissa tapauksissa, missä rakentaminen uhkaa suurvalta-aikaista tai sitä vanhempaa kohdetta, tulisi paikalla tehdä vähintään arkeologinen prospektointi tai pienimuotoinen koekaivaus.

1990-luvun kaupunkiarkeologisista tutkimuksista on kirjoitettu Suomessa valittavan vähän ja etenkin kokoavat, analyttiset esitykset ja kriittinen arviointi puuttuvat. Mitä sellaista tietoa, joka olisi muuten jäänyt pimentoon, on saatu kaupunkikaivauksissa? Miten Turun, Helsingin, Oulun jne. rakentuminen on tapahtunut arkeologisten tutkimustulosten valossa? Mikä on esinelöytöjen systemaattisen tutkimuksen merkitys? Mikä on kaupunkikaivauksissa olennaista ja mikä puolestaan sillä tavoin epäolennaista, että tutkimusveloitteesta voidaan joustaa? Jotta näihin kysymyksiin vastaamisessa päästäisiin eteenpäin, on arkeologien kirjoitettava tuloksistaan ja käynnistettävä keskustelu. Keskustelun kautta kertyy mielipiteitä ja tietoa siitä kuinka pitkälle kaivauksia voidaan ja kannattaa viedä.

Kohti ensi vuosituhanen kaupunkiarkeologiaa

1990-luvun laajimpia ja merkittävimpiä kaupunkikaivauksia olivat Aboa Vetuksen ja Åbo Akademin tontin kaivaukset Turussa sekä Helsingin Vanhankaupungin kaivaukset. Niiden tulokset muuttivat olennaisella tavalla kuvaa keskiajan ja uuden ajan alun kaupunkilaitoksesta ja -kulttuurista maassamme. Myös pienemmät kaivaukset ovat olleet kaikki omalla tavallaan merkittäviä. Kaikilta kaivauksilta ei löydy sensaatiomaisia löytöjä eikä joka kohteeseen oleilitettävissä superlatiiveja, mutta kaikki tiedon palaset vievät meitä lähemmäs totuudenmukaistakokonaiskuvaa maamme kaupunkien kehityksestä varhaiskeskiajalta 1700-luvulle ja siitä edelleen nykypäivään.

Museoviraston rakennushistorian osastolla on vuosina 1998-99 pohjustettu vaasa- ja suurvalta-aikaisten kaupunkien inventointiprojektia. Tähän mennessä on kerätty perustiedot kaupunkien historiasta, suoritetuista kaupunkikaivauksista sekä karkeasti määritelty suurvalta-aikaiset rakennetut kaupunkialueet. Hanke etenee inventoinnilla sekä tutkimussuunnitelman ja toimintamallin luomisella. Projektin aloittamiseksi on myönnetty määräraha vuodelle 2000. Myös tulevan vuoden korkeakouluharjoittelija ja rakennushistorian osaston siviilipalvelusmies (arkeologi) tullaan valjastamaan kyseiseen tehtävään, joten uuden vuosituhanen alku näyttää ainakin kaupunkiarkeologian kannalta edellistä valoisammalta.

THE IDENTITY AND FRONTLINE OF ARCHAEOLOGY — MIXED NOTES FROM A BSAAN SEMINAR

Henrik Asplund

One year ago Gotland University College launched the idea of a network in the Baltic Sea area, with the aim of promoting contacts between universities, museums and institutes active within the field of archaeology (cf. Asplund 1998). The outcome was the Baltic Sea Area Archaeological Network (BSAAN), at present consisting of eighteen member institutions from eight countries around the Baltic. The organisation does not as yet have a clearly defined role in the interaction among archaeologists from different countries; a network of contacts, however, has been built up, some activities, such as teacher and student mobility, have taken place, and some scientific co-operation has emerged under the stimulation of BSAAN.

In June 1999 the second BSAAN meeting was arranged in Visby, in connection with a seminar called 'The identity and frontlines of archaeology — some reflexions from a perspective of the Baltic Sea area'. The purpose of the seminar was to discuss the role and relevance of archaeology in the Baltic Sea area, as well as the cultural development of the area in a long-term perspective. The seminar was organised by Gotland University College, by the Centre for Baltic Studies and by BSAAN. Professor Klavs Randsborg from Copenhagen University acted as the moderator of the seminar.

Archaeology in the research society

The issues of the seminar were treated within the framework of two subheadings, the first of which was 'The role of archaeology in the research society'. In this section the plan was to discuss the position of archaeology among the different academic disciplines as well as in different countries, and the changes that have taken place in this regard since the second World War. One participant from each country read a short paper on this theme. It turned out to be a somewhat heterogeneous group of presentations, offering only few possibilities for the opening up of a general discussion.

Gunilla Hallin-Lavergren (Gotland University College) discussed ways in which the past is used to construct a collective present-day identity, often focusing on "a golden age" of the past. Good examples are the Viking Age in Scandinavia in general and the Medieval Period in Gotland. Archaeology has in these cases become a medium for historical self-identification. This theme was briefly touched upon also by Oleg Boguslavski (Russian Academy of Science, Institute for History of Material Culture, St. Petersburg), who outlined some of the possibilities and problems of post-Soviet archaeology in Russia. An increasing interest in history and archaeology has emerged as many nations of the former Soviet

Union make use of archaeology to strengthen their national identity.

The contribution by Marika Mägi (Institute of History, Department of Archaeology, Tallinn) addressed the changing concept and interpretation of Iron Age society in Estonia during the 1990s. The earlier ideas of an egalitarian democratic society (which according to Mägi was in fact a reaction against the earlier Baltic-German school of archaeology in Estonia) has given way to a discussion of social stratification. This development of archaeological theory to some extent mirrors changes in the political situation of Estonia during the past ten years. Estonian archaeologists have become increasingly acquainted with archaeological thought in Scandinavia and the rest of western Europe, and new approaches have appeared.

Juris Urtans (Center of Archaeology, State Inspection for Heritage Protection of Latvia, Riga) gave a short survey of Latvian archaeology, focusing on post-war excavations which were mainly carried out in connection with the erection of large power stations along the Daugava river — “the river of Latvian archaeology” as Urtans put it. Even today the territory in the vicinity of the Daugava river is archaeologically the most closely studied area in all of Latvia. Archaeology in Latvia in the future, according to Urtans, will very much involve a rethinking of the materials from these excavations.

Romas Jarockis (Institute of History, Department of Archaeology, Vilnius) discussed ethnicity as a problematic concept in archaeology as well as political and national history. In Lithuanian archaeology the search for ethnic groups and ethnic regions has a long tradition and this approach did in fact stimulate archaeological research in the beginning. Nationalism, however, was not only influential in archaeological interpretations, but at the same time affected the very concept of archaeology, its institutions and the development of the discipline. It is a somewhat dismaying idea that the past ten years have

witnessed a revival of nationalism in archaeological interpretations in Eastern Europe. According to Jarockis, however, interdisciplinary techniques and methods promote scientific objectivity and the role of archaeology may become politically more neutral.

Zofia Sulgostovska (Polish Academy of Sciences, Institute of Archaeology and Ethnology, Warsaw) presented an overview of present-day Polish archaeology. The developing Polish economy and the newly intensified agriculture pose new problems, as many sites will be destroyed due to increased land use. At the same time funding for research is increasingly harder to obtain. According to Sulgostovska, archaeology must now “climb down from the ivory tower, advertise and get money of its own”.

The role of archaeology in the northern part of Germany was discussed by Dietrich Meier (Christians-Albrechts Universität, Institut für Ur- und Frühgeschichte, Kiel). Interesting to note was the problem of tidal water on the North Sea coast and flooding due to the rising water level on the coast of the Baltic, as well as legislative problems arising as different parts of Germany have different laws on heritage protection. Since Germany is a federal republic, archaeological work is organised independently in each region. For example in most western provinces archaeologists do not receive extra funding for rescue archaeology, but the relatively new legislation of the former GDR transfers these costs to those causing the excavation.

The role of Finnish academic archaeology

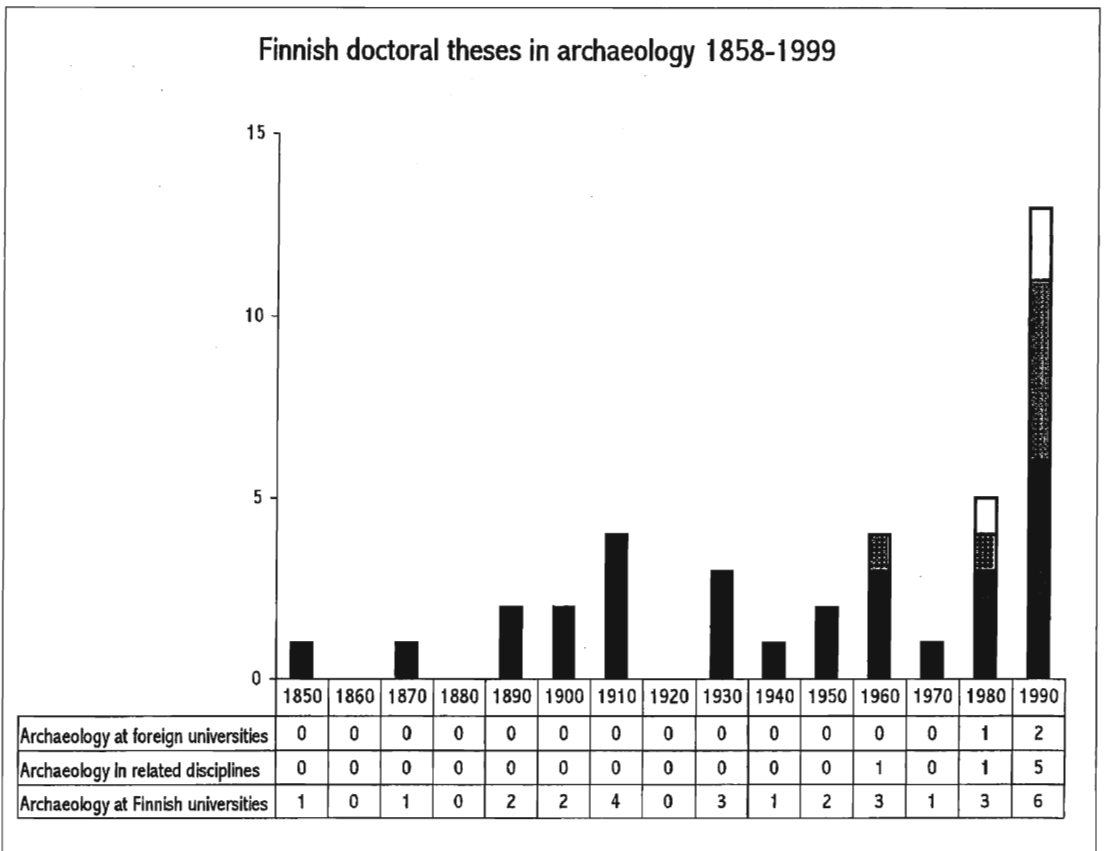
My own contribution to the first session was entitled ‘Finnish archaeology 1858-1999’ and concentrated on Finnish academic theses (fig. 1); my purpose was to discuss the role of archaeology as an academic discipline in Finland. The year 1858 referred to the earliest

academic thesis with an archaeological subject, by K. A. Bomansson. It dealt with Ancient Monuments of the Åland Islands (*Om Ålands fornminnen*). The birth of Finnish scientific archaeology, however, is usually dated to the 1870s, when J. R. Aspelin presented his work on 'The Elements of Finno-Ugrian Antiquarian Research' (*Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*) in 1875 and was attached to the University of Helsinki as an Associate Professor in Nordic Archaeology in 1878. His professorship was the first of its kind in Europe.

Even if the seminar session was meant to concentrate on post-war archaeology, it seemed important to say something about early — and relatively good — Finnish archaeology,

to be compared with the later decline of the discipline. One good period in Finnish archaeology consisted of the years 1905-1918, when six doctoral theses were presented, followed by the foundation of a permanent Chair in Finnish and Nordic Archaeology at the University of Helsinki in 1921. Dr. A. M. Tallgren — professor in archaeology at the Tartu University in Estonia since 1921 — was appointed to this Chair in 1923, and gained a European-wide scholarly reputation. He was especially active in Russia, and founded the journal *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, which introduced East European prehistory and archaeological material to archaeologists in the west. The original journal appeared from 1927 to 1938. It is interesting to note that the

Fig. 1. Finnish doctoral theses in archaeology per decade. 'Related disciplines' refers to theses on archaeological topics presented during the most recent decades in Finland outside the main departments of archaeology.

References in four Finnish doctoral theses in archaeology 1990-1998

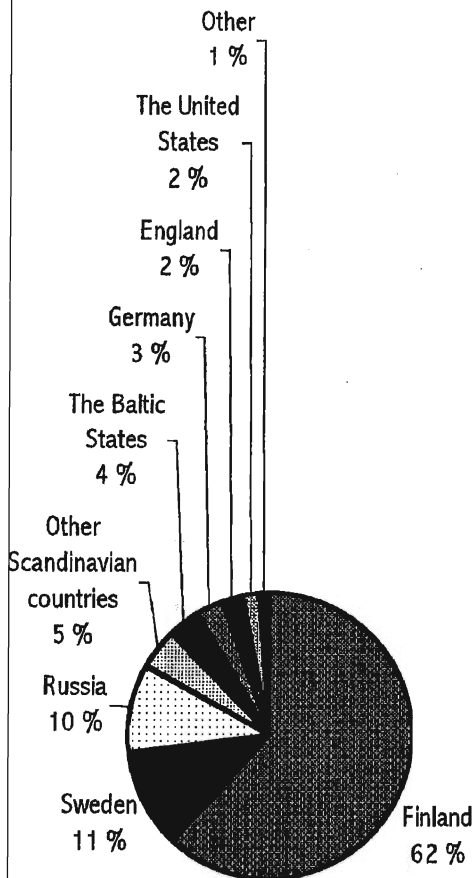

Fig. 2. References according to country in four Finnish doctoral theses in archaeology 1990-1998. The total number of references was 2350.

journal was recently reborn in Berlin under the name of *Eurasia Antiqua* (cf. Parzinger 1996). Since 1995 it has been published by the Eurasia department of the German Archaeological Institute.

After the Second World War, Finnish archaeology started to loose touch with the rest

of Europe. The Scandinavian countries formed an exception, as Finnish scholars still participated in Nordic congresses and had personal contacts with Scandinavian archaeologists. Despite this, one feature of post-war Finnish archaeology seems to have been isolation. This becomes even more evident when we approach the 1960s and 1970s, when new theoretical orientations were introduced in the rest of Europe without much affecting Finnish archaeology (cf. Kokkonen 1993). Only a few Finnish archaeologists seem to have been familiar with for example the Anglo-American literature and ideas. A survey of references in articles published in the *Journal of the Finnish Antiquarian Society (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja)* 1874-1982 showed that about half of the foreign literature cited had been published in Scandinavia and only 2% in England (Vuorinen 1983). For example during the 1970s only 1% of a total of 2900 references were from the British literature. No major changes were found during the period covering over one hundred years, except for a relatively high proportion (10-39%) of Russian literature cited during the period from the 1890s to the 1920s.

These figures can be compared with the 2350 references in four of the doctoral theses in archaeology published during 1990-1998 (Fig. 2). The general picture resembles the earlier results. The proportion of British literature is now 2% of the total and 6% of the foreign literature. American references too represent 2% of the total. Simple figures like these do not of course reveal the whole spectrum of Finnish archaeology, but they suggest that the kinds of questions asked mainly concern regional issues and that the discourse of the discipline is still primarily descriptive and comparative rather than addressing more general or theoretical issues.

The main conclusion to be drawn from the first diagram (fig. 1) is that archaeology has been and still is a small discipline in Finland. Only 29 academic theses in archaeology have been presented in 141 years. During the last 50

years we have seen on average three dissertations per decade. The last two decades, however, suggest an increase, a new phenomenon being the presentation of theses by Finnish archaeologists at foreign universities. Together with the general increase in the number of dissertations, this is a trend which hopefully will lead to a stronger and more international Finnish archaeology in the future.

With regard to the content of the theses, it can be said that no particular theoretical school or clearly diverging line of research has so far appeared in Finnish archaeology. It is also difficult to see any specifically Finnish research tradition compared to European archaeology as a whole — except perhaps for a rather strong tendency towards collaboration with natural scientists. This goes far back to the first decades of this century, but such collaboration was probably strengthened by the positivist ideas of the New Archaeology, even if processual thinking was not accepted as such. Environmental methods and environmental determinism have still been current in the 1990s. The presentation in Visby ended — probably not surprisingly — with the prediction that GIS analyses and other forms of environmentally oriented research will continue to form part of a positivist Finnish archaeology during the first years of the 21st century.

Time and space

The title of the second session of the seminar was 'Time and space in respect of interpretation'. The main question asked was whether the Baltic Sea area has been a culturally homogenous or heterogeneous area during different epochs; has the Baltic been a connecting or a dividing sea? The plan was to discuss this topic on the basis of case-studies presented by the participants.

Nils Blomkvist (Gotland University College, Centre for Baltic Studies, Visby) presented the project 'Culture Clash or Compromise' (CCC) dealing with the process

of Europeanisation of the Baltic Rim region during 1100-1400. The first years of the project have involved the participation of seventeen researchers from five different countries. The project was launched in 1995 and has been carried out in a multidisciplinary and comparative fashion, focusing on areas in southeast Sweden (Kalmar), the islands of Öland, Gotland and Saaremaa, western Estonia and certain areas in Latvia and Lithuania. The project has already resulted in the publication of several books, the most important of which are two seminar proceedings (Blomkvist 1998; Blomkvist & Lindquist 1999). From a Finnish point of view it is sad that Finland, with a history shaped to a very great extent during the Medieval period, is not involved in the project.

Zofia Sulgostowska took up the concept of the technocomplex in her discussion of the archaeological material in the Baltic Sea area from the end of the Pleistocene and the beginning of the Holocene. The term 'culture' is problematic in the archaeology of several periods - not least in Polish archaeology, where tens of cultures have been defined (cf. Werbart 1996: 117-119, Appendix I). According to Sulgostowska, the term 'technocomplex' is appropriate for the Palaeolithic tanged point groups.

East-Baltic and Scandinavian relations in the Bronze Age were discussed by Algimantas Merkevičius (Department of Archaeology, Vilnius University). The paper was a good summary of the material. Contacts between Scandinavia and the area of present-day Lithuania became more intensive at the end of the Early Bronze Age and during the Late Bronze Age. Artefacts of Baltic origin, such as Nortican type axes and pins with a spiral head, have been found in Scandinavia, while swords and Mälär type axes appear in the East Baltic area as Scandinavian elements. According to Merkevičius, contacts were in most cases initiated and carried out by Scandinavians. This might be true, but on the other hand it could be argued that the active role of Late Bronze Age societies in the southern Baltic

area has been underestimated. Lusatian culture elements and influences are frequent all around the Baltic, and the re-evaluation of the Kõkar material from the SW Finnish archipelago (Gustavsson 1997) indicates far-reaching journeys on a south-north axis.

Santa Dobele (University of Latvia, Institute of History, Department of Archaeology, Riga) presented some Scandinavian artefacts from the lower course of the river Daugava. She also touched briefly on the interesting development of agglomerated settlements — the most important of which is the Daugmale site — starting to form during the Late Iron Age in Latvia. This process of early urbanisation on the eastern shore of the Baltic is still less well known than the similar development in the western sphere of the Baltic.

Vladimir Konetsky (Novgorod State University) and Galina Mohkovicova (Novgorod State University) presented a paper on the development in Northwest Russia during the Viking Age. The last centuries of the first millennium AD were a turning point in the history of the area. This was the time of the formation of early town centres, the rise of a new elite and a culture of international character. Also interesting were questions of the early Christian culture of Rus and Scandinavia. Konetsky and Mohkovicova presented the discovery at the Nerevsky excavation in Novgorod of the remains of a wooden church in the Scandinavian house-building tradition.

Finally, Aivar Kriiska (Tartu University, Chair of Archaeology) presented a welcome synthesis of his research during the 1990s on the Stone Age of the great islands of Estonia. The islands started to form about 9700 cal BC but they became important for the Stone Age population about 6000-5000 cal BC as seal hunting became an important economic strategy. After that, the islands and the west coast formed one of three cultural areas in Stone Age Estonia. This development can be compared with that of the SW Finnish archipelago, where islands became settled

during the Late Mesolithic (cf. Asplund 1997: 217-220).

In the summarising discussion, it was difficult to bring the individual case studies into any kind of synthesis. The most thought-provoking ideas were sketched by Klavs Randsborg, who wanted to discuss dissimilarities rather than contacts and common features. Randsborg asked whether in fact we can identify different lines and forms of development in the western sphere of the Baltic compared with the eastern areas. Are there for instance cross-cultural differences in material culture or social organisation? Randsborg even outlined some possible differences between the west and the east. In the west we often see a military culture, social stratification, early long-distance trade, economic intensification etc. In the east the culture often seems less militaristic, women play a strong role in society and there is a stronger continuity. Can we speak of two different types of society in the western and eastern parts of the Baltic?

Randsborg's idea — partly perhaps a hyperbole to open up the discussion — was criticised by Marika Mägi, who did not like the idea of speaking of "the east" as a single category, as there are many regional differences as well. For example the idea of a more egalitarian society in the east than in the west sounds strange from an Estonian perspective. It is easy to agree with Mägi. One reason for different interpretations in the east and west has most likely lain in the different traditions of research and the divergent development of archaeological theory. We may still be dealing as much with differences between eastern and western archaeologies as with real differences between prehistoric societies.

Difference and identity from a Finnish perspective

The idea of difference was also present in the Finnish paper in this session, read by the

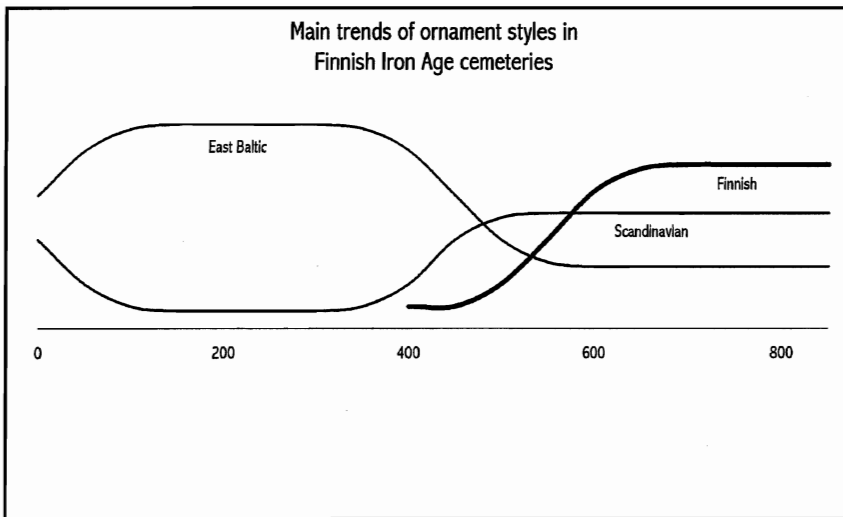

Fig. 3. A simplification of the main trends of ornament styles in Finnish Iron Age cemeteries.

present author. The title was ‘The Baltic as a connecting sea — some thoughts on ethnic identity’. The starting point in the discussion was that it is easy to point to finds and features in the archaeological material from the shores of the Baltic that indicate overseas contacts, as various finds of this kind are present at least since the Neolithic. The contacts may have included sporadic visits, trading as well as political alliances and migration — and everything in between. The common denominator is that these contacts involved encounters between people. Individuals and groups of people met with others with a different cultural background and perhaps a different language. These encounters turned out in various ways. They might be peaceful or violent, temporary or continuous. They might pass without affecting the societies involved, or they might lead to long-lasting contacts which strongly influenced peoples and areas. In any case, people with different backgrounds interacted. In such situations people both consciously and unconsciously classify each other, the simplest outcome being a dual classification into “us” and “them”, local people and foreigners.

This introduction led to a brief look at the concept of ethnicity, using some general references (Barth 1969; Glazer & Moynihan

1975; Hodder 1979; 1982; Isaacs 1975; Jones 1991; 1997; Olsen & Kobylinski 1991; Royce 1982; Shennan 1989; Wiessner 1984). The main points were that ethnicity is about people in contact and that ethnic identity determines the choice of identification with one group as opposed to another. According to this way of thinking, ethnicity depends on the kind and intensity of interaction between different groups. Accepting style as a means of conveying information as to identity to others, and body signals as the most important individual ethnic signals, led to a brief discussion of Finnish Iron Age ornaments as manifestations of (ethnic) identity.

A study of Finnish Iron Age material shows that during the Roman Iron Age East Baltic ornament forms were predominant in Finnish burial grounds. No native ornament styles have been found, and Scandinavian ornaments are rare exceptions. This East and South-East Baltic dominance either has nothing to do with the expression of identity, or the people buried in Finnish cemeteries signalled a belonging to the East Baltic cultural sphere.

During the Migration Period, the material culture started to change (fig. 3). East Baltic ornaments were still frequent, but Scandinavian forms increased in number and the first

few Finnish style ornaments appeared. Finnish ornaments were introduced in Ostrobothnia, which is the area most strongly influenced by Scandinavia at the time. Is this perhaps a case where increased contacts led to the expression of a local group identity in opposition to the Scandinavian influence?

The Merovingian Period — ‘vendeltid’ or ‘yngre germansk järnålder’ — marks a change in the material, as Finnish forms and ornament styles now become common. From other sources we know that this is the period when Scandinavian seafaring developed and contacts were established that in the Viking Age came to dominate in the Baltic. These increased contacts, however, did not lead to a unification of culture, but on the contrary to the expression of local identities around the Baltic. During the Late Iron Age it was probably possible to tell from dress ornaments which part of the Baltic certain individuals — especially women — belonged to. It was possible to perceive which ethnic identity they chose to signal.

We must of course be critical regarding interpretations suggesting that ornament styles are ethnic markers which automatically represent different groups of people. In contact situations, some individuals and groups may choose strategies of assimilation while others may retain distinct identities without reference to material culture, with the result that their boundaries will be invisible to archaeologists. We must also bear in mind that it is possible to change identity in situations where this is advantageous. Ethnicity may be socially stigmatised and one may choose not to deliberately signal ethnicity at all in contact situations. We must also consider the possibility of not one but several overlapping identities. We may belong to an ethnic category, but within this category we may define ourselves as belonging to a specific subgroup, the members of which deliberately distinguish themselves from other subgroups. Finnish Iron Age society was not a unified entity, with common aims and with just one code for the expression of identity. If we

look more closely at the picture, combining ornaments with other materials (cf. Pihlman 1990), we find a great deal of variation.

Iron Age contacts in Finland between “us” and “them” — between local people and foreigners — did take place, that we can be sure of. These encounters involved the classification of the actors and the acceptance or rejection of the ideas and actions of the groups involved. The final conclusion — or at least suggestion — presented in the Visby paper was, first of all, that acceptance of East Baltic ornaments during the Roman Period was a choice which made the ornaments part of the symbolic repertoire of the people using them. Meanings were attached to them, and they probably came to signify, among other things, a special relation to people wearing ornaments of the same origin. Secondly, during the Late Iron Age ethnicity was activated as a strategy making use of material culture expressions. This did not necessarily entail the development of new forms of ornament; the choice of ornament, however, became symbolic of the ethnic community, a signal of “us” as opposed to “them”.

The future of BSAAN

There might be several reasons for the forming of a Pan-Baltic archaeology network in the late 1990s, but one important point is that BSAAN is the outcome of a new interest in connections across the Baltic resulting from political changes. The Baltic Sea area was under the influence of the Cold War for decades, but since the dismantling of the Soviet Union the newly re-established independent and non-aligned states are seeking new directions of contacts, while other countries are eager to gain from the new possibilities opening up.

One view of the meaning of BSAAN has been that the network could be a channel for the development of contacts and for the promotion of all sorts of co-operation, including bilateral approaches, between archaeologists around the Baltic — an

umbrella for various forms of contact (Asplund 1998: 49). During the BSAAN meeting held in connection with the Visby seminar, this idealistic view changed somewhat, as the opinion was expressed that BSAAN-activities should involve all partners. The idea was that the homogeneity of the network is one of its strengths. Time will show how this will turn out. In any case, it seems clear that the network activities will lead to synergy effects, resulting in co-operation on various levels.

Outside the original members of the network, only a few people or institutions have so far shown an interest in BSAAN. At the meeting it was decided that the members of the Regional Exchange in Archaeology and Cultural Heritage project (REACH) should formally be accepted as official members of BSAAN. The network thus gained its first Russian members, with the joining of the Russian Academy of Sciences, The Institute for the History of Material Culture in St. Petersburg, and Novgorod University.

The Finnish member institutions in BSAAN are Ålands Landskapsstyrelse and the University of Turku, Department of Cultural Studies / Archaeology. Geographically this may not be a bad starting point; archaeologists at the University of Oulu are perhaps more focused on the archaeology of northern Fennoscandia, while colleagues in Helsinki probably have other channels of collaboration within Europe. In the future, however, it would be important to incorporate all Finnish universities in the information exchange within BSAAN. One possibility might be a joint involvement in the EU-funded ARCHEONET project, which has established collaboration with BSAAN and which may develop into an important forum for educational and fieldwork issues on a broader European level. The project has unfortunately not developed much since 1997 due to lack of funding, but a new application under the headline ARCHEONET II has recently been made. The University of Helsinki is so far the only Finnish member of ARCHEONET.

At the University of Turku there is at present a general interest in and commitment to the development of Baltic contacts. In 1997 the Finnish Ministry of Education set the University of Turku the task of co-ordinating the links of Finnish universities with universities in Estonia, Latvia and Lithuania and in the wider Baltic Sea region. In this connection the Baltic Sea Region Studies (BSRS) programme emerged in Turku as a pilot project for something called the Baltic University Network (cf. Hyppönen 1999). The programme is now focusing on contacts with universities in Estonia, Latvia and Lithuania, but it has been indicated that the rest of the Baltic Sea area will follow in the next stage (Virtanen 1998; Pyykkö 1999). Archaeology is one of the disciplines included in the BSRS programme. At the University of Turku several courses in Baltic area archaeology taught in English are scheduled for the spring term 2000, and the intention is to make this arrangement permanent.

A new source of information is the BSAAN website (<http://viking.hgo.se/bsaan/>), launched this autumn. The pages contain general information, a list of members, links, a calendar of events, and published papers. Most of the papers from 'The identity and frontlines ...' -seminar can be read at the site. Information on BSAAN projects will be added later.

At the Visby meeting two lines of activities were discussed — (1) education and research and (2) the development of cultural tourism. Ideas on a joint education and research project were developed further after the meeting. A small-scale "project" with the title 'Burial practices in the Baltic Sea area during the Bronze Age: regional, societal and ethnical implications' has been initiated within the framework of BSAAN. The idea is that students at the universities participating in BSAAN will write essays on the project theme during this academic year, tutored by staff at their own universities. Essays or abstracts will be published at the BSAAN website. This will

enable comparison and hopefully lead to new ideas as to how to continue working with the project theme. The project will be co-ordinated by Gunilla Hallin.

The network is also initiating a new attempt to develop heritage tourism within the Baltic Sea area. The first step will involve the large islands in the Baltic. The preliminary title of the project is the 'Atlas of Historical Attractions on the B7-islands'. Hopefully this project will also maintain contacts with other partners around the Baltic working with heritage tourism. On the Finnish mainland this concerns the project 'Register for Prehistoric Heritage Tourism Sites and Services in south-west Finland' co-ordinated by the University of Turku, but other similar projects have also emerged during the past two years.

References:

- Asplund, H. 1997: Kemiön suurpitäjän esihistoria. In: Kari Suistoranta & Henrik Asplund *Kemiön suurpitäjän historia I*. Sagalundin museon kuntayhtymä, Tammisaari: 213-282.
- Asplund, H. 1998: BSAAN (?) — A Network for Archaeology in the Baltic Sea Area. *Muinaistutkija* 3/1998: 48-50.
- Barth, F. 1969: Introduction. In Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: 9-38.
- Blomkvist, N. (ed.) 1998: *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100-1400 AD*. Acta Visbyensia XI.
- Blomkvist, N. & Lindquist, S.-O. (eds.) 1999: *Europeans or Not? Local Level Strategies on the Baltic Rim 1100-1400 AD*. CCC papers: 1.
- Glazer, N. & Moynihan, D. P. 1975: Introduction. In: Glazer, N. & Moynihan, D. P. (eds.) *Ethnicity. Theory and Experience*. Harvard University Press: 1-26.
- Gustavsson, K. 1997: *Otterböte. New light on a Bronze Age Site in the Baltic*. Stockholm University. Theses and Papers in Archaeology B:4.
- Hodder, I. 1979: Economic and social stress and material culture patterning. *American Antiquity* 44 (3): 446-454.
- Hodder, I. 1982: *Symbols in action. Ethno-archaeological studies of material culture*. Cambridge University Press.
- Hypönen, K. 1999: Links across the Baltic Sea. *Aurora* 2/99: 28-31.
- Isaacs, H. R. 1975: Basic Group Identity: The Idols of the Tribe. In: Glazer, N. & Moynihan, D. P. (eds.) *Ethnicity. Theory and Experience*. Harvard University Press: 29-52.
- Jones, S. 1997: *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. Routledge.
- Kokkonen, J. 1993: Archaeology goes postmodern. *Fennoscandia archaeologica* X: 3-7.
- Olsen, B. & Kobylinski, Z. 1991: Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. *Archaeologia Polona* 29: 5-27.
- Parzinger, H. 1996: Vorwort des Herausgebers. *Eurasia Antiqua: Zeitschrift für Archäologie Eurasiens* 1: 1-2.
- Pihlman, S. 1990: *Kansainvaellus- ja varhaismerovinkiajan aseet Suomessa. Typologia, kronologia ja aseet ryhmästrategioissa*. Iskos 10.
- Pyykkö, R. 1999: Extensive Baltic studies. *Aurora* 2/99: 31.
- Royce, A. P. 1982: *Ethnic Identity. Strategies of Diversity*. Bloomington.
- Shennan, S. J. 1989: Introduction: archaeological approaches to cultural identity. In: Shennan, S. J. (ed.) *Archaeological approaches to Cultural Identity*. Unwin Hyman: 1-32.
- Virtanen, K. 1998: Itämeren verkoissa. *Aurora* 5/98: 17.
- Vuorinen, J.-M. 1987: Suomalaisen arkeologisen tutkimuksen maantieteelliset ulottuvuudet siten kuin ne Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjan lähdeviitteissä ilmenevät 1874-1982. *Varelia* 3/1987.
- Werbart, B. 1996: All these fantastic cultures? Concepts of archaeological cultures, identity and ethnicity. *Archaeologia Polona* vol. 34: 97-126.
- Wiessner, P. 1984: Reconsidering the Behavioural Basis for Style: A Case Study among the Kalahari San. *Journal of Anthropological Archaeology* 3: 190-234.

KUOPPA-ASUMUSTEN LÄMMITYSKOKEILU KIERIKISSÄ

Jalo Alakärppä

Taustaa

Asuinpainanteella, kodanpohjalla tai asuinpaikkavallilla tarkoitetaan esihistoriallisen kuoppa-asunnon maastoon jättämää kuoppaa ja sitä mahdollisesti ympäröivää vallia. Painanteet ovat yleensä halkaisijaltaan noin 4-6 metriä, mutta suurimpien asumusten sisäosan koko on jopa 20 x 10 metriä. Painanteiden syvyys vaihtelee kymmenestä senttimetristä puoleen metriin. Ympäröivä valli voi olla 10-30 senttimetriä korkea ja useita metrejä leveä (esim. Klang 1987; Matiskainen & Jussila 1978; Jarva & Okkonen 1993). Asuinpainanteet, jotka on osittain kaivettu maahan on tulkittu talviasunnoiksi asuinpaikoilta talteen saadun jätefaunan perusteella. Toisaalta ne ovat voineet olla myös ympärivuotisia asuntoja. Osittain maanpinnan alapuolelle kaivettu asunto hyödyntää maalämpöä, lisäksi lattia ja seinät sitovat lämpöä (Spång 1986: 49). Asuinpainanteita tavataan kaikilta arktisilta alueilta (kts. esim. Nabokov & Easton 1989; Levin & Potapov 1964).

Tyypillistä Suomessa tutkituille kivikautisille asuinpainanteille on se, että vain muutamasta on löydetty tulisija. Lähes kaikista on kuitenkin löydetty palaneita kiviä. Asuinpainanteiden sisäosasta sekä vallista löydetty rikkipalaneet kivet liittynevät asunnon lämmitykseen ja ruoanvalmistukseen. Kuoppa-asunnon sisälämpötilan ei ole tarvinnut vastata ny-

kyisiä huonelämpötiloja, sillä muinaiset ihmiset ovat todennäköisesti olleet karaistuneempia kuin nykyihmiset. Varsinkin talviasuntojen rakentamiseen vaikuttaa suuresti se, miten kulttuurissa suhtaudutaan kylmyyteen (Nabokov & Easton 1989: 16). Etnografisesta aineistosta voimme saada viitteitä muinaisista lämmitystekniikoista. Bogoras (1975: 176) kertoo seuraavasti Siperian tsuktsien kotamaisesta talviasunnosta ja sen sisälämpötilasta:

"This consists of three parts. The entranceroom (ti'li-ran) is formed of a few stakes tied together, and loosely covered with an old tent-cover. It serves chiefly to keep off the wind and snow from the entrance. It often has no door, and in order to get in, one has to crawl in under the tent-cover. The main tent is constructed in the ordinary, only, for the most part, an old cover is used, because it is likely to be damaged by the hearth-fire within. This fire is kept up all day long; and on this account, as well as on account of the well-sheltered entrance, the temperature of the tent is not very low, usually 10°-12° above zero Fahrenheit, while outside it may range from 50° to 60° below."

Todennäköisesti kirjassa käytetyn Fahrenheit- lämpötila-asteikon tilalla pitäisi olla celsius, sillä +10° fahrenheitia vastaisi noin -12,3° celsiusta. Asunnon lämpötilan

optimoimiseksi oli myös eräitä sääntöjä:

"After the visitors have departed, the temperature quickly goes down, and the inmates must be careful not to let in any more cold air. Therefore, after the evening meal, nobody is allowed to go outside; and so, to satisfy the demands of nature, every person is supplied with a special vessel, which the mistress pushes with one hand out from under the room cover, and empties on a large slab of snow which lies near at hand in the outer room." (Bogoras 1975:173).

Itkonen (1984) on puolestaan selvittänyt saamelaisten tulentekotapoja, kodan lämmittämistä sekä ulkosalla yöpymistä:

"Havumetsäalueella poltettiin honkia eli keloja. Hirttä ei katkottu pölkyiksi, vaan sen päästä lohkottiin kirveellä pilstareita: mitä kylmempää oli sitä jyrkempiä, halkomaisia, puut olivat. Jos mäntyä ei ollut saatavilla polttopuuksi voitiin käyttää myös koivua. Tunturissa asuvat lappalaiset eivät hakanneet lähintä ympäristöään paljaaksi, vaan hankkivat puunsa kauempaa, jotta myrskyn sattuessa olisi puita saatavilla asunnon läheisyydestä. Polttopuiden tekeminen oli yleensä naisten ja varttuneempien lasten vastuulla. Tulisijan molemmille pitkille sivuille sijoitettiin tuore koivuhalko, jonka tarkoituksena oli estää palavien hiilien kipinäinti. Näiden halkojen väliin ladottiin pienempiä puita pitkittäin... Tulisija oli muodoltaan suorakulmio tai pyöreä, 6-12 kivellä reunustettu. Keskustaa ei kivetty. Isoimmat kivet sijoitettiin kulmiin tai kapeampiin sivuihin. Jos talvella ei ollut käytettävissä liesikiviä, lapiointiin tulisijan paikalta lumi pois...Tuoreet koivuhalat sytytetään sijoittamalla ensin tuohta sekä tervasyttöjä alimmaiseksi. Päälle laitetaan risuja, reunoille paksumpia puita, keskelle oksia ja ylimmäksi vahvoja halkoja. Kovilla pakkasilla savu ei noussut tarpeeksi ylös poistuakseen savuaukon kautta. Tällöin kodan sisäosan täytti savu sekä ruoan-

valmistuksesta ja ihmisten hengityksestä syntynyt höyry. Kodan sisäilma olikin täynnä kylmää huurua. Yöksi kekäleet poltettiin loppuun ja ne voitiin myös peittää paksulla tuhkerokseksella, jotta aamulla tuli voitaisiin sytyttää kyteivistä hiilistä. Yöksi savuaukot peitettiin vanhalla taljalla. Tervasjuurakosta hakatut säleet antoivat parhaiten valoa. Sisätöitä tehtäessä sijoitettiin tervaskappale kerrallaan koivujen sekaan. Lappalaiset polttivat yleensä enemmän puita ruoanlaittoa kuin asunnon lämmitystä varten. Syys- ja kevättalvisilla muuttomatkoilla lappalaisperhe saattoi yöpyä nuotiolla. Lumi kaivettiin pois paikalta ja oksia levitettiin nuotion ympärille. Oksien päälle sijoitettiin vielä taljoja. Nuotion pohja voitiin latoa mukana kuljetetuista kivistä. Nuotiossa pidettiin suurta valkeaa, jopa porokuormallinen puita saattoi olla kerrallaan palamassa." (Itkonen 1984: 183, 426-428).

Useimmat asuinpainanteiden lattiatasoista tavatut rakenteet voidaan kuitenkin Spångin (1986: 57) mukaan tulkita keittokuopiksi ja suurimman osan palaneista kivistä olevan peräisin tämän tyyppisestä ruoanvalmistusprosessista:

"De flesta anläggningar som påträffas i skärvstenvallarnas bottenplan kan karaktäriseras som kokgropar och det förefaller troligt att den mesta skärvstenmängden kan förklaras uppkommen ur denna form av gropar fyllda med skärvsten, kol och ben utan det för kokgropar karaktäristiska kollagret i botten. Även dessa torde emellertid ha varit kokgropar som rensats ut och efter hand fyllts igen med boplatsavfall. Underlaget är dock knapphändigt för en säker tolkning."

Keittokuoppa on ollut pitkäaikainen lämmönlähde ruoanvalmistuksessa. Kivien kykyä kerätä lämpöä on hyödynnetty kuumentamalla niitä maahan kaivetussa kuopassa, kypsennettävä ruoka on voitu sijoittaa esim. tuoheen

käärittynä kuumennettujen kivien väliin kypsytään ja kuoppa on peitetty lopuksi turpeella. Kivien koosta ja määrästä riippuu, kuinka pitkäaikainen lämmönlähde keittokuoppa on ollut (Spång 1986: 57; Rautiainen 1995: 85).

Ruotsin Vuollerimin asuinpainanteista on tavattu maljamaisia palaneen kiven kuoppia, joihin on siirretty ilmeisesti erillisessä tulisijassa kuumennettuja kiviä. Kuoppien kivet olisivat tällöin lämmittäneet asuntoa saunan kiukaan tavoin (Rautiainen 1995: 85; Baudou 1992: 67; Loeffler & Westfal 1985: 430). Vikkulan (1993: 29-30) kokeiden perusteella kuoppalieden kivien lämpö on riittänyt pitämään asunnon lämpimänä yön yli. Kuoppaliesien kivet kestävät kuitenkin vain 2-3 kuumennuskertaa, joten kiviä onkin mitä ilmeisemmin jo syksyllä täytynyt varastoida asunnon läheisyyteen. Särkyneitä kiviä ei kannata enää käyttää lämmittämiseen ja asuinpainanteiden vallista löydettyjen palaneiden kivien voidaankin olettaa olevan asunnon sisältä poistettua lämmitysjätettä. Tällainen lämmitysmuoto toisaalta vaatii onnistuakseen asuinympäristön, jonka läheisyydestä on saatavissa runsaasti lämmittämiseen soveltuvia kiviä. Spångin (1986: 58) mukaan tämä ongelma on voitu osittain ratkaista sijoittamalla asunto ison kivilohkareen ympärille. Ainakin osa Keski-Ruotsin palaneiden kivien kummuista sijaitsee suuren kivilohkareen läheisyydessä, jolloin myös isoa lohkareta on voitu käyttää pitkäaikaisena lämmönlähteenä. Kemin Aaltokankaan rautakautisen hautaröykkiön kaivaustutkimuksen yhteydessä vuonna 1995 havaittiin viereiseltä Kortejärvenkankaalta keittokuoppa sekä sen läheisyydestä suuri kiintokivi, jonka ympärillä oli runsaasti palaneita kiviä. Kiven kohdalle tehtiin 2 x 3 m koekuoppa, josta ei kuitenkaan tullut esille esinelöytöjä, sen sijaan kiintokiven ympärillä oli 64 litraa palaneita kiviä (Alakärppä *et al.* 1997: 4). Tällaiset kohteet voivat myös liittyä esim. hylkeen traanin sulattamiseen. Kuoppa-asumuksissa voidaan maahan kaivettua asuintilaa käyttää suuren kivilohkareen kaltaisena lämpövarastona. Tällöin asunnon maahankaivettu lattiataso sekä

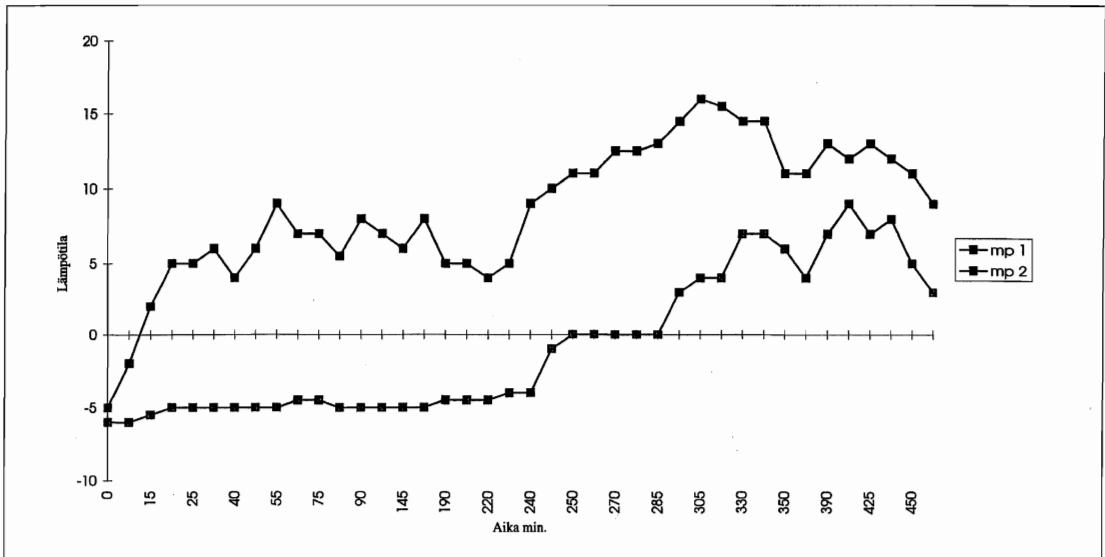
sitä ympäröivät vallit varastoivat lämpöä ja toimivat lämmöntasaajina asunnon lämpötilan laskiessa. Spångin (1986: 57) mukaan suuret kivet ovat soveliaimpia asuintilojen lämmittämiseen ja ruoanlaittoon:

"Just stenens egenskap att upp värme och sedan avge den har under alla omständigheter utnyttjats. Eftersom söndersprucken sten ansågs förbrukad, kan man komma närmare frågan om stenens användningsområde genom att se till dess egenskaper då den är hel. Det har tidigare nämnts att mindre stenar tar upp och avger värme snabbt, medan det motsatta gäller för större stenar. Det har sin förklaring i att ytan som avger värme blir proportionellt större för en viss volym sten om stenar är små. Stora hela stenar har således den egenskapen att de magasinerar värme och avger den relativt långsamt. En sådan egenskap finns det anledning att efterträva i framförallt två sammanhang vad gäller fånstkulturen - matbredning och rumsuppvärmning."

Lämmityskokeilu

Kuoppa-asumusten lämmitystä kokeiltiin Kierikin asumuskonstruktioissa - 5 °C pakkasessa 24.2.1999. Rakennelmat olivat olleet kylmillään syksystä lähtien ja niiden lattiat olivat jäässä ja kattorakennelmien sisäpuolelle oli muodostunut jäätä. Tarkoituksena oli vertailla kahta erityyppistä lämmitysmenetelmää: tavallisempi menetelmä koostui kodan sisäpuolelle rakennetusta noin 40 cm korkeasta kivistä kasatusta liedestä. Toisessa menetelmässä asunnon ulkopuolella, nuotiossa, lämmitetyt kivet siirrettiin kodan sisälle. Jäätynen maaperän takia maahan ei voitu kaivaa kuoppaliesiä.

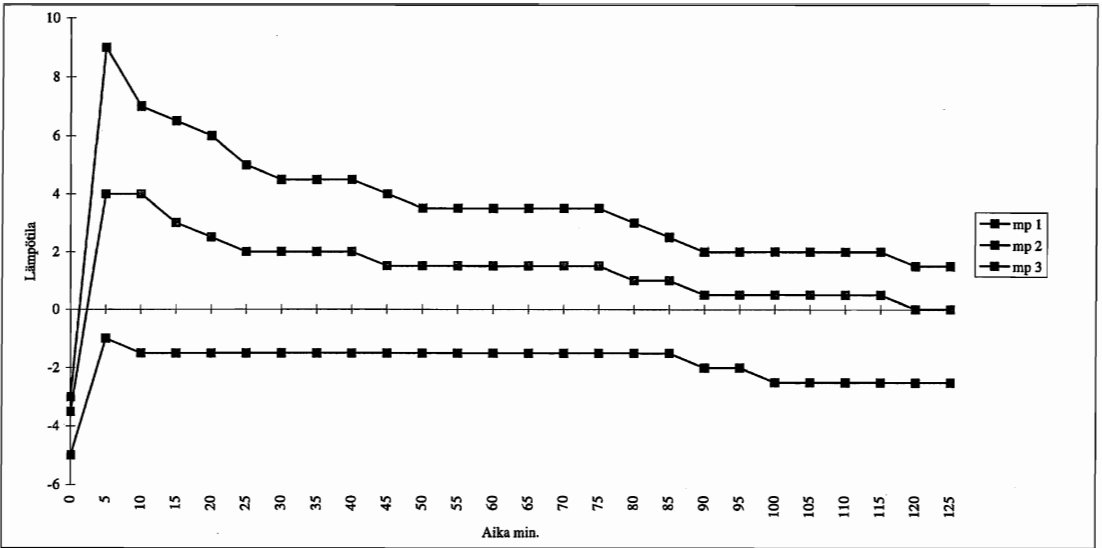
Liedellä lämmitetyn, tilavuudeltaan 95 m³ kokoisen kuoppa-asumuksen lämpötilan muutosta tarkkailtiin kahdella noin 1,5 m etäisyydellä liedestä sijainneella mittarilla. Ylempi mittari (mp 1) sijaitsi 170 cm (aloituslämpötila

Taulukko 1. Lämpötilan kohoaminen liedellä lämmitetyssä kuoppa-asunnossa. Ylempänä mittapistettä 1 kuvaava käyrä.

- 5 °C) korkeudessa ja alempi (mp 2) sijoitettiin aluksi lattiatasoon (aloituslämpötila - 6 °C), mutta nostettiin 40 cm korkeuteen 4 h lämmittämisen jälkeen. Lähes välittömästi lämmittämisen aloittamisen jälkeen rakennuksen kattorakenteiden jää alkoi sulaa. Lämpötila nousi kodan sisällä plussan puolelle hieman yli 10 minuuttia liedon sytyttämisen jälkeen. Sen sijaan lattiatasossa lämpötila nousi vain asteeseen ja pysyi pakkasen puolella. Suurimmillaan lämpötila kohosi mp 1:ssä 15,5 asteeseen ja mp 2:ssa mittarin uudelleen sijoittamisen jälkeen 9 asteeseen. Kodan sisäpuolella leijailli noin 1,5 m korkeudessa sankka savupilvi, joka häiritsi hengittämistä ja sai silmät vuotamaan. Sen alapuolella oleskelu ja hengittäminen oli helppoa. Kokeen aikana ihmisten määrä kodan sisällä vaihteli suuresti, tällä ei kuitenkaan havaittu olevan huomattavaa vaikutusta koko talven ajan kylmillään olleen rakennuksen sisälämpötilaan. Kodan sisälämpötilaan vaikutti enemmän liedessä poltettujen puiden määrä. Oviaukon kautta kulkemisen huomattiin myös alentavan selvästi sisälämpötilaa, mutta tämä johtui todennäköisesti siitä, että oviaukon peitteenä oli vain yksi ohut vuota.

Toinen lämmitysmenetelmä perustui oletukseen, että kivikautisia asuntoja olisi lämmitetty asunnon ulkopuolella kuumennetuilla kivistä ja näin olisi välttytty savun ja hä'än aiheuttamilta ongelmilta. Kivet kuumennettiin kodan läheisyydessä sijainneessa nuotiossa, jonka kohdalla lumi oli poistettu. Muutama kivi ladottiin ensin maanpinnalle, ja nuotio sytytettiin niiden päälle. Nuotion sytyttyä siihen kannettiin kiviä, joiden annettiin olla nuotiossa yli tunnin ajan. Kuumat kivet nostettiin pistolapion ja kenttälapion avulla peltipurkkeihin, joissa ne kuljetettiin kuoppa-asunnon (tilavuus noin 95 m³) sisälle. Osa kivistä kumottiin kasaksi kodan keskelle ja loput jätettiin peltipurkkeihin kivikasan ympärille. Ennen kokeilua kodan lämpötila mitattiin noin 1,5 m etäisyydeltä lämmönlähteestä kolmelta eri korkeudelta (mittauspisteet olivat: mp 1 = 170 cm, mp 2 = 100 cm ja mp 3 = 0 cm). Lämpötilan muutosta tarkkailtiin 5 minuutin välein kokeen aikana. Sisätilan alkulämpötila oli 170 cm korkeudessa -3 °C, 100 cm:ssä -3,5 °C ja lattiatasossa -5 °C. Kuumennettujen kiviä siirtäminen kodan sisälle kesti 5 minuuttia. Välittömästi ensimmäisten kiviä siirtämisen jälkeen kodan sisätila alkoi lämmetä ja sisälle muodostui sankka vesihöyrypilvi. Kiviä

Taulukko 2. Ulkopuolella kuumennettujen kivien avulla lämmitetyn kuoppa-asunnon lämpötilan kehitys. Ylimpänä mittapistettä 1 kuvaava käyrä, alimpana mittapistettä 3.

siirtämisen jälkeen oviaukko suljettiin sekä sisä- että ulkopuolelta poron vuodalla, tosin täysin umpeen oviaukkoa ei saatu. Myös rakennelman katolla sijainnut savuaukko peitettiin vuodalla. Kaiken kaikkiaan asunnon sisälle siirrettiin 83,5 kg eli noin 56 litraa kiviä. Kuumat kivet aikaansaivat välittömän lämmön nousun ja korkeimmillaan lämpötila oli heti oviaukon sulkemisen jälkeen (mp 1: 9 °C, mp 2: 4°C ja mp 3: -1,5 °C). Kodan sisälämpötila laski kuitenkin nopeasti koko talven ajan kylmillään olleessa kodassa. Kokeilun aikana kodan sisällä oli keskimäärin kaksi ihmistä kerrallaan. Ihmisten kulkeminen oviaukon kautta ei vaikuttanut huomattavasti asunnon sisälämpötilaan.

Lämmityskokeilun perusteella voidaan sanoa, että asuinpainannetta tulisi lämmittää heti syksyn ensimmäisistä pakkasista lähtien, jos lattian ja vallien lämpövarastoja halutaan hyödyntää. Totuudenmukaisen kuvan saamiseksi asunnon lämmitystarpeesta rakennuksen sisätiloissa tulisi kokeen aikana olla suunnilleen yhtä monta henkilöä kuin voidaan arvioida olleen esihistoriallisissa asunnoissa arkeologisten tutkimusten ja etnografisten aineistojen perusteella. Ihmisen aineenvaihdunnan johdosta kehosta vapautuu energiaa. Suurin osa tästä

energiasta muuttuu lämmöksi, joka siirtyy ympäristöön. Näin kehon lämpötilan nousu liian korkeaksi estyy. Kehon ja ympäristön välille syntyy jatkuvuustilassa lämpötasapaino eli kehosta siirtyy ympäristöön yhtä paljon lämpöä kuin siinä kehittyä. Erilaiset aktiviteetit vaikuttavat aineenvaihdunnan tehoon. Keskikokoisien miehen ihon pinta-ala on noin 2 m² ja perusaineenvaihdunnan energiankehitys 58 W/m². Tällöin aikuisen miehen keho lämmittäisi asuntoa 116 W teholla, joka vastaa istuvan henkilön energiankehitystä. Eli aikuisen miehen kehon lämmönkehitystä voitaisiin verrata 120 W hehkulampun lämmittävään vaikutukseen. Pääosa ihmiskehon sisäisestä lämmönkehityksestä siirtyy verenkierron ja johtumisen välityksellä kehon pintaosiin ja siitä edelleen vaateuksen läpi konvektiona (l. väliaineen virtauksena) sekä säteilynä ympäristöön. Osa lämmöstä poistuu hengityksen mukana vesihöyryyn sitoutuneena ja osa hikoilun muodossa. Kehon ulkopinnan lämpötila riippuu vaateuksen lämmöneristävyydestä. Mitä paksumpi vaatekerta on sitä lähempänä vaatteiden ulkopinnan lämpötila on ympäröivän tilan lämpötilaa ja sitä pienempi on lämmönsiirto ympäristön kanssa (Seppänen 1984: 22-25).

Asunnon sisätilojen lämmittämiseen käytettyjen liesien tai kuumennettujen kivien määrän tulisi lisäksi olla verrannollinen vastaavan koosten tutkittujen asuinpainanteiden liesien tai palaneiden kivien määrän kanssa. Liesien ja kuumennettujen kivien määrää voi tosin olla hankala selvittää arkeologisesta aineistosta. Tällöin kuitenkin voitaisiin kokeilla ja vertailla erilaisia lämmitysmuotoja autenttisemmissä olosuhteissa. Mielenkiintoista olisi myös selvittää minkälaisia kiviä kivikauden ihmiset ovat käyttäneet liesissä. Oulun Peurasuon myöhäiskivikautisen asuinpainanteen kaivaustutkimuksessa palaneiden kivien tarkka sijainti, paino sekä mahdollisuuksien mukaan myös kivilaji selvitettiin. Pääosa Peurasuon tunnistetuista palaneista kivistä oli graniittia, muita kivilajeja olivat mm. kvartsiitti, kvartsi, hiekkakivi, liuske sekä myös saunan kiuaskivenä käytetty gabro. Graniitin suuri osuus selittyy sillä, että Peurasuo sijaitsee graniitti- ja kiillegneissi alueiden vaihtumisvyöhykkeellä. Kiillegneississä sen sijaan on löydetty vain muutama kappale (Alakärppä *et al.*1998 30-31). Tämän perusteella voidaan olettaa että Peurasuon asukkaat ovat pitäneet graniittia lämmitysominaisuuksiltaan parempana kivenä kuin kiillegneissillä. Kivikaudella lämmitystarkoitukseen käytetyiltä kivilta on todennäköisesti vaadittu paljolti samoja ominaisuuksia kuin nykyisiltä saunan kiuaskiviltä.¹

Talvella kylmillään olleen kuoppa-asunnon sulaminen ja kuivuminen vaatinee useamman päivän jatkuvan lämmittämisen ennen kuin sisätila on asuinkelpoinen. Tämän perusteella voitaisiin olettaa, että tällaisissa rakennuksissa on asuttu yhtäjaksoisesti syksystä keväeseen asti. Näin voidaan myös parhaiten hyödyntää lattiatason ja vallien lämpövarastoja. Liedellä lämmitetyssä asumuksessa varsinkin lattia jäi erittäin kylmäksi ja sisälämpötila riippui poltettujen puiden määrästä. Sen sijaan ulkopuolisessa liedessä kuumennetut kivet luovuttivat lämpöään tasaisemmin. Asunnon lattiatason lämmittämiseksi pitäisi Kierikin kokeilujen perusteella liesi tai kuumat kivet sijoittaa asunnon lattiatasoon tai

sen alapuolelle kaivettuun kuoppaan. Ehkäpä helpoin tapa pitää kuoppa-asunto yön yli lämpimänä olisi ollut maahan kaivettu, kivillä täytetty liesikuoppa. Totuudenmukaisemman kuvan saamiseksi kuoppa-asumuksen lämmityksestä tulisi kokeilu aloittaa jo syksyllä ennen maan routaantumista. Tällöin saataisiin selville lattian ja maavallien lämpövarastojen merkitys lämmitystapahtumassa.

Kuumilla kivillä keittäminen

Kaikki asuinpainanteesta ja sen valleista löydetty kivet eivät välttämättä ole peräisin asunnon lämmityksestä. Kuumien kivien avulla on myös voitu lämmittää tai keittää erilaisia nesteitä. Kierikissä tehdyssä kivillä keittämiskokeilussa vettä kuumennettiin keraamisessa 10 litran kukkapurkissa, jonka sisäosaan oli sivelty yksi kerros tervaa vedenpitävyyden lisäämiseksi. Veden alkulämpötila oli +4 °C ja se kohosi ensimmäisen kiven lisäämisen jälkeen +13 °C, toisen kiven jälkeen lämpötila oli +25 °C ja kolmannen jälkeen +34 °C. Seuraavaksi purkkiin lisättiin seitsemän kuumennettua kiveä, joiden avulla veden lämpötila kohosi +80 °C. Kaiken kaikkiaan veden lämmittämiseen +80 °C tarvittiin 10 halkaisijaltaan noin 10-15 cm:stä kiveä, jotka painoivat yhteensä 7 kg. Toisaalta mitä kuumempia kivet ovat sitä vähemmän niitä tarvitaan.

Spångin (1986:57) mukaan pienet kivet soveltuvatkin parhaiten erilaisten nesteiden lämmittämiseen:

"Emellertid förlorar inte stenen sin egenskap att ta upp värme och avge den i vätska i och med att den har spruckit sönder. Stenen är i stället effektivare som koksten om den är liten, eftersom den då snabbare tar upp och avger värme. Eventuellt kan stenen ha varit lättare att hantera om den varit stor, men frågan är om det inte varit större möda att ständigt skaffa ny sten."

Kokeilu ei kuitenkaan vastannut todellisuutta, sillä keittämisessä käytetty astia oli

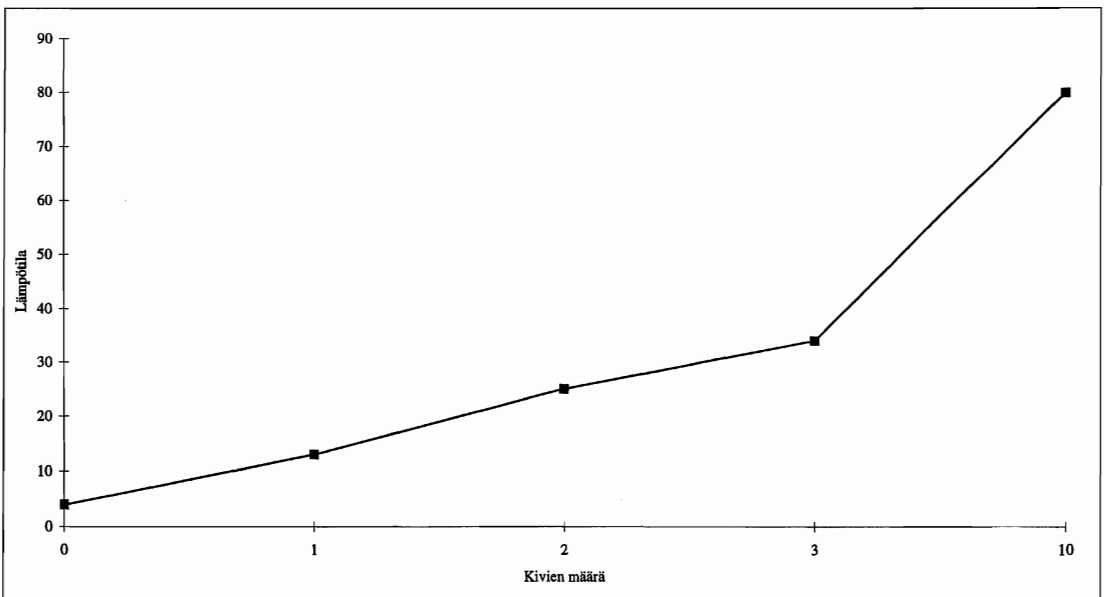
huonosti tiivistetty ja johti lämpöä paremmin kuin esihistorialliset astiat. Keraamisen kukkaturkin seinämät kostuivat ja imivät vettä niin paljon ettei vedenpinta noussut huomattavasti vaikka astiaan lisättiin 10 kiveä. Kokeilun lopputuloksena voidaan kuitenkin sanoa, että vettä on voitu kuumentaa saviastiassa. Keittämistarkoitusta varten keraamisen astian sisäpinta on kuitenkin täytynyt käsitellä vedenpitäväksi. Puiset keittoastiat ovatkin voineet olla käytännöllisempiä kuumilla kivillä keittäessä ja niitä tiedetään käytetyn vielä 1900-luvun alussa veden lämmittämiseen:

"Kivet (lasku = 1. saunakivet) kuumentetaan saunan uunin suussa hiilloksella ja nostetaan puukoukuilla tai pihdeillä vesialtaaseen, mikä on koverrettu puun rungosta.... Oikeastaan saunaveden kivillä varistaminen ei ole keittämistä, sillä yleensä ei huoliteta kiviä niin useasti muuttaa, että vesi saataisiin kiehuma-asteeseen. Mutta metodi on kuitenkin vanha keittometodi. Sitä on ennen llomantsissa käytetty myös lehmän juomista valmistettaessa. Kun tupa lämpisi, pantiin kiviä uuniin ja kun ne tulivat hehkuvan kuumiksi nostettiin muutamia putsiin, jossa oli

hauteena tavallisesti heiniä ja ruumenia. Kun yhdet kivet jäähtyivät, nostettiin ne pois ja uudet pantiin sijaan." (Manninen, 1. 1917: 20-22).

Vedellä täytettyä, maahan kaivettua ja nahalla vuorattua kuoppaa tiedetään myös käytetyn kuumilla kivillä tapahtuneeseen veden lämmittämiseen ja ruoan keittämiseen. Varsinkin pohjoisten alueiden asukkaat ovat Eidlitzin (1971: 110) mukaan suosineet keittämiseen perustuvaa ruoanvalmistusta, sillä tällöin myös ruoan rasva saadaan paremmin talteen. Tällöin vettä on aluksi lämmitetty nahkaan käärityn kiven avulla, näin ilmeisesti pyrittiin estämään sirpaleiden joutuminen veden joukkoon. Lämmenneen veden joukkoon tiputettiin loput kuumat kivet, jotka saivat veden kiehumaan. Broadbentin mukaan keittokivet voitaisiin erottaa tulisijojen kivistä, vaikka ne eivät olisikaan alkuperäisillä käyttöpaikoillaan. Keittämässä käytetyt kivet säilöivät ja niihin tulee nopeiden lämpötilanvaihteluiden takia koverankuperia murroksia. Tulisijassa olleet kivet sen sijaan muuttuvat jatkuvan käytön johdosta pieniksi murusiksi (Broadbent 1979: 156; Rautiainen 1995: 88). Kokeilussa käytetyistä kivis-

Taulukko 3. Lämpötilan kehitys kuumilla kivillä keittäessä.

tä kuitenkin vain yhdestä kvartsiitista oli lohjennut koverankupera pala. Ensimmäisenä veden sekaan lisätty kvartsi hajosi todennäköisesti suuren lämpötilaeron johdosta pieniksi kappaleiksi, liuske halkeili ohuiksi levyiksi ja graniitti lohkeili sekä rapautui ulkopinnastaan. Tämän perusteella ei ainakaan kaikkia keittämisessä käytettyjä kiviä voida ulkomuodon perusteella erottaa lämmittämiseen käytetyistä kivistä. Keitinkivien valintaan saattoivat toisaalta vaikuttaa erilaiset uskomukset ja tavat, esimerkiksi Pohjois-Amerikan Athapaskan intiaaniheimoon kuuluvat Chandalarin Kutchnit suosivat kvartsiittia, sillä muiden kivien katsottiin antavan oudon lisämaun ruoalle:

"Boiling with hot stones and roasting in a pit oven were the customary means of preparing food when in camp. A quartzite type of stone was preferred for the stone boiling since it was believed that other types of stone gave the food a poor flavour. As quartzite was not everywhere available, these cooking stones were often packed with the other camp gear. In boiling ptarmigan and other birds the body cavity was simply filled with water, and hot stone was dropped in it. The pit oven is said to have been favoured for cooking all kinds of meat since it required less wood, often a scarce item in the Chandalar Kutchnin hunting territory. Although they no longer use either stone boiling or pit ovens, the Chandalar Kutchnin often roast meat or fish by impaling it on a stick set at an angle over the fire." (McKenna 1965:31).

Kirjallisuus

Aarnio, M., Helapää, H., Hyytiäinen, H. & Karhapää, K. 1994: Saunan kiukaat. *Saunan suunnittelu*. 97-110. Helsinki.

Alakärppä, J., Nunez, M., Ojanlatva, E., Okkonen, J. & Ylimaunu, T. 1997: Kemin Aaltokankaan ja Simon Kortejärvenkankaan arkeologiset kaivaukset kesällä 1995. Arkeologiset kaivaukset Kemin Seudulla vuonna 1995. *Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion*

tutkimusraportti 12.

- Alakärppä, J., Ikäheimo, J. & Ojanlatva, E. 1998: Oulun Peurasuo 1997 – myöhäiskivikautisen asuinpainanteen kaivaustutkimus. *Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 15.*
- Broadbent, N. 1979: Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden. *Aun 3*. Uppsala.
- Bogoras, W. 1904: *The Chukchee. Jesup North Pacific Expedition*. Vol. 7. New York.
- Eidlitz, K. 1971: *Föda och nödföda*. Uppsala.
- Itkonen, T. I. 1984: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Ensimmäinen osa*. Porvoo.
- Levin M. G. & Potanov, L. P. 1964: *The Peoples of Siberia*.
- Loeffler, D. & Westfal, U. 1985: A Well-preserved Stone Age Dwelling Site. Preliminary Presentation of the Investigations at Vuollerim, Lapland, Sweden. *In Honorem Evert Badou. Archaeology and Environment 4*. Umeå.
- Manninen, I. 1917: Muutamia tietoja kivillä keittämisestä. *Suomen Museo XXIV*: 20-22.
- McKenna, R. A. 1965: *The Chandalar Kutchnin*. Arctic Institute of North America. Technical Paper No. 17.
- Nabakov, P. & Easton, R. 1989: *Native American Architecture*.
- Rautiainen, P. 1995: Kuivaniemen Veskankankaan myöhäismesoliittinen asuinpaikka, luonnonresurssit ja rakennelmat. Pro-gradu -tutkielma. Suomalainen ja vertaileva arkeologia. Turun yliopisto.
- Seppänen, O. 1984: Fysiologiset perusteet. Lämmön- ja kosteudeneristys. *RIL 155*. 22-32.
- Spång, L. G. 1984: Stenåldersbostaden. Studier i Norrländsk forntid II. *Acta Bothniensia Occidentalis*. Umeå.
- Vikkula, A. 1993: The pit heart of the Tyttöpuisto type - A non-reusable fireplace? *Fennoscandia archaeologica X*.

¹ Kiuaskiville edullisia ominaisuuksia (Aarnio et al 1994: 109): saasteettomuus eli ne eivät saisi kuumuessaan muodostaa haitallisia kaasuja eivätkä pölyjä; suuri lämpökapasiteetti; suuri lämmönjohtavuus; tasainen ja pieni lämpölaajeneminen; pieni mekaaninen murenevuus (rapautumattomuus); kemiallinen kestävyys eli kivet eivät hajoa kemiallisesti (rapautumattomuus).

ARKEOLOGIAN LAITOS SILLOIN ENNEN

Matti Huurre

Helsingin yliopiston arkeologian opetusta kannattaa onnitella syksyllä 1999 saamistaan uusista tiloista. Tietenkään en muutaman käynnin perusteella pysty arvioimaan niiden tarkoitukseenmukaisuutta, mutta hyvältä vaikuttaa. Ympäristö ainakin on viihtyisän historiallinen ja avara piha suihkulähteineen houkuttelee epäilemättä puistojuhlien viettämiseen. Ja kellari-pubikin sinne kuulemma tulee — vai liekö jo nyt käytössä. Toivottavasti tällä miljööllä on positiivinen vaikutus. Pihassa olisi kyllä läänää vaikka kaupunkiarkeologisia opetuskaivauksia varten ja ehkä seminaarit ja tentit voisi järjestää kapakan puolella. Vai suhtautuisivatko jotkut tahot penseästi tällaisiin toimintoihin?

Minun muistini aikana nämä tilat ovat laitoksen historiassa jo neljännet. Arilla ja Chrissellä on kokemusta niistä kaikista, joten he pystyvät vertailemaan niiden hyviä ja huonoja puolia paremmin kuin minä, joka aloitin ja lopetin opiskeluni Kansallismuseossa.

Ensi kosketuksen arkeologiaan sain kevätlukukaudella 1953 Kansallismuseon toisen kerroksen kirjastossa, missä Äyräpää piti vasta-alkajille ja historian lukijoille Suomen esihistorian kurssin. Arkeologian — kuten myös kansatieteen — varsinaisena opetustilana oli kuitenkin ensimmäisen kerroksen Kulmahuone.

Nuorelle polvelle lieenee syytä selittää, että tämä Kulmahuone sijaitsee Kansallismuseossa Mannerheimintien puolella, heti pääovesta oikealla. Museon alkuvuosina sitä oli pidetty muinaistieteellisen toimikunnan virkailijoitten kahvi-

huoneena enkä ole selvitetty, milloin yliopisto sai sen käyttöönsä. Joka tapauksessa se oli vuosikymmenien ajan Suomen arkeologian opetuksen keskipiste, aina siihen asti, että laitos viraston mukana muutti Nervanderinkadulle. Sen jälkeen siinä oli tilapäisnäyttelyitä ja viimeksi, ennen museon nykyistä remonttia, siihen tuli yleisökahvila.

Tila ei ollut suuren suuri, mutta riitti se muutamille pöydille, tuoleille ja kirjahyllylle; sen takana oli vielä professorin käytössä pikkuhuone, josta sitten tehtiin kahvilan keittiö. Hyvin sinne mahduttiin, kun opiskelijoitakaan ei ollut paljon; silloin 50-luvun alkupuolella meitä oli korkeintaan toistakymmentä. Luentoja ja seminaareja pitivät Äyräpää ja Kivikoski, ja ehdin kuunnella dosentti Meinanderiakin. Dioja heillä ei vielä ollut paljoa käytössä, vain jonkin verran mustavalkoisia, mutta olihan episkooppi, jolla kuvia saattoi näyttää suoraan kirjoista. Luennoitsijoilla olikin aina mukanaan pinottain kirjoja sitä varten. Lisäksi he toivat museon kellarista ja näyttelystäkin esineitä nähtäviksi ja ihan kosketeltaviksikin. Esimerkiksi Äyräpää keräsi keramiikkaluentojensa kertausta varten jokaiselle tenttijälle valikoiman astianpalasia, jotka piti määrittää. Assistenttejä tai muutakaan henkilökuntaa ei ollut ja esineitä palauttaessaan ainakin Äyräpää pyysi avukseen jonkun opiskelijan.

Väen vähyyden takia seminaarissa istuttiin vuodesta toiseen ja joskus Kivikoski hankki vierailevankin opponentin. “ -- Tämä on mur-

haa !” parkaisi Ilkka Mäntylä kerran, kun kuuli saavansa opponentikseen Aarni Erä-Eskon. Ei Arska häntä silti mitenkään pahasti pidellyt ja yleensäkin seminaarit sujuivat varsin leppoisasti. Mieleen on jäänyt, että Kivikoskella oli tapana aloittaa kritiikkensä: “ -- Minähän en mitään tiedä, mutta ...”. (Luennoilla taas hän usein sanoi: “ -- Kuten kaikki hyvin tietävät ...”, jonka jälkeen seurasi asiaa, josta en ainaakaan minä ollut koskaan ennen kuullutkaan.)

Lähes jokaisen seminaarin jälkeen Kivikoski vei osanottajat jatkoille. Hänen suosikki-paikkansa oli Unioninkadun English Tearoom, jonne tosin oli hiukan matkaa, mutta josta sai hyvää teetä ja scones’ eja.

Esitelmien ja gradujen tekijöille ei ollut mitään erityistä tilaa ja etupäässä istuttiinkin varastoisissa, joissa tehtiin myös kaivausten jälkityöt aivan löytöjen puhdistamisesta alkaen. Jokainen sai omin päin etsiä tarvitsemansa aineiston,

koska sen kulumisesta ei silloin vielä tarvinnut kantaa huolta. Se oli tietysti hyvin opettavaista; minäkin saatoin omaa graduani tehdessäni käydä läpi koko kivikauden varaston eli Pälsin kuopan tavarat.

Paras puoli olikin juuri se, että kokoelmat sekä Muinaismuistoyhdistyksen kirjasto olivat aivan käden ulottuvilla ja opiskelijoittenkin käytettävissä. Samalla siellä liikkuen tulivat tutuiksi muinaistieteellisen toimikunnan virkailijat, niin arkeologit kuin rakennushistorioitsijat ja kansatieteiliiät. Opittiin myös tietämään, etteivät professori ja esihistoriallisen osaston johtaja oikein mahtuneet samaan huoneeseen ja muuta hyödyllistä.

Kun sitten tuli muutto Nervanderinkadulle, pidettiin tärkeänä, että arkeologian opetus pysyi viraston mukana. Niinpä rinnakkaiselo jatkui siellä vielä vuosia, kunnes maailma sitten vieroitti pois heidät toisistaan ...

SAARIJÄRVEN MUSEO

PL 13 (Herajärventie 2), 43101 SVIP. (014) 4291 41

Matka kivikauteen -cd-rom esittelee havainnollisesti ja selkeästi ryhmiteltynä Suomen esihistoriaa Saarijärven Kivikauden kylän materiaalin ja kohteiden kautta. Ohjelma sisältää noin 250 värikuvaa, piirrosta ja karttaa teksteineen, 8 videoleikettä, musiikkia sekä puheääntä.

Käskikirjoitus ja kuvatoimitus:

Eero Muurimäki

Tekninen ja graafinen toteutus:

Matti Raivola

Tuottaja: **Saarijärven museo**

Voit tutustua cd-romin sivuihin osoitteessa

<http://www.saarijarvi.fi/museo/rom.html>

Tarjous 130,-
(ovh. 150,-)

Tiedustelut:

Saarijärven museo, p. (014) 4291 411

NUUKUUS NURKKAAN LAIHIALLA — KUNNAN KULTTUURITEKO: TYYLİKÄS LAIHIAN ESIHISTORIA

Päivi Kankkunen

Mirja Miettinen: Esihistoria. Laihian historia I. Laihian kunta. Jyväskylä 1998. 184 s.

Mirja Miettisen kirjoittama Laihian esihistoria ilmestyi painosta 1998. Kirjan on kustantanut Laihian kunta. Lienee poikkeuksellista, mutta esimerkillistä, että esihistorian kirjoitusta varten jo alun alkaen päätettiin tehdä maastotöitä: niin inventointia kuin kaivauksiakin. Maastotyöt on kustannettu yhdessä Museoviraston, kunnan kulttuurilautakunnan, Laihian Historia-toimikunnan sekä Laihian Muinaisuus- ja historiaseuran kanssa. Maastotutkimukset on kuitenkin mahdollistanut laihialaisten muinaisuuden harrastajien uuttera joukko, joista mainittakoon erityisesti valokuvaaja Esko Luoma. Hän on sekä valokuvannut että toiminut kaivauksilla piirtäjänä ja yhdessä vaimonsa Ingan kanssa tehnyt kaivauksen työläästä esivalmistelusta.

Poikkeuksellista on myös siitepölyanalyysin ja ajoitusten teettäminen. Kaikki tämä kertoo Laihian kunnan myönteisestä suhtautumisesta kulttuuriin ja sen parissa tehtävään työhön. Kunnassa on näin ollen ymmärretty arkeologian merkitys paikkakunnan identiteetin luomisessa.

Laihian historia I on mielestäni tyylikkään ja arvokkaan näköinen kirja. Kun sen avaa, kiinnittyy ensin huomio sekä etu- että takasisäkansien suuriin mustavalkokuviiin. Kuvat ovat Esko Luoman ottamia ja ne vetäisevät lukijan vastustamattomasti sisälle ei vain metsään ja muinaishautojen luo, vaan myös muinaisuuden tunnelmaan.

Kuvitus on ilahduttavan runsasta ja sen parasta antia ovat Esko Luoman kuvat. Kirjoitta-

jalla itsellään on myös informatiivisia ja tunnelmallisia kaivauksuvia. Valitettavasti Museovirastossa otetut esinekuvat ovat epäonnistuneita.

Miettinen kirjoittaa asiallisen sujuvasti ja hänen tekstiään on helppo lukea. Kuitenkin ensimmäinen, esihistorian tutkimuksesta kertova luku, vaikuttaa olleen kirjoittajalleenkin pakollinen, nopeasti ohitettava vaihe. Jakso on puuduttava ja toistaa asiat samoin kuin kymmenissä paikallishistorioissa aiemminkin. Olisi ollut ehkä suotavaa valmistaa tähän tuoreempi teksti, sillä jakson läpikäyminen vaatii pientä sinnikkyyttä eikä toisaalta tee oikeutta sille mitä on tulossa.

Laihian muinaistutkimuksen vaiheet on esitetty tiiviisti ja selkeästi, kirjallisuuden esitelyä unohtamatta. Laihian muinaisjännöksiä on alettu luetella jo 1880-luvulla. Keskeisen inventointityön tekivät 1952-53 Kurt Jern ja Arne Kopisto. 1970-luvulta lähtien aloittivat työnsä Esko ja Inga Luoma. Heidän niin määrällinen kuin laadullinen panoksensa inventointityössä vuosikymmenten aikana on todennäköisesti Suomen harrastaja-arkeologien historiassa aivan omaa luokkaansa. Heidän läpikotainen kotiseututuntemuksensa on tehnyt mahdolliseksi uudentyyppisten, paikallisten muinaisjännöstyyppien — esim. pienten matalien röykkiöiden ja ns. palokivikuoppien — löytämisen. Kuinka olisi käynyt jos paikkakuntaa tuntematon arkeologi olisi inventoinut Laihian kuntaa kahden viikon tai kuukauden ajan?

Miittisellä on kirjassaan aivan uudenlaiset korkeussuhdekartat, jotka on valmistettu GTK:ssa. Karttojen katsominen vaatii pientä totuttelua. Ensi silmäyksellä kartta on hiukan sekava. Jos etsii tietyn aikakauden rantaa ja haluaa hahmottaa muinaisen maiseman, on sen löytäminen työlästä, sillä kartassa on niin monia vaiheita pienin sävyeroin. Nimenomaan korkosuhteet tulevat hyvin esille, mutta olisiko ollut mahdollista yksinkertaistaa ja vähentää värejä, jolloin selkeys myös olisi lisännyt havainnollisuutta.

Miettinen on jäsentänyt aikakaudet samantyyppisen kaavan mukaan esitellen ensin aikakauden luonnonmaiseman, muinaisjäännökset kokonaisuutena, tutkimushistorian, uusimmat tutkimukset kohteittain, löydöt ja yhteenvedona luku asutuksesta ja siinä tapahtuneesta muutoksesta.

Laihialta tunnetaan vain kolme kivikautista asuinpaikkaa ja kivikautisia irtolöytöjäkin on verrattain vähän. Kivikauden osuudessa muodostuu kuitenkin hyvä kuva asutuksesta, mutta sen tulkinnassa on pitkälti nojattu nyttemmin kyseenalaistettuun kuvaan asutuksen liikkuvuudesta tietyllä reviirillä vuotuis kieron mukaan. Laihialta mainitaan joiltakin asuinpaikoilta havaintoja kodanpohjista. Metsästäjät ja keräilijät ovat toki liikkuneet, mutta monin paikoin on viime aikoina löytynyt selkeitä kivikautisiksi ajoitettavia paikalleen rakennettujen, vankkarakenteisten talojen jäännöksiä (esim. Vantaa Stenkulla/Katiskoski kaiv. 1996; Outokumpu Sätös/Karjalainen 1996; Yli-Ii Kierikki/Halinen-Katiskoski-Sarkkinen 1998; Puumala Kärmelahti kaiv. 1999/Katiskoski; Saarijärvi kaiv. 1999/Leskinen).

Vuotuis kiertomallia soveltaen on Laihian läheisyydessä olevan Jurvan Närvijoen alueelta Jyri Saukkonen (1994) tehnyt pro gradu-tutkimuksen tarkastellen asuinpaikkoja nimenomaan niiden lähialueiden hyödynnettävyyden kannalta (ns. site-catchment analyysi). Vain harvoilla asuinpaikoilla on suoritettu kaivauksia. Saukkonen jatkaa aiheesta väitöskirjatutkimusta.

Meinander esitti, Äyräpähän nojautuen, että pronssikaudella on eletty kuten kivikaudella ja näin selittyisi Kiukaisten kulttuurin asuinpaikkojen ja röykkiöiden lähes säännömukainen yhteys (Meinander 1950:55). Miettisen kirjaama huomio pronssikautisten röykkiöiden ja Kiukaisten kulttuurin samanaikaisuudesta ja niin, että röykkiöt olisivatkin jo myöhäiskivikautisia, on nyttemmin saanut vahvistusta mm. Vanhatalon 1999 Porissa Kirkkokankaalla suorittamissa koekaivauksissa. (myös Okkonen 1998).

Pronssikautta kuvatessaan Miettinen kirjoittaa pronssin tuonnin olleen pääasiassa skandinaavista, jonkin verran itäistä. Hän sivuuttaa Sisä- ja Itä-Suomen asuinpaikat tässä yhteydessä mainitsemalla niiden olleen pyyntiasuinpaikkojen kaltaisia. Luultavasti juuri tutkimuksen puute vaikeuttaa lapinraunioiden ajoittamista, mutta toisaalta jokseenkin monta Luukonsaaren asuinpaikkaa on tutkittu Itä-Suomessa ja ne ovat sisältäneet melko vahvoja merkkejä raudan valmistuksesta (esim. Liperi Juvonen kaiv. 1958/Luho). Varhaisimmat merkit metallikulttuurista — jo kivikautiset — ovat juuri itäsuomalaisilta asuinpaikoilta (Pesonen 1998 ja siinä siteerattu kirjallisuus).

Mielenkiintoisen ryhmän muodostavat Miettisen varhaismetallikauden jäänteiden yhteydessä käsittelemät suurten siirtolohkareiden tai maakivien päälle kasatut matalat kivikasat. Näistä joidenkin selityksenä saattaa olla vanha rajapyykki. Asia vaatisi vanhojen karttojen läpikäyntiä. Toisaalta rajapyykkeinä on käytetty maapinnalle rakennettuja röykkiöitä, jotka saattavat juontaa juurensa hautaröykkiöistä, joilla taas on esitetty olleen tietynlaista rajan tai oman alueen osoittamisfunktiota.

Miettinen ottaa käsiteltäväkseen muutaman mielenkiintoisen muinaisjäännöstyyppin, nimittäin punaisilla hiekkakivilaailla päällystetyt röykkiöt ja suuret kuoppaliedet, jotka usein näkyvät maanpinnalle kuopanteina. Kyseisenlaisiin suuriin kuoppaliesiin olen henkilökohtaisesti törmännyt joitakin kertoja, mutta siten että vain yhdessä tapauksessa kohde on sijainnut koskemattomassa metsämaastossa. Laihian

Luhtalanmäellä kaivamani oli pintaosaltaan kuoritulla alueella ja Kruunupyyn Borgbackenissa pellolla (Borgbackenin ajoitus: Hel-2924:3000±90).

Koskemattomassa metsämaastossa sijaitsi Pielaveden Meijerinkankaalla tutkimani kaksi kuoppaliettä, joista toinen (A) oli aivan tasaisen maanpinnan alla (ajoitus: Hel-3058: 4880±100) ja toinen kuopan keskellä. Avasimme metrin levyisen koeojan painanteen poikki. Koeojasta ei voinut tehdä havaintoja mahdollisesta asumuksesta, mutta kuopan pohjalla sijainneesta suuresta tulisijasta (2) löytyi harvinaisen hyvin säilyneiden jyhkeiden puurakenteiden jäänteet (ajoitus: Hel-3187: 1910±110). Muuten nämä kaksi kuoppaliettä vastasivat rakenteeltaan toisiaan. Molempien pinta tuli näkyviin kulttuurikerroksen pohjalla, noin 30 cm:n syvyydessä. Tulisija A:n yläpuolisessa kulttuurikerroksessa oli Luukonsaaren keramiikkaa, mutta itse tulisijasta ei tullut löytöjä. Pielaveden Meijerinkankaalta on koe-kaivauksissa tullut esille kuusi tulisijaa.

Mielestäni Laihian palokuoppiinkin tulisi avata aluetta laajemmalti, jotta niihin mahdollisesti kuuluvat tai kuulumattomat rakenteet voitaisiin verifioida. Viirikalliolla avattu vajaat 8 m² antaa osviittaa, mutta ala on vieläkin melko pieni (kiinnostunut lukija jäi kaipaamaan Viirikallion yleiskarttaa). Viimeaikaisissa asumusjäänteiden tutkimuksessa on käynyt ilmi, etteivät seinärakenteet kaikilta osin ole säilyneet ja toisaalta asumuspainanteet saattavat olla melkoisen suuria, jolloin pieni alainen taso- tai oja ei tavoita niiden rakennetta.

Kuoppaliesien funktiosta on esittänyt yksittäisen kokeellisen kommentin Vikkula 1993. Ylimaunu (1999) on esittänyt niiden liittyvän traanin valmistukseen tai hylkeenlihan käsittelyyn yleensä. On mielenkiintoista, että samalla asuinpaikalla — Pielaveden Meijerinkangas — on kolmen tyypisiä tulisijoja, joista kahden rakenteellisesti samanlaisen ajoitus poikkeaa toisistaan.

Miettinen rakentaa varhaismetallikautisten asuinpaikkojen ajoituksen ja luonteen tarkastelun ja tulkinnan vahvasti sille traditionaaliselle

käsitykselle, että ympäristön maksimaalinen hyödyntäminen on kulttuurin määräävin tekijä. Ja syykin on ilmeinen: koska Miettisen kaivaukset ovat luonnollisesti olleet pienialaisia, tulkinnan varaa ja epäselvyyttä on jäänyt. Rakenteiden etsiminen ja niiden tarkoituksen selvittäminen vaatii laaja-alaisempia kaivauksia. Röykkiötutkimuksissa kiinnittyy huomio kiven perusteella siihen, että röykkiöt on avattu hyvin ahtaasti, juuri ja juuri reunakiviin. Nykäsityksen mukaan olisi monin tavoin hyödyllistä avata röykkiön ympärille kaivausalaa enemmän, jolloin olisi vertailumahdollisuus ja kontrolli röykkiöistä tehdyille havainnoille.

Punaisin hiekkakivilaaoiin päällystetyt röykkiöt ovat varsin mielenkiintoinen ilmiö ja niihin on luontaista ajatella haudatun yhteisön jollain tavalla merkittäväksi kokemia vainajia. Ajatus assosioi punaisen hiekkakivi laa'an värin kivikautisiin punamultahautoihin ja värin funktioon niissä.

Laihian esihistoriaa varten teetetyissä siitepölyanalyyseissä näkyvän metsänraivauksen liittäminen raudanvalmistukseen on kiintoisaa ja voi olla, että siihen liittyvät rakenteet ovat tiiviistä inventoinnista huolimatta jääneet huomaamatta tai ne on saatettu luokitella liian nuoriksi. Tulee myös mieleen, että rannikolla vallinneet oivat rantaniityt ovat houkutelleet kotieläinten pitäjiä, jotka ovat tarvinneet lisää niittyjä ja tehneet niitä kulotuksen avulla. Näin asuinpaikkojen niukka fauna saisi osittaisen selityksensä.

Kirkkaana esimerkkinä arkeologisen tiedon ja tutkimuksen alati muuttuvasta luonteesta on tämäkin Laihian uusimpien tutkimusten ja inventointien tuottama kuva muinaisuudesta. Tutkimuksen määrätietoinen suuntaaminen varhaiseen metallikautteen on nostanut tämän aikakauden nyt parhaiten tunnetuksi Laihian esihistorian osa-alueeksi. Miettinen toteaaakin rautakauden niin löytöjen kuin tutkimuksen suhteen vähäisen aseman. Hän rakentaa kuvaa Laihian rautakaudesta hyödyntämällä hedelmällisellä tavalla lähialueiden kohteisiin sovellettuja alunalkaen ruotsalaisten kehittämiä asutusmallitutkimuksia (Ahtela 1981 ja Katiskoski 1988).

Suomen arkeologinen seura ry. järjestää jokavuotisen arkeologipäivän keskellä kauneinta Varsinais-Suomea, Piikkiön Tuorlassa 13. - 14.4. 2000

Aiheena on

ARKEOLOGIN PROFESSIO - KUKA ON ARKEOLOGI?

Hyvin eri näkökulmista lähtevät tarkastelut sopivat arkeologipäivien teeman käsittelyyn. Kaikki teemasta kiinnostuneet toivotetaan tervetulleiksi joko esitelmän pitäjänä tai keskustelun osanottajina. Näkökulmia ovat mm.

- arkeologin toimenkuva ja velvollisuudet
 - arkeologin etiikka
 - kuka saa esiintyä arkeologina?
- arkeologin koulutus - onko se ajan tasalla?
 - teoreetikko vs. pragmaatikko

Esitelmien pituus on alustavasti 15-30 minuuttia ja esitelmäaiheet täytyy ilmoittaa viimeistään 5.1.2000 mennessä joko Jouko Pukkilalle (050-3262107 tai joukopukkila@hotmail.com) tai Minna Sartekselle (0400-538572 tai minna.sartes@aboavetusarsnova.fi).

Illalla 13.4. on mahdollista tutustua Piikkiön muinaisjäänöksiin.

Loppuillan ohjelmaan kuuluu saunomista ja vapaamuotoista yhdessäoloa sekä mahdollisuus nauttia Tuorlan Majatalon omaa olutta, siideriä tai tilaviiniä.

Hinta 275,- sisältää yöpymisen kahden hengen huoneissa sekä täysihoidon. Ateriat ilman yöpymistä ja aamiaista 145,-. Erikoisruokavalliot huomioidaan.

Miettinen esittää koko Etelä-Pohjanmaan osalta rautakauden aikaisen asutuksen ja kulttuurin kehityskulun. Tässä yhteydessä hän myös vuosikymmenten kokemuksella esittää oman synteesinsä ja mielipiteensä Pohjanmaan autioitumiseen liittyvistä kysymyksistä.

Miettisen kirjoittama Laihian esihistoria on pitkään odotettu koko Pohjanmaata samalla luotaava ja siihen Laihiaa peilaava uusinta historiantutkimusta. Työ on hyödyllinen ja informatiivinen Pohjanmaalla liikkuvalla ja sitä tutkivalle niin maallikolle kuin ammattilaiselle. Teos sisältää paljon muinaisjännöstietoa, jota tämän työn avulla voi verrata Suomen muiden osien muinaisuuteen ja saada sekä selittävää että vanhaa kyseenalaistavaa vertailumateriaalia. Etelä-Pohjanmaakin merellisenä seutuna on varmastikin ollut yhteydessä toiselle rannalle, Norlantiin — tästä olisi ollut mielenkiintoista lukea Laihian esihistoriankin yhteydessä.

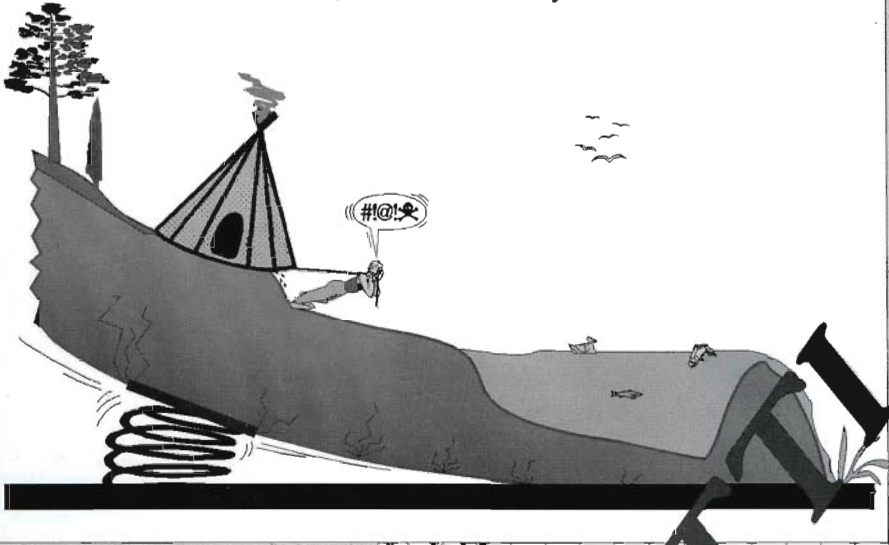
Käsillä olevassa työssä ei ole hyödynnetty vanhaa karttamateriaalia, mutta ainakin muutamassa kohteessa karttojen sisältämä informaatio olisi ollut hyödyksi, esim. käsiteltäessä kiviaitoja ja Peltomaan asuinpaikkakompleksia. Miettinen edustaa tässä suomalaisen arkeologisen tutkimuksen yleistä suhtautumista kartta-aineistoon.

Miettisen vuosikymmenten saatossa hankittu ja syventynyt tieto Pohjanmaan muinaisuudesta tulee hyvin esille hänen kyvystään käsitellä tiiviisti suuria asiajaksoja ja verrata Pohjanmaan tilannetta lähialueille. Lukijalle tarjotaan kokonaiskuva ja sen suhde naapurialueille valmiiksi mietittynä ja jäseneltynä. Tekijä on onnistunut kirjoittamaan tekstiä joka on ymmärrettävää maallikoille, mutta joka ei silti ole ammattilaisille liian yksinkertaistettua. Miettisen esityksessä Laihian esihistoria istutetaan jouhevasti ja saumattomasti ympäröivien aluiden historiaan; tämä käsittelytapa on omiaan tuomaan laaja-alaisempaa näkemystä ja vertailukohtia myös paikallisille harrastajille.

Kirjallisuus

- Ahtela, E. 1981: Piirteitä Vähänkyrön rautakautisesta asutuksesta. *Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste no. 25.*
- Halinen, P., Katiskoski, K. & Sarkkinen, M. 1998: Yli-Iin Kuuselankankaan asuinpaikan tutkimukset 1994-1996. Kentältä poimittua 4. Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja n:o 7.*
- Karjalainen, T. 1996a: Pithouse in Outokumpu Sätös excavated in 1992-1994. Pithouses and Potmakers in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project. *Helsinki Papers in Archaeology n:o 9.*
- Karjalainen, T. 1996b: Lintutorni ja Ritokangas - painanneasuinpaikkojen tutkimusmateriaalien eroja. Kentältä poimittua 4. Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja n:o 7.*
- Katiskoski, K. 1988. Maalahden rautakautinen asutus. Pro-gradutyö arkeologian laudatur-arvosanaa varten. Helsingin yliopisto.
- Meinander, C.F. 1950: Esihistoria. *Etelä-Pohjanmaan historia I.*
- Okkonen, J. 1998: Muinaiset kivirakennelmat Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto. Taideaineiden ja antropologian laitos, Yleinen arkeologia (HuTK).
- Pesonen, P. 1998: Vihi - kampakeraaminen asuinpaikka Rääkkylässä. *Muinaistutkija 1/1998.*
- Saukkonen, J. 1994: Annual cycles, Base camps and means of livelihood - Stone Age Hunter-Gatherer settlement in Närvijoki River Area of Southern Ostrobothnia. *Fenno-Ugri et Slavi 1992; Museovirasto, Arkeologian osasto, julkaisu 5.*
- Vikkula, A. 1993: The pit hearth of the Tyttöpuisto type — a non-reusable fireplace? *Fennoscandia Archaeologica X.*
- Ylimaunu, T. 1999. Pohjanrannan metallikaudesta - etnisyysongelma. *Muinaistutkija 2/1999.*

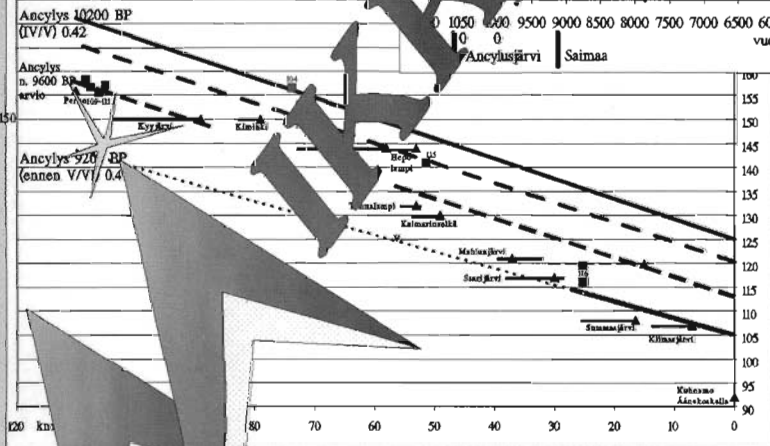
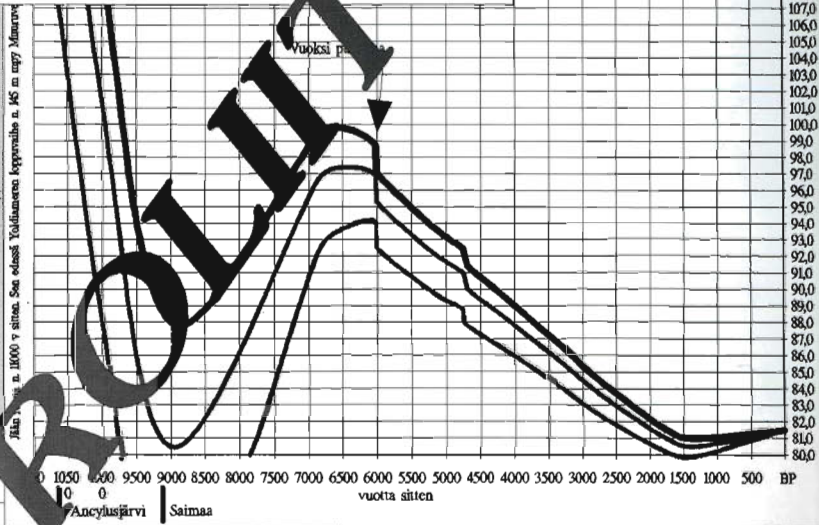
Maa kallistuu, Mikroliitti Oy:n hinnat eivät...

Oy

Siirrykö ranta?

Ilmavirta n. 1000 v. sitten. Sen edessä Yölitunen kappale n. 140 m syvä. Muut...

Missä muinaisjäännös?

Minkä ikäinen?

Mikroliitti Oy löytää. Muinaisrantojen spesialisti. Käytä hyväksesi! Katso: www.dlc.fi/-microlit

Oikeat vastaukset:

1. Kyllä siirtyy (syy: ks. yläkuva) 2. Siellä missä muinaisranta 3. Muinaisrannan ikäinen.